

Specimen historico-theologicum de sacris Paschalibus in ecclesia Christiana, seculo primo et secundo

<https://hdl.handle.net/1874/298658>

7

SACRIS PASCHALIBUS

SPECIMEN HISTORICO-THEOLOGICUM

DE

SACRIS PASCHALIBUS
IN ECCLESIA CHRISTIANA, SEculo
PRIMO ET SECUNDO.

THEOLOGICAL HISTORY OF THE
CHRISTIAN CHURCH

FROM THE APOSTLES TO THE
PRESENT TIME
BY
JOHN H. WATSON
D.D.
OF THE UNIVERSITY OF CAMBRIDGE

IN TWO VOLUMES
VOL. I.

LONDON:
PUBLISHED BY
JOHN WATSON, 15, N. B. ST. MARK'S PLACE, E.C. 4.

1871.

PRINTED BY
JOHN WATSON, 15, N. B. ST. MARK'S PLACE, E.C. 4.

ALL RIGHTS RESERVED.

THE
THEOLOGICAL HISTORY OF THE
CHRISTIAN CHURCH

FROM THE APOSTLES TO THE
PRESENT TIME

BY
JOHN H. WATSON
D.D.
OF THE UNIVERSITY OF CAMBRIDGE

IN TWO VOLUMES
VOL. I.

LONDON:
PUBLISHED BY
JOHN WATSON, 15, N. B. ST. MARK'S PLACE, E.C. 4.

1871.

SPECIMEN HISTORICO-THEOLOGICUM
DE
SACRIS PASCHALIBUS
IN ECCLESIA CHRISTIANA, SEculo
PRIMO ET SECUNDO,

QUOD,
ANNUENTE SUMMO NUMINE,
EX AUCTORITATE RECTORIS MAGNIFICI
GEORGII GUILIELMI VREEDE,
ROM. ET HOB. JURIS DOCT. ET PROF. ORD.,

NEC NON
AMPLISSIMI SENATUS ACADEMICI CONSENSU,
ET
NOBILISSIMAE FACULTATIS THEOLOGICAE DECRETO,
PRO GRADU DOCTORATUS,
SUMMISQUE IN THEOLOGIA HONORIBUS AC PRIVILEGIIS,
IN ACADEMIA RHENO-TRAJECTINA,
RITE ET LEGITIME CONSEQUENDIS,
PUBLICO AC SOLEMNI EXAMINI SUBMITTET
ARTHUR HENRICUS CHRISTIANUS VAN LEEUWEN,
Harderovico-Gelrus.

A. D. XXII. M. JUNII. ANNI MDCCCLX, HORA I.

TIELAE,
APUD A. VAN LOON, TYPOGR.
MDCCCLX.

SACRIS PASCHALLIBUS

IN ECCLESIA CRISTIANA, SEQUITUR

PRIMO ET SEQUITUR.

ORATIO

IN PRIMO ET SEQUITUR.

IN PRIMO ET SEQUITUR.

SEQUITUR SEQUITUR SEQUITUR

SEQUITUR SEQUITUR SEQUITUR

SEQUITUR

SEQUITUR SEQUITUR SEQUITUR

SE

SEQUITUR SEQUITUR SEQUITUR

SEQUITUR SEQUITUR SEQUITUR

SEQUITUR SEQUITUR SEQUITUR

SEQUITUR SEQUITUR SEQUITUR

SEQUITUR SEQUITUR SEQUITUR

SEQUITUR SEQUITUR SEQUITUR

SEQUITUR SEQUITUR SEQUITUR

SEQUITUR SEQUITUR

SEQUITUR SEQUITUR SEQUITUR

SEQUITUR SEQUITUR

SEQUITUR

AMICIS,
QUI
CALLIOPE

NOMINE INSIGNITI COLLEGII SOCII MIHI FUISTIS,

HÆ STUDIORUM PRIMITIÆ MITTUNTUR.

— — — — —

Vobis, quos in vita academica sodales habui, Amici carissimi! Vobis hoc libellum offerre amicitia ac vero animus gratus jubet. Nonnulla libris, multa Praeceptoribus, plura autem Vobis debeo. Quid omnia referam? Nequeo. Horas, quas ex institutione nostri collegii, historicis studiis et theologicis dicavimus, mihi nunquam in oblivionem abituras esse, facile credatis.

Benevole accipiatis hunc libellum spero, ut semper humane me audiistis disputantem.

Gratum sit Vobis hoc opusculum credo, attamen triste Vobis videri donum scio, quippe quod signum me cursui academico finem impositurum, et Vobis familiaribus valedicturum. Quocunque autem abeam, Vestrum recordabor, ne mei immemores estote.

Non minus quam amicis gratum animum obstrictum censeo Praeceptoribus, quorum institutione frui mihi contigit per vitae academicae curriculum.

Tibi imprimis, Clar. OPZOOMER, plurimis nominibus! Quot qualiaque a Te accepi studiorum varia incitamenta sentio melius, quam eloqui possum. Cum publice, tum privatim me recepisti. Et singularem, qua me saepius ornasti, benevolentiam et egregiam institutionem gratus nunquam oblivioni tradam. Supremum Numen ut favore Suo Tibi nobilissimaeque Tuae prope adsit familiae, ardentissimis rogo precibus.

Ad Vos me verto, quos in Theologicis Praeceptores habui.

Te compellare liceat, Clar. BOUMAN, nunc quidem rude donatum, sed paulo ante indefessum studiosae juventutis ducem in castris exegeticis et criticis. Dulci et fructuosa quiete frui Tibi contingat. D. O. M. corporis Tui imbecillitati succurrat.

Tuam memoriam pie semper colam, Clar. VINKE, ejus scholaris me interfuisse gaudeo. D. O. M. vitam Tuam conservet, ut per multos annos plures juvenes educare possis ad Evangelii annuntiationem et munus pastorale.

Non pauca Tibi accepta refero, Clar. TER HAAR! Promotor maxime aestumande! Ecclesiasticae historiae inquirendae si quis mihi inest amor et methodus, Tu praeclara Tua institutione mihi horum fuisti auctor! Sinceras accipias gratias pro singulari Tua erga me benevolentia, qua Promotoris provinciam in Te suscipere, mihi que in specimine literis mandando, optimis Tuis conciliis humane adesse non recusasti! Diu esse pergas Academiae decus et gloria!

Neque solenni hac opportunitate Vos silentio praeterire fas est, Doctissimi viri! qui literis humanioribus erudire et emollire juveniles mores suscepistis. Maxima Tua erga me est benevolentia, Doctissime TYDEMAN, Gymnasii Tielensis Rector! inde a puerili aetate ad hunc usque diem omni ratione veri justique amore me imbucro studuisti! Praestantissima, quae Pater coelestis homini tribuere possit, beneficia Tibi apprecor largissima!

Quae Tibi ibidem accedant opto, Doctissime SPIERING, Gymnasii Tielensis Curator! qui in legendis variis classicis mihi ducem humanissimum Te praestitisti per triennium.

Superest ut gratias agam, Vobis, qui libros suppeditando in hoc specimine scribendo auxilium mihi praebuistis, Clar. MOLL et Venerandi MIDDELBURG, JUNIUS et WESSELING. Eheu! quominus in Vestrum numero compellare possim Clarissimos VAN GILSE et KIST, inopinata mors, quae eos patriae et literis eripuit, prohibuit.

Si qui B. L. hoc specimen adeat legatque, ne offendatur barbara oratione, supplex rogo.

Scripsi Tielae,

a. d. X. m. Junii MDCCCLX.

S U M M A R I U M.

	Pag.
Introitus	1.
Conspectus praccipuas exhibens sententias de lite paschali.	3.

CAPUT I.

De Paschatis ritu Apostolorum et Patrum Apos. aevo.	22.
---	-----

CAPUT II.

De POLYCARPI ad Romanos itinere	35.
---	-----

CAPUT III.

Dissidium Laodicense	45.
--------------------------------	-----

CAPUT IV.

De BLASTO	69.
---------------------	-----

CAPUT V.

De contentione Romam inter et Ephesum.	82.
--	-----

CAPUT VI.

DE RITUUM ORIGINE.

A.) De ritus occidentalis auctoribus	121.
B.) De ritus orientalis auctoribus	133.
C.) De ritus orientalis historia	137.
D.) De ritus occidentalis historia.	141.
E.) De neccessitudine ritum paschalem inter et chro- nologiam de CHRISTI mortis die	146.
Epilogus	154.

INTROITUS.

Nunquam certe magis quam nostro aevo Theologi operam dederunt, ut, quaenam rei Christianae Apostolicâ aetate conditio fuerit, ac primordia ecclesiae Christianae Catholicae indagarent. Quo studio ducti multas denuo in disceptationem vocarunt, de quibus actum et conclatum videbatur, quaestiones. Ex illarum numero, eam, quae spectat ritus Paschalis in ecclesia formam primitivam, accuratius examinare mihi proposui.

Primo obtutu forsitam supervacaneae videantur cuidam lectori novae illae curae. Attamen τὸ πρῶτον nondum βῶλον probant virorum doctorum recentissima studia. Et est omnino in praesentiarum digna illa quaestio, quae identidem tractetur. Nimirum problemate illo soluto, quanta lux affulgeret aliis, quae Apostolorum indolem, et Quarti Evangelii authenticam spectant.

Ecquis, quaeso, est, qui nesciat plures Theologos eosque de Theologia Historica optime meritos, quibus annumerandi imprimis WEITZEL et BAUR, in hanc descendisse arenam, sed neminem omne punctum tulisse?

Et vero, si quis locum diligenter expenderit, persuasissimum sibi idem habebit, litem adhuc esse sub iudice.

Mirumne tibi videtur, L. B. mihi, vitae academicae rudimentum edere cupienti, ad summos in Theologia honores capescendos, arrisisse illam de Sacris Paschalibus, primis rei Christianae temporibus disquisitionem?

Quomodo vero se habuerint solemnia Paschalia Apostolico aevo non ex N. T. libris docemur, sed ex documentis seculi secundi. Cuncta illa originem debent iſsisſimae *liti*, quae de festo celebrando inter ecclesiam Romanam et Asianam exarsit. Quaecunque in iis libris de ritu Paschali prioris seculi nobiscum communicantur, cum ipsa quaestione, de qua in duas partes sibi oppositas abierunt Christiani, arctissime cohaerent. Unde fit, ut, quatenus primitiva fuerit hujus festivitatis forma et ratio, non intelligamus nisi illa lite recte exposita. Itaque de *illa lite et de ritu Paschali seculi secundi* nobis disputandum est, ut ejus formam primitivam explicemus; quapropter nostrae dissertationi inscripsimus: de *Sacris Paschalibus in Ecclesia Christiana, seculo primo et secundo*.

Spero fore, ut iis, quae de hac quaestione exposuero, quippe quae non omnibus probanda visa fuerint, excitentur, qui in Theologiae Historiae castris dudum stipendia mernerunt, ad novas circa hunc locum curas. Quod si mihi contigerit, erit profecto quod gaudio perfundar totus.

CONSPECTUS,

Praecipuas exhibens sententias, quas de lite

Paschali protulerunt Viri docti.

Historia hujus litis literaria commode in duas periodos dividi potest. *Prior* periodus illos complectitur scriptores, qui recte exposito sensu vocabuli πάσχα omnes difficultates, quibus accurata litis expositio premitur, superare sibi visi sunt. *Philologice* in quaestionis caput inquisivere, sed unde diversi exstiterint ritus, quas ecclesiae Romana et Asiatica amplexae fuere, inquirere neglexerunt.

Tali modo omnes ad NEANDRUM usque (ad annum 1823) de lite egerunt. Qua autem in periodo, jure a doctis RETTBERG et HILGENFELD duae sectiones distinguuntur, prior usque ad MOSHEMIUM (annum 1750) et altera incipiens ab edito illius auctoris libro, *de Rebus Christianis ante Constantinum M.*

Ante MOSHEMIUM, vocabulum πάσχα etiam hac in lite Paschali ab utraque parte eodem sensu ac nostro tempore usurpatum fuisse Viri docti putarunt; itaque Romam inter et Asiam disputatum esse de recte consti-

tuendo *Resurrectionis festi* die statuerunt. Asiatici propterea Romanorum reprehensionem incurrerunt, quod diem, quo consueverant *Judaei Pascha* facere, resurrectionis Domini memoriae dicaverant.

MOSHEMIO talis expositio minime placuit. Quid, rogavit, ad tantam stultitiam duxit Asiaticos, ut alium diem, ac quo Christum in vitam reversum sciebant, felici illi eventui sacrum dicarent? Ad quam quaestionem apte respondere non potuit. Hanc ob causam, assentiens GABRIELO DANIELO (1) statuit duplicem de die et mortis in memoriam et resurrectionis Christi significationem inesse vocabulo *πάσχα*, minime, ut vulgo existimarunt, quod reditu Christi in vitam nobis liberatio a pernicie parta esset, sed quod eo die, ut apud Judaeos, agnus sacrâ coenâ consumi solebat. Putarunt enim Christiani commode et utiliter servari posseritum Judaeorum, ad colendam memoriam 1°. postremi illius convivii Paschalis, quod Jesus cum discipulis amantissime fecisset, 2°. instituti quoque in eo eucharistiae saluberrimae sacramenti, et 3°. sacrificii ipsius Domini, nostri, quemadmodum Paulus eum nominavit, agni Paschalis. Quod instituerat Deus Jehova *typicum* sacrificium, id, ut *veri* sacrificii redintegrarent memoriam Christiani obeundum duxerunt.

Secundum hunc vocabuli sensum litem Romam inter

(1) Libello: *De la discipline des Quartodecimans pour la celebration de la Paque*, 1724. diligentius demonstraverat vocabulo *πάσχα* inesse etiam significationem festi in mortis Domini memoriam. Quo cum jam fecerat CRIST. AUG. HEUMANNUS, in lib. *Vera descriptio priscae contentions inter Roman et Asiam de Vero Paschate*. Gottinguae. 1745.

et Asiam l. l. p. 444 sic exposuit. „Non disputabatur de tempore et die, quo *memoria mortis* Jesu Christi celebranda esset. Omnes enim Christiani, non secus ac Asiatici, diem illum pro sacro et solemni habebant, quo morte sua Christus peccata generis humani expiavit; et in ipso etiam hoc die non dissentiebant ab Asiaticis. Neque etiam praecipue de *tempore festum resurrectionis* Christi diem agendi certabatur sed de *coenae Paschalis tempore*. Haec vero tria in disputationem vocabantur: primum: num fas sit, sanctissimum mortis Christi diem a coena Paschali inchoare, et sacrum ac solemne hujus diei jejunium per hoc epulum interrumpere? Affirmabant Christiani Asiam minorem incolentes, negabant reliqui. Secundum: num Christianos deceat agnum suum Paschalem eodem tempore quo acerrimi Christi hostes, Judaei suum, comedere? Affirmabant Asiatici, negabant reliqui Christiani. Tertium: num liceat tertio semper post decimam quartam lunam, qua Christus mortuus putabatur, diem sacrum resurrectionis ejus obire? Affirmabant Asiatici, negabant reliqui, contendentes, quoniam Christus primo hebdomadis die de mortuis resurrexisset, ideo nullo alio die, quam hoc, maximi eventus hujus memoriam celebrari debere.”

Quam dedit expositionem MOSHEMIUS, plurimi amplexi sunt, inter quos WALCHIUS (1) et SCHROECKIUS (2) et Philologus J. A. ERNESTI (3).

MOSHEMII sententia apud omnes fere valebat, quum BRETSCHNEIDER, anno 1820, editis suis *Probabilibus*, ad

(1) *Historia Controversiarum. P. I.*

(2) *Historia Eccles.: P. III. P. 15.*

(3) *Opera Philol. et Crit.: 1776. P. 427.*

hanc litem denuo perscrutandam, novo quodam impulsu permovit Theologos. E Paschalis ritus indole argumentum contra *Evangelii Joannis authenticam peti posse statuit*. Nimirum Asiatici inter eos, qui suo ritui favabant et Joannem Apostolum numerant. Et quia Christiani, ducti auctoritate exempli, quod dederat Dominus, *Paschalem* coenam solemniter faciebant eodem die, quo Judaei suum comedunt agnum, ut memoria coleretur ultimi convivii *Paschalis*, quod Jesus cum discipulis fecisset, propterea nullo modo ab *Apostolo Joanne*, *Asiaticorum ritus sanctore*, proficisci potuisse statuit BRETSCHEIDER, *ejusmodi de ultima coena relatione*, secundum quam CHRISTUS ante horam, qua consumeretur agnus, mortuus et coena ultima, quam habuit, etsi sollemnis, non vero *Paschalis* esse videantur. NEANDER hanc ob rem singularem suam adhibuit industriam, ut non tantum litis caput, sed et diversi ritus originem et indolem cognoscamus. Tanta cum acritate de die recte constituendo motam esse contentionem vix explicandum putavit, nisi ex eo, quod diversus ritus ex diversa ecclesiarum indole ortus esset. Ex interna discrepantia externam rituum diversitatem oriundam duxit. Post illum omnes, qui de lite Paschali egerunt, magis in diversorum rituum fundamenta et indolem oculos vertunt, quae quomodo cum totius ecclesiae charactero cohaereant simul explicare coeperunt. Hoc nomine periodus posterior a priore differt.

Periodus posterior.

Inde a NEANDRO ad doctum WEITZEL, id est ab anno 1823 ad annum 1848 usque, omnes scriptores consentiunt in his: ritum *Asiaticorum*, qui dicitur Quartodecimanorum, *Judaico-christianismo* propinquum fuisse, ex quo forte

originem duxerit; ritum vero *Romanorum* ex Ethnico-Christianismo esse profectum. Hi scriptores ad sectionem secundae periodi *priorem* referendi sunt.

Periodi posterioris sectio prior.

NEANDER ipse statuit ab Asiaticis celebratam fuisse coenam Paschalem, die quartadecima *Nisan*, ut ultimi convivii *Paschalis*, quod cum discipulis fecerat Dominus, memoria servaretur. Romani nunquam Judaeorum solennia secuti, inde ab initio prorsus non obicrunt festum Paschale, postea autem, seculo secundo, ex parasceues et dominicae diei observatione, earundem dierum post Paschatis Judaei diem celebratio ortum cepit sollemnis, ut CHRISTI mortem et resurrectionem in memoriam revocarent. E cyclo hebdomario festum exstitit Paschale simul et σταυρώσιμον et ἀναστάσιμον. (1).

(1) Primum suam sententiam exposuit in annuario: *Historisch Archiv von STÄUDLIN* 1823. P. II. P. 90-100 „*Erläuterungen über die Veranlassung und Beschaffenheit der ältesten Passahstreitigkeiten in der Christlichen Kirche.* De rituum origine et indole audiamus ipsius auctoris verba: „Wie die aus lauter Christen jüdischer Abkunft bestehenden „Gemeinden z. b. in Palästina, das ganze jüdische Cere- „monialgesetz in den ersten Zeiten zu beobachten fortführen, „so setzten sie auch die Feier der jüdischen Feste fort, sie „legten aber in die beiden Hauptfeste, das Paschafest und „die Pentekoste, eine Christliche Bedeutung hinein, die sich „von selbst leicht darbot. Wenn sie ins besondere die Pascha- „mahlzeit feierten, so war ihnen diese besonders wichtig als „Andenken an das *Letzte Mahl Christi* mit seinen Jüngern. „Diese Paschamahl gab nun gewiss den Judenchristen, welche „das jüdische Fest in ein Christliches verwandelten, den „festen Punkt in der Zeitrechnung. Ganz anders war die „Sache in den Gemeinden, in denen von Anfang an das „Heidnisch-Christliche Element vorgeherrscht hatte, und

RETTBERG singula litis monumenta tractans dilucidam quam dedit NEANDER expositionem, confirmare studuit (1).

Qua causa ducti statuerunt duo illi talem plane diversum singularum ecclesiarum ritum exstitisse e diversa sive Judaica sive Ethnica ecclesiarum indole? 1°. Propterea a Romanis prorsus non factam esse coenam *Paschalem* duxerunt, quod multi scriptores probant ante resurrectionis diem nullam coenam habitam fuisse Romana in ecclesia, e contrario sic ut parasceuen ita et sabbatum magnum jejuniis dicata fuerint. Romanorum ritus Paschalis *non ortus est* ex custodita coenae Paschalis Judaicae observatione. 2°. A. Romanis Asiatici reprehenduntur, qui *cum Judaeis* facerent. (RETTBERG. P. 102-108).

Horum autem expositione difficultas contra Euangelii Joannei authenticam ex Asiatico ritu orta non tollitur, discordia contra inter traditiones de *Apostolo* Joanne et de *auctore* quarti Euangelii, eo magis in oculos incurrit.

„in welchen man der Beobachtung des jüdischen Ceremonialgesetzes sich vom Anfang an entgegenstellte, wie in der Römische. In diesen Gemeinden hatte man von Anfang an nur Wochenfesttagen, von Jahresfesten finden wir ja auch im N. T. unter Gemeinden der Heiden-Christen nirgends eine Spur. Der Sonntag wurde in jeder Woche gefeiert wegens des Andenkens an die Auferstehung Christi, den Freitag betrachtete man als Fast- und Busstag wegen des Andenkens an das Leiden Christi. Indem man nun später einen Sonntag und einen Freitag im Jahre besonders hervorhob, entstand das Osterfest der Heiden-Christen. Hier musste also der Hauptgesichtspunkt werden, das Andenken an die Auferstehung jedes mal an einem Sonntage zu feiern. An eine Paschamahlzeit wurde hier nicht gedacht.“

(1) In *Annuario: Zeitschrift für Histor. Theol. von Ilgen*. 1823. P. II P. 91-126. Der Paschastreit der alten Kirche in seiner Bedeutung und seinem Verlaufe.

Orientales ritum observantes e Judaeo-christianismo ortum Christique exemplo nixum, ad Joannis Apostoli auctoritatem provocarunt. *Occidentales* ritum amplexi ex Ethnico-Christianismo ortum ad Euangelii relationem de ultimo convivio provocarunt.

Aut confirmasse Joannem *actu* Judaeo-christianorum morem, quem sua *doctrina et relatione in Evangelio ipse refutat*; aut aliquo modo illius expositionem cum Synopticorum relatione in harmoniam redigi posse; aut, quod tertium datur, uti jam BRETSCHNEIDER suspicatus erat, e Joannis manu et doctrina illud Euangelium haud perfectum esse, statuamus necesse est.

Qui secundam hypothesin defendere non ausi sunt, et tertiam oppugnarunt, primae patroni exstiterunt, nequaquam tamen omnes, nam denuo in litem inquirentes eam contentionem inter Romam et Asiam exposuerunt ratione nonnullis nominibus diversa ab accepta jam dispositione, inter quos F. LÜCKE et BLEEK.

LÜCKE (1) quaestionem, de qua inter ecclesias disputabatur, ita definivit: utrum Christianis secundum canonem Judaeorum celebrandum sit festum Paschale, nec ne? Affirmabant Asiatici, negabant Romani, novum eumque Christianae religioni congruum canonem sequentes. Asiatici quartadecima habebant *δεῖπνον κυριακόν*, quod Romani dominica, die resurrectionis, fecerunt. Asiatici in illo convivio memoriam celebrarunt oblationis veri agni. Hic tamen ritus ex eucharistia in coena Paschali a Christo instituta minime ortus est, quamquam seculo secundo Synopticorum de coenâ Paschali ultimâ traditio arctissime cum illorum cultu connexa fuerit.

(1) *Commentar über das Evang. des Johannes.* Editionis

Nemo est quin videat, lite sic exposita, Joanneam de ultimo convivio relationem Asiaticorum observationi non inimicam fuisse. Sed eheu! plura exposuit, quam argumentis probaverit!

In expositione, quam dedit LÜCKE de ritus Asiaticorum indole et significatione, minime acquiescendum esse ratus F. C. A. SCHWEGLER denuo agendum putavit de discordia inter traditiones de *Apostolo* Joanne et de *auctore* Evangelii. Quod opus suscepit libro: *Der Montanismus* 1841.

Quaestionem, de qua inter viros doctos disputandum esset, ita circumscripsit: num ex diversa de ultimo convivio (1) relatione diversus profectus sit ritus Paschalis,

IIIae. 1840 P. 111 scripsit: „Nach allem was vorliegt war die ursprüngliche Streitfrage, ob das übliche Christliche Pascha mit den Juden zugleich, also nach der alten Jüdischen Festordnung, oder nach einer neueren Christlichen gefeyert werden sollte? Allerdings war mit dem Christlichen Pascha die Feyer des Herrnmahles *δῆπνον κυριακόν* verbunden, aber die eigentliche Christliche Wurzel darin war wohl der Gedanke des Todes Christi, des Neutestam. Paschalammes. Eben deshalb scheint man bey der Tagesbestimmung der Feyer weder in den Kleinasiatischen Gemeinden, noch in der Römische ursprünglich von der Frage ausgegangen zu seyn, wann Jezus das Neue Bundesmahl eingesetzt habe.... Der Apostel Johannes selbst konnte wissen dasz Christus das letzte Mahl einen Tag vor dem Jüdischen Pascha gefeyert habe, und doch die übliche Sitte der Kleinasiatischen Gemeinden, die er vielleicht vorfand, mitmachen und durch seine Auctorität bestätigen“. Ex hisce LÜCKE verbis facile perspicitur minus recte CL. SCHOLTEN (*Godgel. Bijl.* 1856: II. P. 106.) docti LÜCKE sententiam, quam eandem ac Tubingensium tradit, exposuisse.

(1) Vid: *Mont.* P. 193: „Es ist klar, dass sich die ganze Argumentation von BRETSCHNEIDER um die Frage dreht, ob

necne? Affirmando ad hanc quaestionem ipse respondit (1). Ad quod responsum comprobandum oculos convertit imprimis in *Litis Laodicensis* documenta, quae Apollinarem auctorem habent. Ex iis dilucide apparet, Quartodecimanos, quos Apollinaris oppugnavit, propterea *quarta decima Nisan* coenam habuisse *Paschalem*, quod putarunt a Domino, ultimo vitae anno cum discipulis comedente, coenae *Paschalis* institutum esse comprobatum. Quisque videt ab Euangelio Joanneo, ipsa Paschatis die Christum cruci affixum tradente, Asiaticorum ritum refelli et Romanorum ritum defendi.

nämlich die Streitigkeit zwischen Polycarp und Anicet (Asiam inter et Roman) mit dem exegetischen Relationen von dem letzten Mahle Christi in einer nothwendigen Verbindung stand oder nicht?"

(1) Respondit haec: "ohne zweifel das erstere, sofern schon nach der Natur der Sache die Herübernahme eines jüdischen Festes in den Christlichen Festcyclus die ausdrückliche Sanction Christi voraussetzt. (P) Ein jüdisches Fest aber war das orientalische Pascha nach seinem ganzen charakter. Was LÜCKE die Christliche Wurzel desselben nennt, war nur der occidentalischen Feier eigen; nur sie war es, die an der symbolischen Identität des geschlachteten Lamms und des geopferten Christus festhielt, eine Identität, die bei den Orientalen in zwei selbst zeitlich getrennte Anschauungen aus einander fiel. Denn die jüdisch-christliche Parthei (Asiatici) bestimmte den andern Tag nach jenem Pascha-Mahle für das Andenken an Christi Leiden, während die römische Parthei das Opfer des Erlösers am Kreuz, das der Gegenstand ihrer Festfeier war, an die Stelle des vorbildlichen jüdischen Pascha-Mahles treten liess. Es ist daher ganz folgerichtig, dass der Streit beider Kirchen gleich bei seinem Ausbruch auf die Frage zurückkam, ob Christus sein letztes Mahl am 14ten Nisan als *Paschamahl*, oder, ohne diese Bedeutung schon Tags zuvor begangen habe?"

Joannei Euangelii *auctor* igitur Apostolum Joannem, Asiatici moris fautorem, refutat (1).

Hanc difficultatem non tollimus, si cum Lücke statuimus Apostolum se accommodasse Asiatici ritus chronologiae, nam utriusque ritus diversa fuit *significatio*. Orientales hac in re unam eandemque et Veteris et Novi T. oeconomiam duxerunt, neque inter Legem et Euangelium distinxerunt; quod idem sensisse Apostolum Joannem nullo modo accipere possumus, si quidem ei tribuimus Euangelium, quo luculenter discrimen Judaismum inter et Christi religionem docetur. Huc accedit, in Euangelio Joanneo nonnulla inveniri dicta, quibus refutari videtur ritus Asiaticorum (2). Quapropter Euangelio authenticam non tantum abnegandam esse putat SCHWEGLER, sed etiam ex iisdem officere studet, quo

(1) Klar ist also, ait SCHWEGLER l.l. P. 195. dass die Johanneische Relation, indem sie den Tod Christi auf den Paschatag setzt, dem kleinasiatischen Gebrauch widerspricht, klar ferner, dass aus diesem Grunde derjenige Johannes auf den Polycarp und Polycrates (Quartodecimani) sich berufen, der Verfasser des unter diesem Namen bekannten Evangelium nicht seyn kann.

(2) „Die Verwicklung liesse sich nicht lösen durch die Annahme der Accommodation von Seiten des Apostels, den die *Bedeutung* des Festes war auf beiden Seiten eine ganz verschiedene. . . Die Orientalen ihrerseits hielten an der Identität der alt- und neutestamentlichen Oeconomie fest. Diese Unklarheit über den Unterscheid des Evangeliums vom Gesetz kann uns auf dem bode Kleinasiens selbst gegen das Ende des zweiten Jahrhunderts nicht sehr auffallen; befremdlicher wäre sie bei einem Apostel, dessen Evangelium so frei, so universell, von einem so tiefen Gegensatz gegen alle Trübungen des Judenthums getragen ist, wie das Johanneische. Hierzu kommt, P. 199, auch die unverkennbare Absichtlichkeit, mit welcher das Johanneische Evan-

tempore et a quo auctore confectum sit Euangelium (1). Qua argumentandi ratione scholae criticae, quae nominari potest *positiva*, germanum discipulum se profitetur.

Ut SCHWEGLER ita et F. Ch. BAUR expositionem quam de ritu Paschali Asiaticorum et Romanorum dederat RETTBERG confirmavit, quoad illorum rituum originem et significationem et indolem; improbavit vero quod ad coenae Paschalis a Quartodecimanis habitae formam attinet. RETTBERG nempe credit illam coenam iudaico more habitam fuisse, BAUR vero contendit coenam illam celebratam esse, habito eucharistiae convivio ex Christianorum more, a Iudaeorum cultu alieno (2). Variis

gelium die exegetische Beweisführung der kleinasiatischen Parthei abzuschneiden sucht et. P. 200, die Bemerkenswertheste Bestätigung der obigen Annahme, es ziehe sich durch vierte Evangelium eine ausdrückliche Polemik gegen den kleinasiatischen Festgebrauch, (ist) das Schweigen desselben über die Einsetzung des Heil. Abendmals."

(1) L.L. P. 203. "Wenn der Anfang der Pascha-streitigkeiten etwa bis zur Mitte des zweiten Jahrhunderts zurückdatirt werden muss so ist damit annähernd der Zeitpunkt angegeben, in welchen der Ursprung des Johanneischen Evangeliums zu verlegen ist.... In den Motiven dieser Annahme liegt zugleich auch eine Andeutung des theologischen Kreises, aus dem jene Evangelienschrift hervorgegangen ist: es ist muthmasslich derselber, dem auch Apollinaris als späteren Zeitgenosse angehört hat"; id est *Quartodecimanorum oppugnatori* adscribendum est Evangelium. Haec explicatio, etsi ex Schwegler sententia facile elucet, addenda videbatur, quia Cl. SCHOLTEN *Godg. Bijd.* 1856. P. 116 et. *Inleid. Ed. alt. P. et Bijbelsch Woordenboek II.* P. 186 scribens Tubingenses Theologos putasse, Evangelium ad *defendendum* Quartodecimanorum ritum scriptum esse, vocabulum Quartodecimanorum *alio sensu* usurpavit. Quod nisi probe teneat lector facile in errorem duci posset.

(2) *Christenth. der 3 ersten Jahrh.* P. 143. "Man

commentationibus suam sententiam tuitus est, inde ab anno 1844 ad annum 1859 (1). Anno 1847 contra doctum BLEEK.

BLEEK statuit (2) ecclesiam in duas partes abiisse, non quia Asiatici *aliis diebus*, ac Romani celebrandam putarent memoriam Domini mortui et in vitam reversi; sed quia orientales celebrarunt, quem celebrare nefas duxerint occidentales, Judaici sc: festi Paschalis diem. Asiatici inde a primis temporibus cum Judaeis observarunt Pascha, nulla ratione habita, utrum Jesus τῇ ἰδ' an vero τῇ ιε' cum discipulis fecerit ultimum convivium, coenam habuerunt Paschalem, secundum legem Mosaicam die constituto. Hanc hypothesin recte vidit confirmari nominibus quibus singulae partes designarentur, οἱ τηροῦντες et μὴ τηροῦντες. Negandum autem non putavit in lite Laodicensi Quartodecimanos ita defendisse causam, ut arctissime cum suorum ritu conjunxerint synopticam traditionem de ultimo convivio Paschali.

Nemo tamen sententiam suam hac de lite a Tubingensium sententia diversam tam apte ac docte defendit ac WEITSZEL in tuenda hypothesi, quam exposuit in libro: *Die Christliche Passafeier der drei ersten Jahrhunderte*. Ab eo libro, edito anno 1848, incipiat altera periodi sectio.

könnte denken, die kleinasiatische Partei habe, als eine streng jüdisirende, das Pascha ganz nur in jüdischer Weise gefeiert; allein dies war nicht der Fall und es weist auch in der Polemik der Gegner, welche dies nicht hätten verschweigen können, nichts darauf hin."

(1) *Theol. Jahr.* 1844, 1847, 1848, 1851 et 1859. *Die Kanonische Evangelien, et Christenthum der 3 ersten Jahrhunderte.*

(2) *Beiträge zur Evangelien-kritik*, 1846.

Hucusque viri docti statuerant ex indole Judaica aut Anti-judaica singularum ecclesiarum profectum esse ritum, Doctissimo WEITZEL vero si aurem praebes, Asiaticorum ritus ortus est ex animo a Judaeo-christianismo haud minus alieno quam Romanus ritus fuit.

NEANDER jam ed: altera *Historiae suae Ecclesiasticae* et in: *Vita Jesu* judicium, quod jam pridem enuntiaverat, de ritu Asiatico, aliquatenus missum fecit, videns grave argumentum ex eo provenire ad authenticam Evangelii Joannici negandam, et rogavit, nonne fieri posset, propterea decimam quartam celebratam esse, quia ea die mensis *Nisan*, Christum, verum agnum mactatum putarent. GIESELER, duabus prioribus editionibus *suae Historiae Ecclesiasticae*, RETTBERGII sententiam est amplexus, secundum quam in lite Laodicensi CLAUDIUS APOLLINARIS, Quartodecimanos aggressus erat et MELITO eos defenderat; sed editione tertia GIESELER inter illius Episcopi Hierapoleos et hujus Episcopi Smyrnensis doctrinam de Christo vero agno Paschali, magnam intercessisse convenientiam ostendit. Quo potissimum argumento historico WEITZEL usus est ad defendendam NEANDRI hypothesin, quam jam aliquatenus amplexus erat LÜCKE. Hoc modo illud argumentum adhibuit. Recensetur a POLYCRATE inter orientalis ritus fautores MELITO, qui Christum verum habet agnum, quemadmodum etiam APOLLINARIS. APOLLINARIS igitur de CHRISTO, ut vero agno Paschali, mortuo doctrina non impedit, quominus eum inter Quartodecimanos recenseamus. Si ille ad Quartodecimanos referendus est, ipsos illos Quartodecimanos in duas partes abissee statuamus necesse est. APOLLINARIS enim in lite Laodicensi aggressus est Quartodecimanos Judaeo-christianorum partibus addictos.

Quod et vidimus ex diversa agendi ratione IRENAEI Episcopi, qui, licet ritui occidentali favens, vel sic tamen in Romanorum ordinibus contra *Episcopos Asiaticos*, qui quartamdecimam observabant, non dimicavit, sed ut pacem coleret adhortatus est VICTOREM, Episcopum Romanum; BLASTUM vero acriter oppugnavit ob *haereticam* ipsius de festo quartadecima celebrando doctrinam. *Haeretici* Quartodecimani secundum legem, et ad formam et ad diem, coenam Judaicam Paschalem faciebant, provocantes ad Christi exemplum, qui secundum Synopticos adhuc ultima vitae nocte fecit coenam *Paschalem*; sed *Catholici* Quartodecimani, ut ex MELITONIS et APOLLINARIS exemplo elucet, quartamdecimam observarunt, quoniam Christus, verus agnus, die constituto mortuus est, qua morte nobis parata est salus.

Quod ad Romanorum ritum attinet et de ejus forma et ortu ex parascenes et dominicae diei observatione, WEITZÉL idem statuit, quod jam NEANDER.

Inter ritum orientalem et occidentalem tale igitur discrimen intercedit, ut *illi*, quo die Conservator noster mortuus est, *die s. Paschatis a lege constituto*, *laetum festum inirent* et jejunio finem imponerent; *hi* vero *negarent laetum festum inchoandum*, et jejunio finem imponendum esse *alio die*, ac illo, quo *Apostoli*, *laeto resurrectionis eventu tristis Domini mortis significationem intelligant* (1), *Die nempe dominica*.

(1) Audiamus auctorem. P. 113. „Beide Theilen feiern dasselbe Christliche Fest; beiden besteht dieses Fest aus denselben Momenten, Tod und Auferstehung des Herrn; beide theilen dieselbe Chronologie der Leidenswoche nicht nur hinsichtlich der Wochen-, sondern auch hinsichtlich der Jüdischen Ritustage; beide halten den Zusammenhang des A.

Diversus ritus a diversis auctoribus in singulas ecclesias introductus est. Apostoli autoptici, diebus azymorum festi post Christum in coelum evectum redeuntibus, Paschatis die Domini mortis tristem eventum, die autem magna primigenitarum, resurrectionem in memoriam revocarunt. Sed non eodem septimanae die, quo anno superiori celebrabantur, redibant festa sequenti anno. Et pia simplicitas haud sinit aliquid mutari et vacillare in ordine rerum, quarum memoriam magni facit. Quid igitur faciendum erat Apostolis? Optio iis erat data, utrum negligentes dies Judaeorum festi solum parasceuen et dominicam colerent, an vero dies *septimanae fixas* negligentes, stricte observarent dies *festi Judaici*. Prius maluere, quia jam singulae parasceuae in tristem mortis, dominicae in laetam resurrectionis memoriam dicatae erant. Cyclus septima-

und N. Ts. fest; beide erkennen aber auch die *Superiorität des N.*, als der Erfüllung über den Typus, und stehen in dieser Beziehung auf der Basis des *autonomischen Christenthums*. Worin aber gehen sie auseinander? In letzter Beziehung nur in einer verschiedenen Betrachtung des Todes Jesu und darum auch der Leidenswoche, in einer mehr *subjectiven* oder mehr *objectiven*, mehr *dogmatischen* oder *historischen*. Die *asiatische Feier* geht von dem *Wesen und der objectiven Bedeutung des Todes Jesu an sich*, so wohl für die Person des Herrn selbst als für die Erlösten, aus. Mit dem Eintritt des Todes ist den Asiaten das grosse Werk vollbracht, die Verklärung des Herrn begonnen, mit ihm begannen sie daher auch die Freude. Die *occidentale Feier* geht von der *Zeit* aus, mit welcher *diese Bedeutung des Todes dem Bewusstsein der Apostel sich manifestirt hat*; dies war in der Passionswoche noch nicht geschehen, sondern erst mit der Auferstehung; daher wollen sie erst mit dieser ihre Festfreude beginnen. Jene gehen darin von einem *ideellen*, diese von einem *empirischen* Standpunkt aus; jene vom *dogmatischen*, diese vom *historischen*.

nus norma cycli annuarii festi exstitit (1). Ab autopticis occidentalis ritus originem cepit. A PAULO vero, haud autoptico, orientalis ritus fundatus est (2). Ille divinitus constitutum duxit, ut iisdem diebus et *typici et veri* agni facta sit oblatio, et, magis quam caeteri, ille magnum, quod Christi mors ad salutem nostram habeat momentum

(1) P. 178: Hiemit liegt der *ursprünglichste Passa-ritus als ein Kind der juden-christlichen Urgemeinde und der Urapostel vor uns*. Allem nach sehr alt, und nach allen Seiten hin, sowohl durch die Art seiner Feier, als durch ihren Ursprung und Zusammenhang aus und mit der noch frühern Wochenfeier *auf den Kreis der unmittelbaren Jünger zurückweisend*, welche die Ereignisse der Urwoche selbst miterlebt und mitempfunden hatten, auf den gewisz ältesten Standpunkt der *persönlichen, noch weniger freien und objectiven Auffassung* und Aneignung der *Thatsachen des Heils*, wie er in der ersten Zeit bei den Autopten gewesen sein mag. Bei diesem Ritus war die den Uraposteln so wichtige *Thatsache der Auferstehung*, ihr Lebens- und Hoffnungsgrund, die ihnen durch die Offenbarungen des Herrn gleichwichtige *αγοία*, das uralte Institut der Wochenfeier die *Norm*, die von selbst überwog, nach welcher sie auch die Jahresfeier einrichteten.

(2) P. 191 die orientalische Observanz scheint, äusserlich angesehen, judaistisch, nach ihrem innern Wesen, in ihre Elemente zerlegt, ist sie durchaus Paulinisch. — P. 181. *Dieses Zusammentreffen gewisser altt. Passatage mit gewissen neut. Heilstagen in der Urwoche war kein zufälliges, es war ein göttlich geordnetes und bedeutungsvolles gewesen, das Zusammentreffen des Typus mit der Erfüllung, und gerade dies musste einem Paulus weit wichtiger erscheinen, als die Einhaltung der Wochentage und der blosen äusseren Umrisse überhaupt*, P. 185. Hiemit hatte sich aber nun schon auch eine andere *Paulinische Eigenthümlichkeit* geltend gemacht: *eine universellere Auffassung und eine stärkere Hervorhebung des Todes Jesu in seiner objectiven Bedeutung für das Erlösungs-werk*.

percepit, et inde censuit mortem laete celebrandam esse et quidem die a lege constituto.

Eadem ac PAULUS statuit JOANNES (1). *Nulla igitur est discordia inter traditiones ecclesiasticas de JOANNE Apostolo, Asiatici ritus fautore, et de Evangelista.*

Ita WEITZEL argumentatus est.

Post editum illum librum, scriptores dividi possunt in eos, qui docti WEITZEL sententiam amplexi sunt, et eos, qui cum Tubingensibus fecerunt.

Ab illius auctoris partibus stant G. E. STEITZ (2), (licet hic docti WEITZEL sententiam de ritu Paschali in eo mutavit, ut ad festum Paschalem et mortis et resurrectionis celebratio

(1) P. 188 so ist es auch *Johannes*, bei dem wir dieselbe *Hervorhebung des Todes Jesu*, die gleiche *universelle Auffassung desselben*, dieselbe *Anschauung vom Verhältnitz des Alten Testaments zum Neuen*, dieselben Gedanken von *Christus als dem wahren Passalamme*, ja auch die dazu gehörige *Chronologie der Leidenswoche* finden. Haec probantur locis ex Evangelio et Epistolis Johanneis petitis. Argumentatio hujus auctoris eadem ac Tubingensium, sed ad alterius ritus originem explicandam adhibetur a Tubingensibus. Romanorum ritum profectum putant ex doctrina *Pauli*, quacum doctrina in Evangelio Joanneo et Epistolis exposita in multis convenit. WEITZEL Asiaticorum ritum ortum pulat ex institutione *Pauli*, quocum JOANNES in multis convenit, si tantum ex Evangelio et Epistolis doctrinam ejus hauriamus. Num vero statuere possumus, JOANNEM, qualem ex *Actibus* et *Epistolis Paulinis* et *Apocalypsi* cognitum habemus, eodem ac Paulum animo, ecclesiarum gubernaculum tenuisse? hac de quaestione non egit WEITZEL. Immo vero e silentio, quo premitur in ejus libro *Apocalypsis*, efficiendum duco, auctorem huic scripto Joanneo authenticam abnegare.

(2) In *Annuario: Studien und Kritiken*, 1856 P. 721-809 et anno 1857 P. 742-782, et 1858, anno 1859 in libro: *Real-Encyclopädie für protestantische Theol. u. Kirche* edito a Dr. HERZOG, fasc: 102 et 103, in voce *Pascha*.

non una referenda sit, sed tantum illius eventus tristis observatio, dum contra laetum resurrectionis festum ad *Pentacosten* pertineat,) KARL HASE (1) et ALB. RITSCHL (2) et MEYER, alique.

In Tubingensium ordine stant BAUR (3) et HILGENFELD (4), qui, ut BLEEK, imprimis urget argumentum e nominibus, quibus designantur partes, petitum, ut orientalium Judaicam, occidentalium ritus anti-Judaicam demonstret indolem.

Inter nostrates ante editum docti WEITZEL librum, CL. W. MOLL (5) docti SCHWEGLER sententiam defendit. Post annum 1848 vero, NIERMEIJER (6) docti WEITZEL expositionem secutus est. DO. J. J. VAN OOSTERZEE (7), etsi doctum WEITZEL laudans, cum Tubingensibus tamen fecit quod ad hanc litem. CL. SCHOLTEN sententiam exposuit docti WEITZEL. (8) Doctus REVILLE (9)

(1) *Kirchengeschichte* Ed. 7a. 1854, P. 78.

(2) *Die Entstehung der Altkatholischen Kirche* Ed. prima, 1850, P. 145, 248 et aliis.

(3) *Theol. Jahrb.* 1849, P. 209, 1857, P. 523. *Allg. Litt. Zeit.* 1847, N. 85, et *Zeitsch. für Wissensch. Theol.* 1858, P. 151.

(4) *Theol. Jahrb.* 1857, P. 242. *Zeitsch. für Wiss. Theol.* 1858 P. 298.

(5) *Gesch. v. het Kerkleven der Oh. ged. de 6 eerste eeuwen*, 1846, Tom. II. P. 162.

(6) *Over de geschriften van Johannes.* W. W. van 't Haagsch Gen. 1852, bl. 372.

(7) *De Lijdensweek des Heeren*, P. 15, ed. anni 1851.

(8) *Godgel. Bijdr.* 1856, 97—127, *Bijbelsch Woordenboek.* II. P. 182. *Inleiding.* Ed. alt. P. 131—135.

(9) *Revue de Theol. Colani* 1856, jul-oct. P. 26. „Nous n'avons guère fait, que reproduire l'argumentation de M. SCHOLTEN.”

hanc Cui. SCHOLTEN expositionem vertit Franco-gallice. Quibusnam annumerandus sit Do. F. J. J. A. JUNIUS, pro certo affirmare dubiis haereo, quippe qui in libro: *Geschiedenis en Belangrijkheid der Lijdensprediking* P. 25, suam sententiam exposuerit ut cum Tubingensium expositione satis exacte respondeat, P. 30 vero laudat et comprobat thesin, quam protulit WEITZEL.

CAPUT PRIMUM.

De Paschatis ritu, Apostolorum et Patrum

Apostolicorum aevo

DE TESTIMONIIS AB AUCTORIBUS LIBRORUM TUM CANONICORUM,
TUM APOCRYPHORUM EDITIS. DE TESTIMONIO, QUOD
PRAEBET EPISTOLA I G N A T I I.

Quo anni tempore, qua ratione ab ipsis Apostolis celebrabatur Paschalis festivitas? Ad hanc quaestionem si respondere possemus, hinc ordiendum foret, ritus, quem instituerint, conformationem, seu si mavis, deformationem exposituro. Sed neque a τοῖς Στύλοις, neque a PAULO aliquid de Paschatis celebratione constitutum novimus.

Tradit quidem *Actuum liber* PAULUM in gentilium uribus Euangelium annuntiantem verba fecisse in synagoga, in ecclesia Philippica per τὴν τῶν ἀξύμων ἑορτὴν remansisse, ut convenientibus Judaeis Christum praedicaret, Hierosolyma adscendisse fratres ex Judaeis visitaturus; e PAULI autem, quae quidem aetatem tulerunt, *scriptis* tuto efficias, eum nec ipsum diem diei practulisse, ne in memoriam quidem Jesu mortis et e mortuis resurrectio-

nis, nec in ecclesiis a se conditis ejusmodi quid praece-
pisse, hunc τὴν ἡμέραν μὴ φρονεῖντα doctorem (*Rom.* XIV:
5 etc.), quippe ex cujus monte, Christi discipulo per
totam vitam terrestrem festus dies agitandus sit, quovis
die Pascha obeundum, quia semel pro nobis sacrificatus
est verus agnus, nempe Christus. (*I Cor.* V: 7 et 8).

De *caeteris Apostolis* idem statuere non licet; nam in
eorum, quae feruntur, scriptis, frustra quaesiveris ejusmodi
ratiocinationes, ac in Paulinis. Quae autem de ecclesia,
cui οἱ σὺλλοι praeferre traduntur *Act.* cap. XXI, sect. 20
etc. et quae in *Epist. ad Gal.* data PAULUS narrat cap. II,
JACOBUM misisse legatos, ne PETRUS et caeteri Judaei
Antiochena in ecclesia convivium agerent cum Christianis
ex ethnicis, hinc *probabile* fit, illis Apostolis cum *Judaeis*
communem fuisse Paschalis festivitatis celebrationem.
Attamen fieri potest, ut Pascha ederint ratione magis
consentanea doctrinae Christi et haud sine jure statueris
eos ad coenam itasse, non tantum in liberationis ex
servitute Aegyptiaca recordationem, sed etiam in memo-
riam alicujus eventus ex Christi historia; nec minus fa-
cile credideris eos praeter Pascha Judaicum observasse
festum in mortis aut resurrectionis Domini memoriam.
Sed quid hac de re sit statuendum, aut alia primi aevi
temporis scripta, aut traditio ecclesiastica, si vera invenitur,
doceant necesse est; e libris enim canonicis nihil hac
de quaestione legitur.

Ἅτι διατάξει τῶν ἁγίων Ἀποστόλων et οἱ κανόνες ἐκκλησι-
αστικοὶ τ. ἀ. Ἀ. nobis quidem praebent nonnulla edicta
de feriis, utpote ab eorum manu, sed post critico-
rum circa hos libros labores, persuasissimum nobis
habemus, nunquam eos esse appellandos, ut testes fidelis-
simos ecclesiae saeculo secundo vel tertio. Conditionem

ecclesiae aevo Apostolico in iis vel adumbrari, quis credat? (1).

Quae afferuntur in EPIPHANII scriptis ab Audianis e διατάξει τ. α' Α, clare ostendunt, tantam inter τὴν διατάξιν et τὰς διαταγὰς consensionem esse, ut illos libros eodem aevo scriptos esse inde abunde pateat. E dissensione autem, quae inter utrumque codicem obtinet, nonnulli Theologi, inter quos WEITZEL (2) et RITSCHL (3), effecerunt eos pro duobus decretorum corporibus esse habendos. Omnes fere scriptores in auctoris aetate definienda cum Doct. DREY faciunt, statuente seculo tertio parte posteriore scriptum illud ortum esse (4).

SCHWEGLER (5) et HILGENFELD (6) autem a docto WEITZEL dissentiunt, τὴν διατάξιν et τὰς διαταγὰς pro uno eodemque libro habentes. Equidem ab illis haud dissen-

(1) Recte monuit Cl. KARL HASE KG. ed. 7. § 57: „der Beweis für eine Verhältnisz des 2ten und 3ten Jahrh. kan nicht allein aus diesen *Gesetzsammlungen* Apostolischen Namens gefuhrt werden.“

(2) In libro: *die Passafeier* et: P. 257. „Die Schrift, auf welche die Audianer sich beriefen, ist daher ein von den Const. Apost. verschiedenes, vermuthlich im Orient, eben so wie unsere Const. im *Occident* heimisches Apokryphon.“ Ingeniose certe WEITZEL ipse argumentationis suae vim negare videtur l.l. P. 259, scribens: „ἡ διδασκαλία eine Vermittlungsschrift scheinbar mehr aus dem *Occident* stammend, aber wegen der Unbestimmtheit ihrer Verordnungen und ihrer Richtung auf katholische Einheit, auch im *Orient*, wie im *Occident* gebraucht und beliebt.“

(3) *Der Altk. kirche* Ed. I. In Ed. altera sententiam ut quidem videtur mutavit P. 329.

(4) *Theol. Quartalschrift*, 1829, 3.410.

(5) *Das Nach-Apostolische Zeitalt*: I. 408.

(6) *Theol. Jahrb.* 1849, P. 264.

tiendum puto. Licet enim loci ab EPIPHANIO laudati, cum monitis de Paschate in *Constitutionum* libris obviis maximam convenientiam ostendentes, minime in singulis verbis sibi invicem respondeant, hinc tamen cave concludas pro duobus diversis habendum esse illum codicem decretorum corporibus. Idem enim, quem modo laudavimus, doctissimus DREY abunde probavit, allatis exemplis, textum per temporis decursum non immunem mansisse a mutationibus et corruptelis (1). Nos quidem non de duobus diversis cogitavimus scriptis, quia loci ab Audianis ad commendandam suam ritus rationem allati, prorsus discrepant ab iis, qui de eadem re in *Constitutionibus* habentur; nam illi loci etiam repugnant EPIPHANII ex eadem διατάξει allegationibus. Si διατάξις sibi repugnare potest, quare non αἱ διατάξεις? Itane tu putas in *Constitutionibus* talia dissimilia de Paschate celebrando praecepta esse? Respondeo quaestioni: nonne de sabbato observando hic leguntur, quae non valde amice conspirant? (2) Accedit quod EPIPHANIUS sub nomine τῆς διατάξεως nonnunquam laudaverit *Constitutiones*, ex. gr. *Haer.* XLV, etiam in plurali numero vocabulo usus est LXXV: 6. LXXX: 7. Apparet igitur *existisse jam vetustissimo tempore varias διορθώσεις Constitutionum libri.*

Nullane autem placita in hoc opere inveniuntur, quae ipsis Apostolis debentur? Documenta vetustissima iis esse inserta critici lubenter concedunt, sed decretum *Apostolicum* de Paschate in hoc libro superesse, parum credibile est. Quid multa? Si mandatum Apostolicae

(1) L. L. 4, P. 703.

(2) Vid. ROTHE *Anfänge* p. 542 et *Const.* V: 15.

originis superstes fuisset, nunquam profecto lites acerrimae de hujus festi celebratione seculo secundo exarsissent! Estne credibile neminem tali monumento usum fuisse, si superfuisset? (1)

Etsi nulla harum de Paschate regularum ecclesiasticarum ab *Apostolis* profecta est, nil tamen impedit, quominus statuamus jam seculo secundo nonnulla esse decreta et constituta; quin nihil in se habet, quod improbabilem eam efficiat, hypothesis, ex qua decreta illa orta fuerint ex lite de Paschate celebrando. Quis auctor eorum sit, quove loco sint nata, cuinam aetati sint tribuenda, ecce quaestiones quibus ex instituti nostri ratione foret respondendum. Iis enim solutis clara lux nebulas removebit. At licet dignae omnino sunt, quae serius tractentur, quaestiones, nunc tamen eas missas facio, quia eas solvi posse non opinor, quandoquidem singula decreta in diversis rixarum stadiis confecta esse probari possunt (2).

(1) Praeclare meae sententiae favent SOCRATIS verba H. E. V. 22. Ἐμοὶ δὲ φαίνεται, ὅτι ὥσπερ ἄλλα πολλὰ κατὰ χώρας συνήθειαν ἔλαβεν, οὕτω καὶ ἡ τοῦ πάσχα ἑορτὴ παρ' ἐκάστοις ἐκ συνηθείας τινὸς ἰδιαίξουσαν ἔσχε τὴν παρατήρησιν, διὰ τὸ μηδένα τῶν ἀποστόλων, ὡς ἔφην, μηδενὶ νενομασθετηκέναι περὶ αὐτῆς.

(2) Quod ad locum ab Audianis citatum attinet, HILGENFELD (*Theol. Jahrb.* 1849 P. 164. N. 1.) haec scripsit: „diese Schrift (*Constit.*) enthält noch jetzt widersprechende Bestimmungen, und ist vielfach überarbeitet. Die Verordnung, welche die Audianer hervorhoben, war ein solcher Zusatz ideoque posterioris temporis.“ Aliter judicavit SCHWEGLER (l. l. P. 408) „nach Epiphanius dagegen haben die Audianer ihre Sitte aus den Constitutionen gerechtfertigt, ein Umstand, der uns zur Vermuthung berechtigt, die ursprüngliche Grund-

Num igitur videns, quam habuerit vim in condendum et constituendum ordinem clericorum inter Christianos, regimen Judaeorum sacerdotale (1), eandemque vim tribuam cyclo festorum Hebraicorum in constituendum Pascha Christianae ecclesiae? An propter ortum Apostolorum et primorum Christianorum e gente Judaica, primas ecclesias eorumque duces, ut postea Apostolum JOANNEM in Asia, coenam Paschalem eodem die cum Judaeis obiiisse affirmabo, idque non solum ut patrum servitudinis Aegyptiacae sed ut et suae a peccati iugo per Christum liberationis recordarentur? (2) Hoc ita fieri potuisse negari non potest, sed a *posse* ad *esse* non valet conclusio; et a docto WEITZEL (3) opponitur hypothesis, quae

schrift der Const., falls dieselbe überhaupt in der römischen Gemeinde entstanden ist, sey älter als die Periode Victor's." Ut autem auctorem *Const.* in occidente quaeramus, monet totius scripti argumentum et Romam quidem nos ducunt *et* inscriptio *et* postremus canon, quibus a CLEMENTE Episcopo Rom. in unum redactas se praedicant *Constitutiones*. Post VICTOREM autem, in Ecclesia quae Romae est, ad Apostolos certe non referebatur praeceptum, quo cultus orientalis defendebatur. Praeterea de sabbato observando mandata ex priore tempore repetenda videntur.

(1) Videtur CL. W. MOLL: *Kerk. leven*. I.

(2) Conferatur CL. W. MOLL, *Kerk. leven der Chr.* II: XVII, p. 162.

(3) WEITZEL *der Pasafeier der drei ersten Jahrhundert* inde a Pagina 169: „Mit welchen Empfindungen war diese Woche, waren ihre einzelnen Tage und Ereignisse für den Kreis der Zwölfe ursprünglich verknüpft gewesen? Gefühle, die sich ihnen und durch sie der Cultgestalt der Urwoche selbst unvergesslich einprägten, durch welche gewisse Tage der Urwoche gerade für diejenigen Apostel, welche alle jene Schmerzen und Freuden der Urwoche als die persönlichen Freunde und Begleiter des Herrn selbst durchlebt hatten, für immer einen durch jene Urgeschichte be-

prima specie se commendat. Putat ille Apostolos, utpote testes oculatos Christi passionis, mortis, resurrectionis, ductos recordatione doloris atque laetitiae, decrevisse Paschatis ritum e cyclo Hebraico non desumendum. Pia eorum simplicitas non sivit aliquid vacillari in ordine rerum, quarum memoria iis carissima erat. Pascha autem Judaicum mutabile festum. Si in eo festo recolere velent, quae semel in eo evenerant, sequenti anno recordari

stimmten Charakter der Freude oder Betrübnisz annahmen. Porro P. 174, Es lässt sich kaum anders denken, als: nachdem ein Jahr seit dem Tode Jesu und seiner Auferstehung verflossen war, als die Passatage der Juden, die Zeugen jener Ereignisse, wiederkehrten, erwachte das Gedächtnisz der letzteren auf denen das Christliche Glaubensleben ruhte, wieder auf's lebhafteste in Denen, welche jene Ereignisse selbst mit erlebt hatten. Jetzt waren also die ewig denkwürdigen Tage wieder gekommen, das denkwürdige Fest, wiederholt mit dem Herrn gefeiert und zuletzt durch jene auszerordentliche Schickungen Gottes bezeichnet. Machten sie auch anfangs, wie es ganz wahrscheinlich, diese Passatage noch nach dem jüdischen Ritus mit, so waren sie ihnen gleichmahl noch weit denkwürdiger durch ihre Christlichen Erinnerungen; nur Eines muszte ihnen mehr und mehr störend werden. Die Pietät kann es nicht über sich gewinnen, an dem Heiligthum ihrer Erinnerungen auch nur Einen umstand ändern zu lassen. Jenes Gemach ist für uns einst der Schauplatz wichtiger Ereignisse gewesen. Man kann sich in diesem Gemach Alles noch so lebhaft denken, wo jedes Geräthe damals stand, als dieser Ort der schauplatz jener Ereignisse war. Mit den Erinnerungen selbst ist einem kindlichen Gemüthe auch der Ort heilig, an den sie sich knüpfen. Man wünscht Alles in demselben Stand erhalten zu sehen, an derselben stelle wieder zu finden, welche es zu jener Zeit einnahm, nichts soll verrückt, nichts weggeschafft werden, damit die Erinnerung überall ein möglich getreues Abbild jener Zeit und allenthalben Anknüpfungspunkte finde. Für die Apostel war die

debuissent mortis et resurrectionis memoriam alio die, quam superiori anno, alio die quoque ac in quo evenerant. Et jam inde ab initio instituta fuit parasceues in mortis memoriam et dominicae diei in resurrectionis recordationem celebratio. Quapropter mox, negligentes dies Paschatis Judaici, parasceues die et dominica post deciman quartam *Nisan* observare incoeperunt Pascha σταυρώσιμον et ἀναστάσιμον.

Urwoche ein solches Heiligthum, sie war, so zu sagen, Zeuge gewesen jener ausserordentlichen Ereignisse. Ihre einzelnen Wochentage waren jeder mit einer bestimmten Erinnerung für sie bezeichnet; sie waren inzwischen durch die Christliche Wochenfeier schon seit Jahresfrist die stereotypen Träger derselben Erinnerungen geworden. Auf diesen Wochentag war in der Urwoche der Tod auf jenen die Auferstehung gefallen; denselben Ort hatte man ihnen von Anfang auch in jeder kommenden Woche eingeräumt; auch in der Jahreswoche, die nun zum ersten Mal wiederkehrte, sollte keine Erinnerung von ihrer Stelle gerückt werden; der Tod war auf einen Freitag gefallen, er sollte auch in der ersten Jahresfeier auf einen Freitag gefeiert; die Auferstehung war an einem Sonntag eingetreten, sie sollte auch bei der ersten wiederkehr der Jahrestage auf einen Sonntag gehalten werden. Nun war aber in der Urwoche mit jenen Wochentagen und ihrer Heilsthatsachen auch die jüdische Passafeier zusammen getroffen und in eine bestimmte Constellation getreten; der Tag der Kreuzigung war zugleich der Tag der Passaopferung, der Tag der Grabesruhe die *μεγάλη ἀζύμων*, der Tag der Auferstehung der des Erstlingsopfer gewesen. Gerne hätte man auch diese Constellation der jüdische Passa- tage mit den Wochen und Heiligstagen alljährlich ganz so gelassen, wie sie in die Urwoche gewesen war. Allein der jüdische Festkalender machte es unmöglich; nach diesem fiel der Passaopfertag, die *id*, nicht jedes Jahr weider auf denselben Wochentag, also den Freitag, wie in der Urwoche somit der Tag des Erstlingsopfers nicht immer auf den Sonntag, wie es damals gerade sich gestellt hatte, vielmehr

Primo obtutu putaveris praeclare dictum, sed accuratius indagantem verborum expositionem, multa laud dilucida, alia minus probabilia te offendent. 1°. Non dilucide exposuit quis *primo* anno fuerit cultus. Haud perspicuum est an primo anno jam *prae*ter Pascha Judaicum, festum mortis et resurrectionis Domini celebrarint (1).

schwankten diese jüdische Festtage durch die ganze Woche hin und her. Was sollte man nun thun? Einige Zeit liesz man es sich vielleicht gefallen, aber bald wurde die Sache zur lästigen Störung. Sollte man die Wochentage, an denen man schon seit einem Jahr allwöchentlich sich gewöhnt hatte, jene Thatsachen zu begehen, aufgeben, sich streng an die jüdischen Festtage anschließen und damit die Physiognomie der solennen Festwoche Jahr für Jahr ändern, zwischen die Jahres und die bereits fixirte Wochenfeier eine Disharmonie bringen, alles aus der Stelle, die es in der Urwoche einnahm Jahr für Jahr verrücken? Was that man also? Man hielt die äussere Gestalt der Urwoche unverrückt auch bei der Jahresfeier fest, somit ihre Wochen und Heilstage; die Woche Nachbild der Urwoche." Haec ut cognoscamus docti WEITZEL expositionem sufficiant, sequentibus: "Mann that jenes um so mehr da bald eine Meinungs Verschiedenheit über die Art eingetreten zu sein scheint, wie die judische Passatage sich im Todesjahr mit den Wochen und Christlichen Heilstagen constellirt hatten" appono signum interrogationis, quacrens, utrum tantopere vigente memoria Christi passi et in vitam reducis, in ipsa "Urgemeinde, schon unter den Uraposteln" non amplius constaret, an Jesus ipso Paschatis die mortuus sit nec ne?

(1) Conferantur verba et ea, quae jam citavimus et quae afferre hoc loco lubet: "sie machten auch *anfangs*, wie es ganz wahrscheinlich, diese Passatage noch nach dem Jüdische Ritus mit," sic ut hisce dilapsis obirent parasceuen et dominicam diem: "der Tod, enim, war auf einen Freitag gefallen, er sollte auch in der *erster* Jahresfeier auf einen Freitag gefeiert werden. Man feierte gleich in der Urgemeinde und im kreis der Urapostel noch die jüdische Festtage *neben* dem Christlichen Heilstagen fort. P. 18: "PAULUS primus negle-

nec ne (1). 2°. loco. Minus probabilia sunt, quae de pia simplicitate WEITZEL attulit. Quaerimus enim ex eo, nonne magis redoleret puerilem pietatem talia, quae ad salutem pertineant et quae evenerunt diebus festis, quos religiose obire consuevimus et celebrare pergitur, recordari ipsis ejusdem festi diebus, quam die septimanae fixo post illud festum? Exempli gratia, si magna accepimus beneficia religiosa ipso die natali Servatoris, nonne grati animi sensus faciet, ut post annum dilapsum eorum memoriam colamus eo ipso, quem dixi,

xit Judaicum Pascha." Judaicum autem et Christianum Pascha junctim una eademque septimana celebrare non poterant Apostoli, si dies festi Judaici eodem modo, quo in passionis septimana, redirent, quippe qui et coenam habere et jejunare simul non possent. Jejunandum autem foret, si η ι δ rediret in parasceuen, ut mortis memoria coleretur, et coena agenda foret ad liberationis ex Aegyptiaco jugo memoriam recolendam. Idem valet de magno sabbato. Fuisset dies laetus idemque tristis. Itaque festum celebrari non potuit quin Pascha Christianum sequenti septimana, post Pascha Judaicum observabatur.

(1) „Allein der jüdische Festkalender machte es unmöglich die Constellation der jüdische Passatage mit den Heilstagen so zu lassen, wie sie in der Urwoche gewesen war... was sollte man nun thun? Einige Zeit liesz man es sich vielleicht gefallen." Quid autem aliquamdiu (siverunt) passi sunt Apostoli? Ut die Paschale Judaeorum haud conveniente cum die hebdomadis passionis, colerent Christi mortis memoriam: „diese Passatage nach dem jüdischen Ritus waren ihnen gleichwohl noch weit denkwürdiger durch ihre Christlichen Erinnerungen." Primis igitur annis ipsa ι δ Christi mortis memoriam celebrarunt, et primitiarum die resurrectionis meminere. Sed si post eventum proximis, „die Pietät es über sich gewinnen kann, an dem Heiligthum ihrer Erinnerungen einen Umstand ändern zu lassen," eo magis sequentibus annis!

die natali? Si tale beneficium nobis obtigerit die Paschali, aut eo die, quo Christus mortuus esse creditur, aut ad coelum evectus, num alio quovis anni tempore ejus recolimus solemnem memoriam. Concederet forte WEITZEL, omnino ita et Apostolos facturos fuisse, *nisi* jam primo anno constitutus fuisset *cyclus septimanus*.

Itaque 3o. loco de hoc cyclo est agendum. „Huic cyclo insunt, ut WEITZEL putat, tria momenta, *parasceue*, jejunii dies lugubris, *dominica*, laetitiae dies, qua conveniebant Christiani, et *sabbatum*, dies festus, ut in Judaeorum religione. Duo priora momenta in constituendo ritu paschali non neglecta fuerunt.”

Quod autem ad *parasceuen* attinet, non video, quomodo quis serio ex *Matth.* IX, 15. *Marc.* 11, 19 et *Lucae* V, 34. efficiat ab Apostolis jam primis annis singulas parasceuas jejunando observatas esse! E contrario probabile esse puto, VICTORIS Episcopi Romani aetate nondum *omnibus* Christianis communem fuisse hunc ritum, ne occidentalibus quidem. Videatur infra suo loco. Praeterea WEITZEL non reputavit, secundum suam interpretationem ab Apostolis jejunii diebus, quibus ablati sunt sponsus, sabbatum festum celebrari nullo modo potuisse.

Superest igitur, Christianos jam Apostolica aetate, singulis *dominicus* convenisse, Christi resurrectionis memores. Non equidem is sum, qui negaverim pauca eademque satis perspicua vestigia hujus rei reperiri in sacri cod. libris. Quid autem ex hisce sequitur? Sequiturne inde, Apostolos diem dominicam post Pascha Judaicum solemniore ratione obiisse, quam caeteras dominicas, quin etiam quam Paschatis dies? Minime gentium! Fieri potest, sed vix aliud argumentum attuleris, nisi traditiones ecclesiarum Romae et Hierosolymorum

seculi secundi exeuntis, allata ea contra Asiaticos, τῆς αὐτοῦ cultum defendentes. Hisce traditionibus nixus, WEITZEL suam de Apostolico Paschate thesin defendit, ut patet ex iis, quae scripsit P. 163 in fine, alibi passim. Quantula autem fides hisce traditionibus habenda sit, post expositam litem Asiam inter et Romam videbimus. Itaque ab Apostolica aetate ad sequentia tempora gressum faciamus.

Si de festo Paschali Apostolis viventibus expositio difficultatibus premitur, non minus in tenebris ambulamus, in ritum ecclesiae Patrum Apostolicorum aetatis inquirentes.

De *Epistola* PSEUDO-ΠΙ, fratris HERMAE, agendi otium mihi fecit BLONDEL sua, quam procuravit, *editione*.

Jam vero nullum aliud examinandum superest scriptum Pastristicum, nisi *Epistola* IGNATII ad *Philippenses*, in cujus *Epist.* cap. 14, haec legimus: Ἐν τῇ μετὰ Ἰουδαίων ἐπιτελεῖ τὸ πάσχα, ἢ τὰ σύμβολα τῆς ἐορτῆς αὐτῶν δέχεται, κοινωνός ἐστι τῶν ἀποκτεινάντων τὸν κύριον, καὶ τοὺς ἀποστόλους αὐτοῦ.

Inde ab anno 1557, quo repertus et editus est textus Graecus *duodecim* IGNATII *Epistolarum*, ad nostram usque aetatem multum disputatum est inter viros doctos cum de auctoritate diversarum recensioneum A. B. et S. tum de *Epistolarum* authenticia, quam jam BLONDEL et post eum multi negarunt, quibuscum nostra aetate faciunt F. Ch. BAUR (1) et SCHWEGLER (2). Nostra in patria Viri Docti sub iudice litem adhuc esse putarunt. Dignam eam habuerunt rectores *Societatis Haganae* litem, de qua quaestionem proponerent. Responsum doctissimi F. J. A. A. JUNIUS licet haud ab omni parte propositae quaestioni

(1) *Ueber das Episcopat und die Ignatian: briefe und ihre Neuster Kritiker.*

(2) *Das Nach-Apostolischen Zeitalter.*

satisfecerit, dignum tamen aestimarunt, quod praemio aureo ornaretur (1). Licet dijudicare non ausim num illo responso lis diremta omnino sit, mihi tamen firmiter stat *haec opinio*, post omnia quae etiam ab illo auctore de *Epistola ad Philippenses* prolata sunt, *sine ullo dubio authenticam huic Epistolae abnegandam esse.*

Ut probet non ab IGNATII manu profectam esse hanc *Epistolam*, attulit JUNIUS P. 235.

Argumenta externa haec:

1. *Epistolam* non reperiri nisi in Cod. Gr. 2 et Vers. Lat. 2. Anto seculum septimum nulla citata ex hac *Epistola* offendi.

Argumenta interna:

1. In *Epistola* reperiri vestigia litis acerrimae de *Trinitate*, quae suadent eam datam esse demum post concilium *Chalcedonense* (anno 451). 2. Jussa de jejunio in ea legimus, quae anno 489 nondum viguerunt, aliaque.

Si quis hisce argumentis perpensis non abit in eam sententiam, quam et nos amplexi sumus, addere velim *ipso nostro de Paschate loco confirmari abnegationis iudicium*. Ita certe IGNATIUS, quem ecclesia Asiatica, quae ut ἐπιτελουσα μετὰ Ἰουδαίων τὸ πάσχα describitur, magni fecit, ita IGNATIUS amicus POLYCARPI, strenui illius orientalis rationis defensoris, nunquam scripsit. Num suam ecclesiam, suum amicum, ac si Christi atque Apostolorum interfectores essent, exsecaret? Credat Judaeus APELLA!

Itaque hujus quoque aetatis nobis desunt monumenta fide digna, nec nitimur historico fundamento, antequam in mediis rixis Romam inter et Asiam versamur. Jam vero ad eas propero.

(1) Editum offic. H. C. A. Campagne, Tiel, 1859.

CAPUT SECUNDUM.

DE POLYCARPI AD ROMANOS ITINERE.

Litis de Paschali cultu vestigia prima, paulo post seculum secundum dimidiatum deprehenduntur. EUSEBIUS narrat POLYCARPUM, Smyrnensem Episcopum, Romam profectum ut conveniret cum ANICETO Episcopo de lite circa festivitatem Paschalem. In H. E. L. IV. Cap. 14 Caesariensis haec habet:

Ἐπὶ δὲ τῶν δηλουμένων Ἀνικίτου τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἡγουμένου Πολυκαρπον, ἔτι περιόντα τῷ βίῳ γενέσθαι τε ἐπὶ Ῥώμης, καὶ εἰς ὁμιλίαν τῷ Ἀνικίτῳ ἔλθεῖν διὰ τι ζήτημα περὶ τῆς κατὰ τὸ πάσχα ἡμέρας, Εἰρηναῖος ἱστορεῖ.

„Eadem tempestate, ANICETO Romanae ecclesiae „praesidente, POLYCARPUM, qui etiamtum superstes erat, „Romam venisse ob quaestionem quandam, quae de „Paschate inciderat, et cum ANICETO colloquium hac de „re habuisse, tradit IRENAEUS.”

Gaudemus profecto EUSEBIUM testem, a quo sua hausit, allato nomine laudasse. Nunc enim accuratius quam ab illo factum est, in expositione controversiarum, rem, de

qua certarunt, definire possumus. Hausit ex Epistola IRENAEI ad Episcopum Romanum VICTOREM data, quum iterum Asiam inter et Romam oriretur dissensio Conf. H. E. L. V. Cap. 24. Posthac, capite quinto, his literis tractandis immorari oportet, nunc quidem ea, quae de eo itinere scripsit IRENAEUS, attigisse sufficiet.

Postquam monuit IRENAEUS Presbyteros Romanos, SOTERI antecessores, eandem observantes ritus rationem, quam tunc propugnaret VICTOR, nihilominus tamen pacem coluisse cum iis, qui adveniebant ex ecclesiis, in quibus alius observabatur cultus, pergit hisce verbis: καὶ τοὶ μᾶλλον ἐναντίον ἦν τὸ τηρεῖν τοῖς μὴ τηροῦσι. (Scil. ἢ νῦν τὸ τηρεῖν τοῖς μὴ τηροῦσιν ἐναντίον ἔστιν). VICTORIS aetate non querebantur Christiani Asiatici (οἱ τηροῦντες) ritum Romanum se abhorrere, non conabantur Romanis (τοῖς μὴ τηρ) suam cultus rationem commendare, ANICETI autem tempore aliter se res habuerat. Et tamen qui ante VICTOREM fuerant Presbyteri, quamvis non observantes, eu-charistiam Presbyteris ecclesiarum observantium transmisserunt.

Καὶ τοῦ μακαρίου Πολυκάρπου ἐπιδημήσαντος τῇ Ῥώμῃ ἐπὶ Ἀνικητοῦ καὶ περὶ ἄλλων τινῶν μικρὰ σχόντες πρὸς ἀλλήλους εὐθὺς εἰρήνευσαν, περὶ τούτου τοῦ κεφαλαίου μὴ φιλεριστήσαντες πρὸς ἑαυτούς. Οὔτε γὰρ ὁ Ἀνίκητος τὸν Πολύκαρπον πείσαι ἐδύνατο μὴ τηρεῖν, ἅτε μετὰ Ἰωάννου τοῦ μαθητοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ λοιπῶν ἀποστόλων οἷς συνδιέτριψεν ἀεὶ τετηρηκότα. Οὔτε μὲν ὁ Πολύκαρπος τὸν Ἀνίκητον ἔπεισε τηρεῖν, λέγοντα τὴν συνήθειαν τῶν πρὸ αὐτοῦ πρεσβυτέρων οφείλειν κατέχειν. Καὶ τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐκοινωνήσαν ἑαυτοῖς καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παρεχώρησεν ὁ Ἀνίκητος τὴν εὐχαριστίαν τῷ Πολυκάρπῳ, κατ' ἐντροπὴν δηλοῦντι, καὶ μετ' εἰρήνης ἀπ' ἀλλήλων ἀπηλλάγησαν, πάσης

τῆς ἐκκλησίας εἰρήνην ἔχόντων τῶν τηρούντων καὶ μὴ τηρούντων.

„Et quum beatissimus POLYCARPUS ANICETI tempore Romam venisset, atque inter illos de quibusdam aliis rebus modica esset controversia, statim mutuo pacis osculo se complexi sunt de hoc capite (quaestione principi, ut Eus. H. E. VIII. 25) non magnopere inter se contententes. Neque enim ANICETUS POLYCARPO persuadere unquam poterat, ut observare desineret, quippe qui cum JOANNE Domini nostri discipulo, et cum reliquis Apostolis, quibuscum familiariter vixerat, eum morem perpetuo observasset. Neque item POLYCARPUS ANICETO persuadere potuit, ut observaret, quum ANICETUS eorum, qui ante se fuerant, Presbyterorum morem sibi retinendum esse diceret. Quae quum ita se haberent, communicarunt sibi invicem et ANICETUS in ecclesia consecrandi munus POLYCARPO, honoris causa, concessit; tandemque cum pace a se invicem discesserunt, tam iis qui observabant, quam iis, qui minime observabant, totius ecclesiae pacem retinentibus.”

Epistola diligenter perlecta, sponte haec oritur quaestio, utrum EUSEBIUS ei non alienam obtruderit sententiam. HIERONYMUS in *Catalogo Script. Eccl.* C. 17. in eo cum hoc scriptore facit, quod POLYCARPUM Romam profectum eo consilio dicat, ut de lite Paschali ageret. Certe non alium invocare potuisset testem, nisi easdem illas IRENAEI literas. In quorum sententiam et alii et vero Clar. SCHOLTEN abierunt (1).

Reputes tamen velim, IRENAEUM non nisi haec scribere: „quum POLYCARPUS venisset ANICETI temporibus, in-

(1) *Godgeleerde Bijdrag.* 1856. II. P. 111.

„ter illos de quibusdam aliis rebus modica fuit contro-
 „versia; statim mutuo pacis osculo se complexi sunt: de
 „hoc capite non magnopere inter se contententes.” Num
 adeo a contentione abstinuissent si ad hanc litem ipsam
 dijudicandam venisset POLYCARPUS?

Haud probabile videtur. Eodem jure quo EUSEBIUS
 ex hisce literis concludit POLYCARPUM hanc ob causam
 iter ingressum fuisse, nos IRENAEI effato *Haer.* lib. III.
 cap. III. § 4. (quod et EUSEBIUS citavit H. E. IV. 14.)
 nixi *statuimus* POLYCARPUM *Romam navigasse* ut conver-
 teret haereticos.

Ὅς καὶ ἐπὶ Ἀνικητοῦ ἐπιδημήσας τῇ Ῥώμῃ, πολλοὺς
 ἀπὸ τῶν προειρημένων αἰρετικῶν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν
 τοῦ θεοῦ, μίαν καὶ μόνην ταύτην ἀλήθειαν κηρύξας ὑπὸ τῶν
 ἀποστόλων παρεληφέναι, τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας παραδεδο-
 μένην.

„Qui POLYCARPUS etiam, quum sub ANICETO advenis-
 „set in Urbem multos ex his, quos praediximus (Valen-
 „tinos et Marcionitas) haereticos convertit in ecclesiam
 „Dei; unam et solam hanc veritatem ab Apostolis se
 „percepisse annuntians, quam et ecclesia tradidit.”

Si POLYCARPUS in Urbem migravit, si illam αἵρεσεων
 co tempore nutricem adiit, ut de communi contra erro-
 res defendenda doctrina ageret cum ANICETO, hoc iter
 majus momentum nanciscitur, quam si ejus causam
 quaerimus in communione rationis hujus ritus, de qua
 dissentire pergebant, licet mutuus amor non exstinguere-
 tur, neque communio divelleretur (1).

Quidque vero de vera hujus itineris causa statuatur
 certe nunquam Romano-Catholici ex eo itinere probare

(1) Videatur infra, Capite V.

possunt, jam illo tempore Episcopum Romanum summum judicem in rebus ecclesiasticis egisse. Ponamus POLYCARPUM in Italiam venisse, ut ageret de lite Paschali, certe non suscepit iter, hortatu ANICETI, ut ejus decretis se submitteret; e contrario, profectus est ut Romanum Episcopum ad suas deduceret partes. Μαλλὸν ἐναντίον ἦν τὸ τηρεῖν τοῖς μὴ τηρεῖνσι.

Dissentiebant igitur ecclesiae in τῷ τηρεῖν et τῷ μὴ τηρεῖν. Equam rationem observabat ecclesia orientalis, eequam occidentalis negligebat? Varia respondentur. REANDER post τηρεῖν supplet το πάσχα, WEITZEL τὴν ἰδ, RETTBERG rogavit nonne illud τηρεῖν significet *observare legem*, quod ad Moisis instituta de festo Paschali attinet (1).

Videamus quanam secundum IRĒNAEUM supplenda sint? Sed eheu! duo fragmenta tantum supersunt, ita ut de contextu admodum difficilis reddatur disputatio. Accedit quod nec in secundo neque priore fragmento clare enuntiavit, quam rationem Romani neglexerint (2).

Itaque conferamus, quae POLYCRATES de POLYCARPO aliisque Asiae Episcopis tradit apud EUS. H. E. V. 24 οὗτοι πάντες ἐτήρησαν τὴν ἡμέραν τῆς τεσσαρεσκαίδεκάτης τοῦ πάσχα. Haec nos monent, ut cum WEITZELIO, *suppleamus τὴν ἰδ τοῦ πάσχα*. Neque imprudentiae reus fieri mihi videor, EUSEBII verbis de cultu orientali, seculo secundo exeunte, ritum POLYCARPI sic exponens, σελήνης τὴν τεσσαρεσκαίδεκάτην οἶστο δεῖν ἐπὶ τῆς τοῦ σωτηρίου πάσχα ἑορτῆς παραφυλάττειν, ἐν ᾗ θύειν τὸ πρόβατον

(1) *Der Paschastreit der alten Kirche. Illgen Zeit.* 1832. IV. P. 115.

(2) Videatur infra, Capite V.

Ἰουδαίοις προηγόρευτο, ὡς θεὸν ἐκπαντὸς κατὰ ταύτην ὁποῖα
 ὃ' ἂν ἡμέρα τῆς ἐβδομάδος περιτυγχάνοι, τὰς τῶν ἀσπιτων
 ἐπιλύσεις ποιῆσθαι. »Quarta decima luna salutaris Pa-
 »schatis festum diem celebrandum esse censebat, quo die
 »praescriptum erat Judaeis, ut agnum immolarent: ea-
 »que omnino luna, in quemcunque diem septimanae in-
 »cidisset, finem jejuniis imponendum esse statuebat.”

De cultu Romano ex hisce documentis nihil efficias,
 nisi hoc unum, ab iis non observatam esse τὴν ἰδ' τοῦ
 πάσχα. Velat enim JUSTINI MARTYRIS auctoritas, quo-
 minus ad ANICETI aetatem concludamus ex iis, quae de
 VICTORIS aetate affert EUSEBIUS (1), eum professum esse:
 ὡς μὴ δ' ἑτέρα προσήκειν παρὰ τὴν τῆς ἀναστάσεως τοῦ
 σωτῆρος ἡμῶν ἡμέρα τὰς νηστείας ἐπιλύεσθαι, celebrando
 τοῦ Κυρίου μυστήριον.

In priore *Apologia* inde a Capite 61. JUSTINUS de-
 scribit ritus Christianos et cultum sacrum; — de baptis-
 mo, de eucharistia, quin et de solempni conventu die
 dominica agens haec verba addit: ἐν ᾗ τοῦ ἡλίου ἡμέρα καὶ
 Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ ἡμέτερος σωτὴρ ἐκ νεκρῶν ἀνέστη. Quodsi
 jam solempni modo dominica die post ἰδ' celebrata fuisset
 resurrectio, et hujus quoque mentionem exspectare liceret.
 Nullius tamen festi in resurrectionis Domini memoriam
 JUSTINUS meninit, nisi cujusque dominicae observationis.
 Τῷ τηρεῖν τὴν ἰδ' τοῦ πάσχα (ritui orientalium) hoc tem-
 pore oppositum fuerit non τὸ τηρεῖν τὴν κυρίακην τοῦ πάσχα
 (qui erat occidentalis ritus, seculo tertio incunte) sed
 τὸ μὴ τηρεῖν τὸ πάσχα.

Illa τοῦ μὴ τηρεῖν dicendi formula viam nobis mon-
 strat, quam ingressi intelligere poterimus, quo potissimum

(1) Videatur infra; Capite, V.

studio occidentalis ritus ratio profecta sit. Inter Judaeos enim et Christianos eo tempore adhuc agitabatur quaestio de observandis festis, lege Mosaica praescriptis; ut ex ejusdem Philosophi et Apologetae *Dialogo* cum TRYPHONE palam fit. Cap. 10, Christianis opprobrio vertitur, quod cum ethnicis convenirent ἐν τῷ μῆτε τὰς ἑορτάς, μῆτε τὰ σαββάτα τηρεῖν. JUSTINUS hoc concedit cap. 18—26, 46. et talem agendi rationem vindicat, ad tempus tantum datas esse. Divinas illas institutiones dicens, duro Hebraeorum animo adaptatas. *Non disputatur, utrum festum Christianum in Judaeorum Paschatis locum substituerint, necne; sed de festo obeundo.*

At vero non tantum Judaei, sed etiam *Judaeo-Christiani*, Romae urbis incolae, hic dissentiebant a Christianis ex ethnicis. Cujus sententiae praesidium quaero in eodem *Dialogo* cum TYRPH cap. 47, ubi roganti TRYPHONI, serveturne Christianus legis cultor, respondet JUSTINUS: Ὡς μὲν ἐμοὶ δοκεῖ λέγω ὅτι σωθήσεται ὁ τοιοῦτος, ἐὰν μὴ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, λέγω δὴ τοὺς ἀπὸ τῶν ἔθνῶν διὰ τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τῆς πλάνης περιτμηθέντας, ἐκ παντὸς πείθειν ἀγωνίζεται ταῦτά αὐτῷ φυλάσσειν, λέγων οὐ σωθήσονται αὐτοὺς ἐὰν μὴ ταῦτά φυλάξωσιν.

Κακεῖνος: διὰ τί οὖν εἶπας ὥς μὲν ἐμοὶ δοκεῖ, σωθήσεται ὁ τοιοῦτος, εἰ μὴ τι εἰσὶν οἱ λέγοντες, ὅτι οὐ σωθήσονται οἱ τοιοῦτοι.

JUSTINUS: Εἰσὶν ἀπεκρινάμεν, καὶ μηδὲ κοινωνεῖν ὁμιλίας ἢ ἐστίας τοῖς τοιούτοις τολμῶντες, οἷς ἐγὼ οὐ σύναϊνος εἰμί. Ἄλλ' ἐὰν αὐτοὶ διὰ τὸ ἀσθενὲς τῆς γνώμης καὶ τὰ ὅσα δύνανται νυν ἐκ τῶν Μωσέως, ἃ διὰ τὸ σκληροκάρδιον τοῦ λαοῦ νοοῦμεν διατετάχθαι, μετὰ τοῦ ἐπὶ τοῦτον τὸν Χριστὸν ἐλπίζειν καὶ τὰς αἰωνίους καὶ φύσει δικαιοπραξίας καὶ εὐσεβείας φυλάσσειν βούλονται καὶ αἰρῶνται συζῆν τοῖς Χριστια-

νοῖς καὶ πιστοῖς, μη πείθοντες αὐτοὺς μήτε περιτέμνεσθαι
ὁμοίως αὐτοῖς, μήτε σαββατίζειν μητε ἄλλα, ὅσα τοιαῦτά
ἐστὶ, τηρεῖν, καὶ πρὸς λαμβάνεσθαι καὶ κοινωνεῖν ἀπάντων,
ὥς ὁμοσπλάγχθοις καὶ ἀδελφοῖς, δεῖν ἀποφαίνομαι.

„Ut mihi quidem videtur, hominem ejusmodi salvum
„dico futurum, si modo ceteris hominibus, iis nempe: qui
„ex gentibus per Christum ab errore circumcisi sunt,
„omnino persuadere non conetur, ut eadem ac ipse ob-
„servent, salutem eos negans adepturos, nisi haec custo-
„diant, quale est quod et initio colloquii faciebas (tu
„TRYPHON) quum pronuntiarcas salvum me non futurum
„nisi haec observarem.”

Tum TRYPHON: „Cur igitur dixisti: „Ut mihi qui-
„dem videtur, talis salvus erit,” nisi quia sunt, qui
„tales negent salvos futuros?”

„Sunt, respondebam, et quidem nec sermonis nec
„hospitii communione cum talibus conjungi audent; qui-
„bus ego non assentior. Sed si illi ob animi infirmita-
„tem etiam quaecunque nunc possunt ex iis, quae a
„Moise propter duritiam cordis populi instituta novimus,
„cum spe in hunc Christum et aeternorum et naturalium
„justitiae pietatisque praeceptorum observatione conjungere
„voluerint, eos suscipiendos esse, et cum iis omnium
„rerum communionem, ut cum hominibus affectis et
„fratribus tenendam esse censeo, modo cum christianis
„et fidelibus vivere non recusent, neque iis, ut dixi,
„suadeant, ut similiter ac ipsi circumcidantur aut sab-
„bata et alia ejusmodi custodiant.”

JUSTINUS, Pascha non observans, eandem de Mosaicis
institutis secutus videtur sententiam, quam et tuetur
PAULUS Apostolus. Conferantur I. ad Cor. V. 7 et 8 cum
his e cap. 14. *Dial.* c. TRYPH. verbis: τοῦτο γάρ ἐστι

τὸ σύμβολον τῶν ἀζύμων, ἵνα μὴ τὰ παλαιὰ τῆς κακῆς ζύμης ἔρχα πράττητε.

Eadem ac JUSTINUS erga Judaeo-Christianos mento fuit forsitan ANICETUS, quum amicitia ejus fruebatur POLYCARPUS defendens ritum, qui et *forma accederet* ad Judaeorum cultum atque *eodem τοῦ τηρεῖν πάσχα nomine* designaretur. Fratrem habuit POLYCARPUM, secutus est praecepta PAULI, tradita cap. XIV. *Ep. ad Romanam* ecclesiam.

Quum igitur Romam venisset POLYCARPUS, ipsis forsitan diebus Paschatis cum ANICETO collocutus est de diverso ecclesiarum ritu. Ille, non curans in quamnam septimanae diem incideret festum, cum Judaeis XIV die mensis *Nisan* Pascha salutis celebrabat, et eo die jejuniu praecedenti finem imponendi mos ei erat. ANICETUS autem non comedit Pascha et diem dominicum post XIV *Nisan eodem modo*, ac quacunque septimana, in Christi resurrectionis memoriam coluit. Alter alteri suam rationem commendare voluit, ut unice rectam. POLYCARPUS JOANNIS Apostoli ceterorumque Apostolorum, quibuscum familiariter vixerat, auctoritatem frustra testatus est. Opposuit ANICETUS *praecessorum* venerandam memoriam, eorum morem retinendum dixit. Jam vero alterum carpsit? Minime! Vero tandem amice alter alteri valedixit, postquam ANICETUS honorificum consecrationis munus honoris atque amicitiae causa ipsi concesserat (1).

(1) Cum Clarissimo SCHOLTEN (*Godg. Bijdr.* 1856. P. 112) secutus sum VALESII interpretationem. „Hunc honorem,” observat VALESIUS, „habuit ANICETUS venerabili seni POLYCARPO, ut illum in ecclesia sacra facere sineret, et quidem praesente se, quod notandum est. Sic IRENAEI verba RUFINUS ceteri-

Ecquae autem ecclesiae Asiaticae in Paschate celebrando recordatio fuit? Ad hanc quaestionem respondere mihi propositum est tractaturo litem, quadraginta annos post denuo ortam. De qua antequam agendi initium facio, contemplemur eas rixas, quae hisce quadraginta annis ferventibus exarsae sint in Asiae et Romae ecclesiis.

que interpretes intellexerunt. Sed FRANCISCUS FLORENS, antecessor Aurelianensis, IRENAEI verba alio modo intelligenda esse perhibuit. Vid. Tract. ad Tit: 7. *Decretalium. De translatione Episcopi*. Putat enim, ANICETUM porrexisse duntaxat eucharistiam POLYCARPO, non autem concessisse illi jus sacra mysteria celebrandi. Verum si hic est sensus loci, quid honoris ANICETUS amico concessit? Diserte IRENAEUS mentem suam enuntiat, tum vocabulo *παρεχώρησε* (de suo jure concedere), tum illis verbis quae addit, *κατ' ἐντροπήν δηλονότι*, (id est *honoris causa* et contemplatione, ut vertit RUPINUS.) Certe si nonnisi eucharistiam ANICETUS POLYCARPO porrexisset, nullum palmarium honorem in eum contulisset, nam omnibus peregrinis Episcopis tale quid subinde concessum legimus, ut cum Episcopo civitatis simul communicarent, quemadmodum scripsit ipse FLORENS ibidem. In Concilio Arclatensi can: 20 decretum est, ut peregrino Episcopo locus sacrificandi daretur."

CAPUT TERTIUM.

DISSIDIUM LAODICENSE.

Postquam pax Romam inter atque Asiam, in cultu quamvis in diversa abeuntes, per aliquod temporis spatium servata fuerat, ipsa in ecclesia Asiatica dissidium exarsit.

Enumeratis MELITONIS scriptis, in quibus etiam τὰ περὶ τοῦ πάσχα δυο, EUSEBIUS H. E. IV: Cap. 26, sic pergit:

Ἐν μὲν οὖν τοῖς περὶ τοῦ πάσχα, τὸν χρόνον, καθ' ὃν συνέταπτεν, ἀρχόμενος σημαίνει ἐν τούτοις. ἐπὶ Σερουλίου Παύλου ἀνθυπάτου τῆς Ἀσίας, ᾧ Σάγαρις καιρῷ ἐμαρτύρησεν, ἐγένετο ζήτησις πολλή ἐν Λαοδικείᾳ, περὶ τοῦ πάσχα, ἐμπεσόντος κατὰ καιρὸν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. καὶ ἐγράφη τᾶντα.

«In libro de Paschali festivitate, tempus quo scribebat, initio operis sui designat his verbis: SERVILIO PAULO Asiae Proconsule, quo tempore SAGARIS martyrium perpressus est, magna controversia Laodiceae excitata est de solemnitate Paschali, quae tempestive in illos dies inciderat. Et scripsit haec.»

Sic igitur anno circiter 168 nostrae aerae, incidentibus Paschatis diebus, quaestio de hoc festo renovata est.

Quum MELITO statim in initio diserte dixerit se hunc librum eodem tempore scripsisse, haud dubium est, quin in gravem quaestionem hic inquisiverit.

Ex EUSEBII scriptis de hac lite plura doceri non conceditur, quare gaudemus nos ex APOLLINARIS (qui HIERAPOLI fuit Episcopus) libro de dissidii cardine certiores reddi, ut etiam de partibus atque de armis, quibus dimicatum est. Licet non nisi fragmenta ad nos pervenerint, magni tamen ponderis habenda sunt eadem illa monumenta, quia auctor earum rerum, quae narrat, magna pars ipse fuit.

In *Prologo ad Chron. Paschal.* (edit. LUD. DINDORFII I. P. 13) haec legimus:

Ἀπολλιναρίου ἐπισκόπου Ἱεραπόλεως, ὅτι ἐν ᾧ καιρῷ ὁ Κύριος ἔπαθεν οὐκ ἔφαγεν τὸ τυπικὸν πάσχα.

Καὶ Ἀπολλινάριος δὲ ὁ ὁσιώτατος ἐπίσκοπος Ἱεραπόλεως τῆς Ἀσίας, ὁ ἐγγὺς τῶν ἀποστολικῶν χρόνων γεγονώς, ἐν τῷ περὶ τοῦ πάσχα λόγῳ τὰ παραπλήσια ἐδίδαξε, λέγων οὕτως.

A.)

Ἐισὶ τοίνυν οἱ δι' ἄγνοιαν φιλονεικοῦσι περὶ τούτων, συγνωστὸν πρᾶγμα πεπονθότες· ἄγνοια γὰρ οὐ κατηγορίαν ἀναδέχεται, ἀλλὰ διδαχῆς προσδεῖται· καὶ λέγουσιν ὅτι τῇ ἰδ' τὸ πρόβατον μετὰ τῶν μαθητῶν ἔφαγεν ὁ Κύριος, τῇ δὲ μεγάλῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων αὐτὸς ἔπαθεν, καὶ διηγοῦνται Ματθαῖον οὕτω λέγειν, ὡς νενοήκασιν ἔθεν ἀσυμφωνός τὸ νόμῳ ἢ νόμισι αὐτῶν καὶ στασιάζειν δοκεῖ κατ' αὐτοὺς τὰ εὐαγγέλια.

Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ γέγραφεν οὕτως.

B.)

Ἡ ἰδ' τὸ ἀληθινόν τοῦ Κυρίου πάσχα, ἡ θυσία ἡ μεγάλη ὁ ἀντὶ ἀμνοῦ παῖς θεοῦ, ὁ δεθεῖς, ὁ δῆσας τὸν ἰσχυρόν,

καὶ ὁ κριθεὶς κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν, καὶ ὁ παραδοθεὶς εἰς χεῖρας ἀμαρτωλῶν, ἵνα σταυρωθῇ, ὁ ὑψωθείς ἐπὶ κεράτων μονοκέρωτος, καὶ ὁ τὴν ἀγίαν πλευράν ἐκκευηθεὶς, ὁ ἐκχέας ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ τὰ δύο πάλιν καθάρσια ὕδωρ καὶ αἷμα, λόγον καὶ πνεῦμα, καὶ ὁ ταφεὶς ἐν ἡμέρᾳ τῇ τοῦ πάσχα, ἐπιτεθέντος τῷ μνήματι τοῦ λίθου.

Ex APOLLINARIS Hierapolcos episcopi libro elucet, quod eo tempore, quo passus est Dominus, non comedit typicum Pascha.

Et APOLLINARIS sanctissimus Hierapoleos Asiae episcopus, qui Apostolicis temporibus proximus fuit, in libro quem de Paschate conscripsit, consentanea docuit, hisce verbis:

A.

Quidam igitur sunt, qui ex ignorantia, de hisce excitant contentiones, rem venia dignam passi (neque enim accusationem admittit ignorantia, sed eget doctrina) et ajunt XIV agnum cum Discipulis manducasse Dominum, magna vero Azymorum die passum esse, atque demonstrant *Mattheum* ita tradere, uti illum intelligunt, unde legi contraria est eorum opinio, et adversari videntur Evangelia.

Rursus in eodem libro sic ille scripsit.

B.

Decima quarta Verum Domini Pascha, magna oblatio, loco agni Dei filius, qui vinctus fortem vinxit, et qui judicatus est Judex vivorum et mortuorum, et qui traditus est in manus peccatorum ut cruci affigeretur, qui super cornua unicornis est exaltatus, et qui in sacro latere percussus est, qui ex latere suo duo fudit purgatoria, aquam et sanguinem, verbum et spiritum et qui Paschatis die sepultus est, lapideo monumento imposito.

Fragmentorum illorum authenticam vindicare refutandis NEANDRI dubiis, ex eo desumtis, quod nullus APOLLINARIS liber recensitus sit in operum *catologis*, neque apud EUSEBIUM, neque HIERONYMUM et PHOTIUM (1) supervacaneum puto. Omnes pariter viri docti nostrae aetatis in eo consentiunt, quod authenticam horum fragmentorum agnoscant. Et revera catalogus EUSEBII, in quo de fragmentis altum silentium, verbis incipiens his: τοῦ δ' Ἀπολλιναρίου πολλῶν παρὰ πολλῆς σωζομένων τὰ εἰς ἡμᾶς ἔλθόντα ἐστὶ τὰδε, aperte ipse praedicat non omnium Apollinaris scriptorum titulos in ea contineri.

De primi fragmenti sensu multum et vehementer disputatum est, et nulla ejus interpretatio omnium assensum ibi conciliare potuit.

Quod attinet ad haec: τῇ δὲ μεγάλῃ ἡμέρᾳ τ. αζ, memorasse sufficiat doctissimos RETTBERG, SCHWEGLER et BAUR, illa verba accepisse de *quarta decima*, ut *Marci XIV: 12* et *Lucae XXII: 7* ἡμέρᾳ τ. αζ, quae deinde ab Evangelista explicentur, sic: ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα. Postea vero (2) BAUR suam sententiam mutavit, concedens verba illa explicanda esse de *ιε*, πρώτῃ αζ strictè sic dicta. (Vid. JOSEPHI *Antiquit. Jud.* III § 5.) Hujus sententiae argumentis fulciendae otium nobis fecit WEITZEL iis, quae scripsit l. l. P. 34.

Verbis illis sic explicatis de *decima quinta* rejicitur et eorum sententia, qui (3) τῇ δε μ -- ἔπαθεν antithesin habent τοῖς ἐν τῇ -- Κυρίως, APOLLINARIS ad eorum,

(1) K. G. 1842. I. l. P. 513.

(2) In *Theol. Jahrb.* 1847, fasc. I. P. 129.

(3) RETTBERG et SCHWEGLER.

qui dicerent: *ὅτι τῇ - Κυρίῳ*, thesin infringendam attulerit. Ad ipsam thesin Quartodecimanorum referenda sunt illa verba: *τῇ δὲ — ἔπαθεν*.

„Nonnulli sunt,” sic APOLLINARIS narrat,” qui ex ignorantia de hisce (e contextu patet de *ταῖς τοῦ πάσχα*) excitent contentiones; nec accusandi ii sunt, sed condonandum iis est, neque enim accusationem admittit ignorantia, sed institutio requiritur. Dicunt XIVa a Domino manducatum esse cum discipulis agnum, magna vero azymorum die eum passum esse; exegetica via hoc demonstrant e MATTHÆI Euangelio.” Hanc sententiam auctor refutat sequentibus: „Unde Legi contraria est eorum thesis et *στασιάζειν* *δοκεῖ κατ' αὐτοὺς τὰ εὐαγγέλια*.” Quid hisce auctor vult?

Si, cum DU CANGE, vertere liceret: „*visque adversari videntur Evangelia*,” sensus valde simplex esset. Ita autem interpretari vetat textus. Si scriptum esset *κατ' αὐτῶν* optime procederet ejus interpretatio; nullus vero codex talem textus mutationem probabilem facit. Itaque τὸ *στασιάζειν* hic absque *objecto* positum est.

WEITZEL, probare conatus est τὸ *στασιάζειν* proprie significare *ejusdem rei membrorum*, quae organice cohaerere debent, *dissidium*. Nisus philologica sua demonstratione (1) multis locis (e PLATONIS, HERODOTI, LYSIAE, quin etiam e CLEMENTIS ROM. operibus) probata, sine *objecto* positum vertendum putat: *adversari vicissim*, ita ut *Ἐυαγγέλια* sit subjectum, *cujus membra* (unum Evangelium ab altero) *a se discedant*.

BAUR, licet laudabilem in eligendis locis adhibitam

(1) In ea demonstratione viam monstrarunt EBBARD et HAUFF.

doctrinam agnoverit, credere pergit (1) τὸ στα. sine *objecto* positum significare omnino posse *dissidium internum*, et contextu suadente ita vertendum esse, attamen proprie nil aliud significare, nisi *movere controversias* (2); objectum igitur e contextu supplendum putat. Si jam nostro loco sermo fuerit de Euangelis inter se dissidentibus doctissimi WEITZEL interpretatio staret. Quum autem huc non referenda sint praecedentia, quippe in quibus de controversia *Legem* inter et adversariorum thesin dictum est, objectum ex iis petiit vertens: *secundum eos Evangelia Legi adversari videntur.*

Jam agite, paucis disputemus de *significatione* et *ratione*, qua construitur τὸ στατάζειν.

PLATO dicit in *Sophist.* P. 288 a. στάσις idem est ac ἡ τοῦ οἰκείου ἔχθρα, et recte dixit. De rixis inter *ejusdem familiae* fratres, HEROD. IV. 160 verbo utitur. De partibus in *civitate* PLATO, de *Repub.* VIII. P. 556. c, et LYSIAS *Orat. Fun.* ed Lips. 1848. P. 28 et 29 et HEROD. I. 60. De *aemulatione* inter *Graecos* usurpatur ab eodem HEROD. IX. 27 et in LYSIAE, *Orat. Fun.* Alibi de *aemulatione privatorum*, ejusdem civitatis civium. Cf. HEROD. VIII. 79. De *conjuratone*, qua seditiones moventur a militibus contra *duces* exercitus occurrit apud XENOPH. in *Anab.* II: 5, 28. Imprimis etiam de *dissidiis* contra *principem* et *duces* ecclesiae, eo verbo usus est CLEMENS ROM. I. ad Cor. 46, 47. E quibus omnibus patet, στασις significare *dissidium* seu contentiones *inter* eos, qui *vinculo quodam inter se conjuncti sunt*, inter eos igitur, quos

(1) In *Theol. Jahrb.* 1847. P. 131.

(2) „Aufstand machen,” ait auctor.

eadem mente expectas. — Putarunt autem Christiani *Evangelia* non tantum *inter se*, sed etiam *cum Lege conjuncta*.

Quod ad constructionem cum *praepositione* attinet; in citatis locis verbum $\sigma\tau$. copulatur *cum* *praepositione*, non magis si dissidii *altera pars aliunde* petenda est, quam si *partes* ipso in *subjecto* comprehenduntur *ambae*. Ad hoc probandum conf. HEROD. I. 60. LYSIAS Orat. Fun. P. 28 et 29 quibus addi possunt JUSTINI M. Cohort. ad Graecos C. 4, 8, 35 et EPIPHANII: Haeres 39 § 2, 42 § 7, ut alios caeteros mittam. WEITZELIO asseveranti, $\nu\omicron\mu\omicron\varsigma$ e praecedentibus non suppleri debere, quoniam non scriptum est $\pi\rho\varsigma\ \tau\omicron\nu\ \nu\omicron\mu\omicron\nu$, respondemus, auctorem scribere debuisse $\pi\rho\varsigma\ \alpha\lambda\lambda\eta\lambda\omicron\upsilon\varsigma$ ad significandum: vicissim repugnant.

Inprimis autem animadvertenda sunt ea loca, in quibus hoc verbum copulatur substantivo in *plurali numero* aut quod eodem redit, nomini *collectivo*. Triplici modo construitur.

1o. Ita, ut in nomine plurali seu colectivo *utraque* dissidii pars complectatur, ita ut vertendum sit $\tau\omicron\ \sigma\tau$, quamvis non additis *praepositione* neque *pronomine*, *adversari vicissim*. LYSIAE loc. laud.

2o. Ita, ut nomine plurali seu colectivo *altera* dissensionis pars indicetur, objectumque e contextu supplendum sit, HERODOTIS VIII. 3. de civibus Athenarum docet eos non amplius de principatu dimicasse quippe qui $\mu\acute{\epsilon}\gamma\alpha\ \pi\epsilon\pi\omicron\iota\eta\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\iota\ \pi\epsilon\pi\epsilon\iota\upsilon\alpha\iota\ \tau\eta\nu\ \text{Ἑλλάδα}$, καὶ γνόντες εἰ στασιάσουσι περὶ τῆς ἡγεμονίης, ὥς ἀπολέσται ἡ Ἑλλας h. l. ad $\sigma\tau$. non supplendum $\pi\rho\varsigma\ \alpha\lambda\lambda\eta\lambda\omicron\upsilon\varsigma$, minime enim *Hellenes* est *subjectum*, sed *Athenienses*, neque inter se dimicarunt de principatu sed cum Lacedaemoniis. Conf. CLEMENS ROM. I. ad Cor. Cap. 48.

3o. Peculiari certe ratione ab eodem auctore CLEMENTE

Cap. 55. substantivum in plurali numero cum verbo ita adhibetur, ut subjectum sed in *singulari* numero *seditione perturbatum sit*. Πολλοὶ (*Christiani*) ἐξέχωρσαν ἰδίων πόλεων, ἵνα μὴ στασιάζωσιν ἐπὶ πλείων: haud contenderunt urbes πρὸς ἀλλ. sed in unaquaque urbe seditiones motae sunt.

Hunc verbi usum ad nostrum locum referentes hic huius loci fit sensus: Evangeliorum auctores *secum ipsis* pugnant. Hoc autem ab APOLLINARI objectum fuisse nec ego video, nec ullus statuit. Itaque restat, ut e contextu videamus, quid supplendum sit πρὸς ἀλλήλους, an vero πρὸς νομὸν.

Additis *illis* bene procedit oratio, non minus vero eleganter procedere videtur, si vertamus: *Legi* adversantur. Insunt adversariorum thesi duo momenta: 1. CHRISTUM passum esse τῇ ιε, 2. MATTHEUM ita tradidisse, quibus plane respondent antitheseos momenta: 1°. talis chronologia Legi contraria est, et 2. MATTHEUS et cum eo caeteri Evangelistae (1) Legi adversari videntur talem chronologiam docentes.

Ne quis roganti, num igitur APOLLINARIS tanti fecerit legem Mosaicam inter et euangelia harmoniam, respondeat: „non est, nisi *argumentum ad hominem*. APOLLINARIS adversariis, Legis auctoritatem prementibus, objecit: eos statuere euangelia Legi repugnare.” Nil enim prohibet, quominus statuamus, APOLLINAREM, in CHRISTO iussa typica V. Foederis adimpleta aestimantem, hoc duxisse signum falsae de CHRISTO, quam traderent Quar-

(1) In argumentatione sumsi quatuor Evangelia jam eo tempore τῶν εὐαγ. nomen habuisse, quandoquidem docti WEITZEL interpretatio non sinat, ut habeamus τὰ εὐαγ, idem ac, τὸ εὐαγ. Attamen de illo usu dubitare licet.

todecimani doctrinam, quod secundum eorum chronologiam, quae de CHRISTO in V. Testamento praefigurata essent, haud constituto die evenerunt.

Quum igitur et philologice et logice eodem jure utraque interpretatio defendatur, non restat nisi testimonium ex totius *libri argumento* petatum, quo sensus nostri loci dijudicetur. Sed eheu! temporis injuriâ fragmenta tantum supersunt, et hypotheses variae de caeteris libri partibus conjici possunt. Si licet e cognitis argumentari praeferenda videtur versio: „*Legi adversari* videntur secundum eos,” non tantum quod verbis, de quorum sensu disputamus, antecedit argumentum, *adversariorum* opinionem *Legi contrariam* esse, sed etiam quia e *fragmento secundo* nil aliud effici potest, nisi APOLLINAREM ostendisse, *suam* chronologiam *cum Lege convenire*.

Eo duce statuendum est, Christum esse passum τῇ ιδ', quae dies est non tantum agni typici oblationis, sed etiam veri agni mortis. Hanc chronologiam evangelicis effatis probatam esse ab APOLLINARI, quis est, qui infitias eat? Demonstravit igitur suam de CHRISTI morte chronologiam et *Euangelia*, quibus suam expositionem superstruxerit, *Legi convenire*.

Plura de fragmento B dicere necesse non puto (1). Superest, ut oculos vertamus in ea, ex quibus patet, auctorem eadem ductum fuisse persuasionem et doctrinam ac JOANNEM, *qualem* nempe ex *Epistolis et Euangelio cognoscimus*. Conferantur cum fragmento JOH. I. 29,

(1) Minus recte HILGENFELD (*Theol. Jahrb.* 1849. P. 245.) scripsit: APOLLINARIS rechnet das Begräbniß in der Nacht schon zum folgenden Thage. Ἡ ἡμέρα τοῦ πάσχα non est dies magna azymorum, sed quartadecima Nisan. conf. JOSEPH. *Antiq.* III. 10 § 5. PHILO. *de Septenario*.

XII. 32, XIX. 34 et I. JOH. V. 6. Luce clarius est auctorem *allegorice* interpretatum fuisse JOH. XIX. 34.

Ὁ ἐκχέας — ὕδωρ καὶ αἷμα — λόγον καὶ πνεῦμα.

Docent igitur fragmenta, esse nonnullos, qui putent etiam a Christianis observandam esse *quartamdecimam*, cujus diei observationem CHRISTUS, manducans etiam postremo vitae anno *Pascha*, sanciverat. Hoc factum esse negat APOLLINARIS, non potuit enim CHRISTUS agnum comedere, quia ipse agnus verus constituto die, cruci affixus est. Ejus morte nobis sunt justificatio et sanctificatio, Christianos igitur decet . . . ? ecce, de quo inter doctos est dissensio!

Num APOLLINARIS sua ratiocinatione ad eundem pervenit finem, ac *Chronici Paschalis* auctor, qui cum citat? Hic ed: DINDORFII P. 16 sequentia docet: *tunc ergo morte Domini adimplete typico et umbratico Paschate et cessato, verum sanctae Dei catholicae et Apostolicae ecclesiae Pascha incepit*; ecclesia sanctum Christi, Dei nostri, ex *mortuis resurrectionis* recordationem peragere incoepit *die dominica, post quartam decimam primi mensis lunam*.

„Nil minus, respondet WEITZEL (quem sequitur Cl. SCHOLTEN) APOLLINARIS *quartamdecimam* observavit in CHRISTI, veri agni, *mortis* memoriam.”

Quaenam attulerunt argumenta? I: APOLLINARIS laudat *quartamdecimam*, τὸ ἀληθινὸν τοῦ Κυρίου πάσχα. Num igitur ille, qui CHRISTUM, verum agnum, constituto die, haud τῇ αἵ mortuum putat, *quartamdecimam Nisan* obire studet? Minime gentium! Si ita res se haberet CLEMENS ALEX. Judaeo-Quartodecimanos refutans hisce: πέποιθεν δὲ τῇ ἐπιεύσῃ (die post 17) ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, αὐτὸς ὢν τὸ πάσχα, *quartamdecimam* observavisset; —

at *contrarium* ritum ecclesia *Alexandrina* propugnavit, et ipse WEITZEL l. l. P. 64 de CLEMENTE ALEX. scripsit, ab eo *dominica*, neque XIV. observatam esse.

II. EUSEBIUS litem exponens POLYCRATE *Quartodecimano* duce agitatam, incipit l. V. cap. 23. Ζητήσεως, δὴτα κατὰ τοὺς δε οὐ μικρὰς ἀναμνηθείσης, ὅτι δὴ τῆς Ἀσίας ἀπάσης (1) αἱ παροιμίαι ὡς ἐκ παραδόσεως ἀρχαιότερας, κ. τ. λ. Rogavit CL. SCHOLTEN, l. l. P. 109. num talia scribere potuisset EUSEBIUS, si APOLLINARIS, Hieropoli clarus Episcopus, publice alium morem defendisset? — respondendum videtur, ita EUSEBIUS tradere potuit, scribens de Asiae cultu *post* APOLLINAREM, modo APOLLINARIS de Paschate sententiam non acceperit ecclesia.

Porro EUSEBIUS, ignorans ille APOLLINARIS de *Paschate* libellum ejusque sententiam, eum ab aliis sejungere non potuit. (2) Thesis igitur *ab* APOLLINARI *Quartodecimanorum ritum acceptum fuisse*, nullo historico nititur testimonio; opposita vero sententia praesidium habere videtur in eo, quod APOLLINARIS nomen desideratur inter Asiae ritum defensores, (3) quibus annumeratur aequalis MELITO; ex quo probabile fit APOLLINAREM haud ad exponendum atque defendendum orientalem ritum libellum suum composuisse. Cujus argumenti vim nequaquam infregit WEITZEL l. l. P. 163. scribens: *in* catalogo

(1) Sic legitur in Codd. antiquissimi MAZARIN., MEDIC. TUCKETIANO et SAVIL. In caeteris ἀπάσαι. De hisce verbis videatur infra, *capite quinto*.

(2) EUSEBII silentium de APOLLINARI, in lite paschali, ex eo forte explicatur, quod hujus libellus paucis tantum apographis publici juris fuerit, ita ut nullus, nisi qui de *Paschate* ageret, eum cognitum habuerit, ex. gr. *Chron. Pasch.* auctor.

(3) De eo catalogo videatur infra *cap. quinto*.

nulla nomina esse recepta, nisi eorum, qui aut vita ascetica aut martyrio insignes fuere, neque APOLLINAREM hisce clarum fuisse." Hypothesin enim illam quominus verisimilem habeamus, vetat PAPIRII nomen, ignoti prorsus nec ornati viri, cum adjecto τοῦ μακαρίου. — Nec feliciore successu hoc argumentum idem auctor refutavit dicens: «eandem ob rationem silentio premitur APOLLINARIS nomen, ac PAPIAE." Non enim constat, PAPIAM, quam acerrime posset *scripto* defendisse observationem orientalis ecclesiae, quod factum ab APOLLINARE suspicatus est WEITZEL. Nomen Episcopi licet clarissimi deesse potest, dummodo de *Paschate* non scripserit ad defendendum ritum Asiaticorum.

Praeter illud ex *silentio* argumentum, afferre etiam possumus ratiocinationem ex *analogia*, qua non tantum probatur, ab APOLLINARI *aliu*m, quam a *Quartodecimanis* ritum propugnatum esse, sed etiam elucet, qualis tandem ille ritus fuerit.

Supersunt fragmenta auctoris *eiusdem temporis*, qui *eiusdem dissidii* occasione librum conscripsit de *Paschali festivitate*, et *eosdem adversarios eodem fere modo refutavit*. De hoc auctore constat eum *aliu*m ritum secutum esse, quam *Quartodecimani Asiatici* secuti sunt; num APOLLINARIS *modo in ritu* ab eo distaret?

Sunt fragmenta e libro CLEMENTIS ALEX, quae afferre hic lubet, ut recte procedamus.

EUSEBIUS H. E. IV. 26. post recensa MELITONIS de *Paschate* scripta, narrat et CLEMENTEM ALEX: de eadem materie egisse MELITONIS *libri* causa. Τούτου δὲ τοῦ λόγου (de *Paschate* festo) μέμνηται Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ἐν ἰδίῳ περὶ τοῦ πάσχα λόγῳ, ὃν ἐξ αἰτίας τῆς τοῦ Μελίτωνος γραφῆς φησὶν ἑαυτὸν συντάξαι.

Duo ex hocce ad nos pervenerunt fragmenta, manu auctoris *Chron. Pasch.* ed. DINDORF. P. 14.

Ἄλλὰ καὶ Κλήμης ὁ ἐσιώτατος τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας γεγονὼς ἱερεὺς, ἀνὴρ ἀρχαιότατος καὶ ἐν μακρὰν τῶν ἀποστολικῶν γενόμενος χρόνων ἐν τῷ περὶ τοῦ πάσχα λόγῳ τὰ παραπλήσια (τοῖς Ἀπολλιναρίου) διδάσκει, γράφων οὕτως.

A.

Τοῖς μὲν οὖν παρεληλυθόσιν ἔτεσι τὸ θυόμενον πρὸς Ἰουδαίῳ ἡσθιεν ἑορτάζων ὁ κύριος πάσχα· ἐπεὶ δὲ ἐκήρυξεν αὐτὸς ὢν τὸ πάσχα, ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὡς προῖατον ἐπὶ σφαγὴν ἀγόμενος, αὐτίκα ἐδίδαξε μὲν τοὺς μαθητὰς τοῦ τύπου τὸ μυστήριον τῇ ιγ; ἐν ᾗ καὶ πυνθάνονται αὐτοῦ, Ποῦ θέλεις ἐτοιμάσωμέν σοι τὸ πάσχα φαγεῖν; ταύτῃ οὖν τῇ ἡμέρᾳ καὶ ὁ ἀγιασμὸς τῶν ἀζύμων καὶ ἡ προετοιμασία τῆς ἑορτῆς ἐγίνετο· ὅθεν ὁ Ἰωάννης ἐν ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ εἰκότως ὡς ἂν προετοιμαζομένους ἤδη ἀπονιψάσθαι τοὺς πόδας πρὸς τοῦ κυρίου τοὺς μαθητὰς ἀναγράφει· πέπουθεν δὲ τῇ επιούσῃ ὁ σωτὴρ ἡμῶν, αὐτὸς, ὢν τὸ πάσχα, καλλιεργηθεὶς, ὑπὸ Ἰουδαίων.

Καὶ μετ' ἕτερα B.

Ἀκολουθῶς ἄρα τῇ ιδ', ὅτε καὶ ἔπαθεν, ἔωθεν αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς τῷ Πιλάτῳ προσαγαγόντες οὐκ εἰσηλθόντες εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶσιν, ἀλλ' ἀκωλύτως ἐσπέρας τὸ πάσχα φάγωσι ταύτῃ τῶν τῇ ἀκριβείᾳ καὶ αἱ γραφαὶ πᾶσαι συμφωνοῦσι καὶ τὰ εὐαγγέλια συνωδᾷ· ἐπιμαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ ἀναστασις τῇ γοῦν τρίτῃ ἀνέστη ἡμέρᾳ, ἥτις ἦν πρώτη τῶν ἐβδομάδων τοῦ θρισμοῦ ἐν ᾗ καὶ τὸ θράγμα νενομοθέτητο προσεγεγεῖν τὸν ἱερέα.

Sed et CLEMENS, sanctissimus Alexandrinae ecclesiae Presbyter, vir antiquissimus, et qui non multum abfuit ab Apostolicis temporibus, in libro de *Paschate* similia docet, scribens sic:

A.

Praeteritis ergo temporibus immolatum a Judaeis

Pascha, festum agens, manducavit Dominus. Sed postquam praedicavit, ipse qui erat Pascha, agnus Dei, ut ovis ad occisionem ductus, discipulos statim edocuit figurae mysterium decimâ tertiâ, qua etiam illum rogarunt: *„Ubi vis paremus tibi Pascha manducare?“* Ilac igitur die et sanctificatio azymorum et festi praeparatio facta est. Unde JOANNES, ubi scripsit, Dominum hac die rite paratis jam discipulis abluisse pedes, subdit: *„Passus est sequenti die Dominus noster,”* quum ipse esset Pascha immolatus a Judaeis.

Et post alia. B.

Post haec ergo quartâ decimâ, quando passus est, ipso mane ad PILATUM adducto, Pontifices et scribae non introierunt Praetorium, ut non contaminarentur, sed ut vespere libere manducarent Pascha. Huic dierum accurrationi scripturae omnes consentiunt, atque Evangelia ei consentanea. Quin etiam id ipsum testatur resurrectio: tertia enim die resurrexit, quae fuit prima septimana messis, quo et manipulum deferre Pontifex a lege praecipitur.

Sponte apparet caput, de quo dissentiebant CLEMENS et adversarii. De dierum accurata computatione (*ἀκριβεία*) in diversas partes abierunt.

Quam CLEMENS tuitus est *ἀκριβείαν*, in eo consistit, ut dies Christi *mortis* incideret in diem, quo *agnum Paschalem* offerri et manducari *Lege* jussum est, ut consueverant Judaei. — *Ipsis diebus* Paschatis Judaeorum festi *insignioribus* facta sunt ea, quae ad salutem Christianorum pertinent. Accurata illa computatio, ex qua et *typici* et *veri* agni oblatio eodem die invenitur, confirmatur et veteris T. scriptorum testimoniis (*καὶ αἱ γραφαὶ πᾶσαι συμφωνοῦσι*) et historiâ evangelicâ (*καὶ τὰ εὐαγγέλια*

συνῳδά) (1). „Quartadecima est dies,” ait CLEMENS, „ὅτε καὶ ἔπαθεν, qua recusabant Praetorium introire „Pontifices et scribae, ne contaminarentur, sed ut vespere libere manducarent Pascha. Praecedenti XIIIa. (2) „discipuli rogarunt; Ubi vis paremus tibi Pascha manducare? (Matth. XXVI. 17.) Vespere lucendis discipulorum pedibus et sua morte praedicata, statim Christus „edocuit discipulos figurati Paschatis significationem „veram.”

Non tantum praeparatio ad oblationem et ipsa ovis jugulatio cum typici, tum veri conveniebant, sed et resurrectionis dies talem concordiam inter Legem et historiam Evangelicam nuntiat. Tertia die enim resurrexit qua et manipulum deferre Pontifex a Lege praecipitur. Δράγμα νενομηθεῖτο προσευχεῖν, exposuit JOSEPHUS Antiq. III. 10, τῇ δε δεύτερᾳ τῶν ἁζύμων ἡμέρᾳ, ἕκτη δ' ἐστὶν αὕτη καὶ δεκάτῃ. Itaque CHRISTUS decima sexta surrexit e mortuis, die prima septimanae et decima quinta, quae inciderat in sabbatum (ἡ μεγ., ἡ τ. ἁζύμων, ἡ μεγάλη σαββατων) sepultus, mortuus igitur est decima quarta, eadem hora, qua immolabant Judaei agnum, cruci affixus; ita ut Pascha non manducaverit Dominus ultima vitae nocte, — praeteritis quidem annis cum Judaeis festum agens manducavit Christus agnum, sed

(1) Minus recte DU CANGE interpretatus est: „Euangelia sibi invicem consentanea”, c praecedentibus enim ad συνῳδά supplendum est τῇ ἀκριβείᾳ. Negligentius interpungens ille A. et B. pro uno habuit fragmento.

(2) Ni egregie fallor ex vitio typographico factum est, quod in mca Chron. Pasch. editione DIND: anno 1832 inveniam in interpretatione doctissimi DU CANGE: „discipulos statim edocuit figurae mysterium decimā quartā”.

postquam praedicavit, se ipsum esse Pascha, agnum Dei, ut ovem ad aram ductum, *statim*, ante festum, quo verus agnus occidi debet, typici agni significationem edocuit.

CLEMENTIS scriptum eodem consilio confectum, quo APOLLINARIS liber, magnam argumenti convenientiam ostendit, pluribusque numeris similem se praebet utraque expositio. Eadem de CHRISTO doctrina, ac JOANNES *Evangelista*, imbuti sunt ambo illi auctores. CLEMENS *non tantum* fragmenti *indole* hoc docet, sed etiam nominatim JOANNEM citavit.

Etsi in fragmentis non dicat CLEMENS, nonnullos fuisse, qui dicant quartadecima a Domino agnum cum discipulis manducatum esse, ex libri tamen argumento et consilio jure efficias, a CLEMENTE tales adversarios refutari; imprimis quum ab EUSEBIO acceperimus, CLEMENTEM conscripsisse opus *oportunitate dissidii*, quod *Laodiceae* ortum est.

Talia Quartodecimanorum de Paschate placita et ab HIPPOLYTO, Portus prope Romam Episcopo, condemnantur libro: *Contra omnes Haereses*. De hoc Episcopo, qui 220 circiter floruit, postea in appendice agendum est; ut autem accuratius intelligamus sententias utriusque partis in lite Laodicensi, utile videtur adferre illa, quae de Quartodecimanis ab eo traduntur.

Sunt duo fragmenta illius libri servata ab auctore *Chron. Pasch.* ed. DINDORF. P. 13.

Ἰππόλυτος τοίνυν ὁ τῆς εὐσεβείας μάρτυς, ἐπίσκοπος γεγωνὼς τοῦ καλουμένου Πόρτου πλησίον τῆς Ῥώμης, ἐν τῷ πρὸς ἀπάσας τὰς αἱρέσεις συντάγματι ἔγραψεν ἐπὶ λέξεως οὕτως.

A.

Ὁρῶ μὲν οὖν ὅτι φιλονεικίας τὸ ἔργον, λέγει γὰρ οὕτως· ἐποίησε τὸ πάσχα ὁ Χριστὸς τότε τῇ ἡμέρᾳ καὶ ἔπαθεν· διὸ κάμε δεῖ ὃν τρόπον ὁ Κύριος ἐποίησεν, οὕτω ποιεῖν· πεπλάνηται δὲ μὴ γινώσκων ὅτι ὃ καιρῷ ἔπασχεν ὁ Χριστὸς οὐκ ἔφαγε τὸ κατὰ νόμον πάσχα, οὕτως γὰρ ἦν τὸ πάσχα τὸ προκεκηρυγμένον καὶ τὸ τελειούμενον τῇ ὠρισμένῃ ἡμέρᾳ
 Et rursum in libro primo de *Sancto Paschate* (deperdito) sic loquitur:

B.

Οὐδὲ ἐν τοῖς πρώτοις οὐδὲ ἐν τοῖς ἐσχάτοις ὡς οὐκ ἔψευσσαςτο πρόδηλον, ὅτι ὁ πάλαι προειπὼν, ὅτι Οὐκέτι φαγομαι τὸ πάσχα, εἰκότως τὸ μὲν δεῖπνον ἐδείπνησεν πρὸ τοῦ πάσχα, τὸ δὲ πάσχα οὐκ ἔφαγεν, ἀλλ' ἔπαθεν· οὐδὲ γὰρ καιρὸς ἦν τῆς βρώσεως αὐτοῦ.

HIPPOLYTUS igitur pietatis martyr, Portus juxta Romanam Episcopus in libro, quem adversus Haereses confecit, haec ita verbo tenus scripsit:

A.

Video ergo in quo dissidium consistat, sic enim ait (*Quartodecimanus*): Fecit *Pascha* Christus *hac die*, deinde passus est, ideo necesse est, ut *eodem modo* faciam, quo fecit Dominus. Verum fallitur, quum non advertat, illo quo passus est tempore non manducasse Christum legale Pascha. Erat enim ipse Pascha, quod prae-nuntiaturum fuerat, ac hora statuta completum fuit.

B.

Neque in primis, neque in postremis falsum esse perspicuum est: nam qui olim praedixit: *Non adhuc manduco Pascha*, verisimiliter coenam coenavit ante Pascha: Pascha vero non manducavit, sed passus est: neque enim manducationis illius erat tempus.

Ut in fragmentis APOLLINARIS, etiam in hisce inve-

niuntur οἱ φιλονεικόντες. HIPPOLYTUS ipsum *Quartodecimanum loquentem* inducit, eandemque thesin defendentem ac APOLLINARIS adversarii, Christum legitimo die XIV *Nisan* Pascha celebrasse, deinde (καί) passum esse (1).

CHRISTI exemplo Quartodecimanus suum ritum defendi perhibet, dicens: necesse est me eodem modo facere, quo fecit Dominus. Haec igitur eorum fuit sententia, die a Lege constituto Christique exemplo confirmato facere debent Christiani Pascha, cum Judaeis, in quemcumque diem incideret quartadecima luna mensis Nisan non curantes (2).

Huicce thesi opposuit HIPPOLYTUS eadem. ac APOLLINARIS et CLEMENS ALEX. Christus non *manducavit Pascha*, sed *passus est*; verisimiliter coenam coenavit *ante* Pascha; nam fuit ipse Pascha, quod praenuntiatum fuerat, ac hora constituta jugulatum est. Igitur illo, quo passus est tempore, nondum venerat legitimus ille dies, non manducavit Pascha quartadecima luna. (τὸ κατὰ νόμον πάσχα.)

HIPPOLYTUS suam de Christi vita historiam petit cum APOLLINARI et CLEMENTE ex Euangelio Joanneo, sed animadvertendum praeterea est id, quod ei proprium est prae APOLLINARI. Ex LUCAE enim (CLEMENS ex

(1) DU CANGE καὶ ἔπαθεν in versione omisit.

(2) WEITZEL l. l. P. 4 et 66, aliam defendit expositionem. Ex HIPPOLYPTI verbis effecit, Quartodecimanos illos non solum *die* legitimo, sed et secundum *ritus* Judaeorum Pascha celebrare studuisse. Perperam vero; nil enim hac de re legitur neque in APOLLINARIS oppositione, neque in Quartodecimanorum thesi: "necesse est me eodem modo facere, quo fecit Dominus." Christus autem fecit Pascha τότε τῇ ἡμέρᾳ, necesse igitur faciam Pascha quarta decima Luna, die a lege constituto, κατὰ νόμον.

MATTHEI) (1) Evangelio, e traditione igitur synoptica suam probare conatus est sententiam. „Christus non manducavit Pascha, hoc inde sequitur, quod neque in primis, neque in postremis annis fefellisse perspicuum est, et ipse praedixit: „*Nondum manducabo Pascha.*” LUC. XXII. 16.

Tres igitur adsunt auctores, APOLLINARIS, CLEMENS ALEXANDRINUS et HIPPOLYTUS, Portus Episcopus, quibus cunctis *communis* est *eorundem* adversariorum refutatio. Dum *Quartodecimani* statuebant, a CHRISTO ita *Legem adimpletam* esse, ut *constituta*, etiam quae ad *Pascha* pertinent, *ad mortem usque observaverit*, ultimo die legale Pascha comedens cum discipulis, — illi auctores *uno animo* objecerunt, CHRISTUM hoc *non* fecisse, quia manducationis tempus nondum aderat, sed *ita adimpletam* esse *Legem*, ut in CHRISTO, quippe statuta hora mortuo, *evenerint* quae de *typico* agno jussit legislator.

Ut ecclesia catholica senioris temporis, et *Chronici Pasch.* auctor, ita et HIPPOLYTUS et CLEMENS ALEX. ex eo, quod sit adimpletum typicum et umbraticum Pascha, effecerunt *hoc Pascha* et cessasse non tantum *ad ritus*, sed et *ad diem*, et igitur post ω dominica die *resurrectionis festum* celebrarunt. Quo jure de Apollinari alio modo dijudicatur? Nullo jure! Igitur *eum occidentali observationi addictum* habebimus, nisi aliunde satis firmum adducatur argumentum, quod adductum esse jam negavimus.

(1) Quamquam WEITZEL l. l. P. 72 recte statuit, CLEMENTEM practer JOANNIS etiam Evangelium consuluisse MATTHEI, dubito tamen an archeologica ostenderit CLEMENS *πρώτην ἡμέραν* apud MATTHEUM eundem esse diem ac *προτομασίαν τ. έ.*

Unius partis principum nominibus cognitis, inquirere conabimur in eos, qui cum Quartodecimanis fecerunt.

In dispositione jam aliquem nominavimus virum, cujus sententiam tum non exposuimus, MELITONEM, Episcopum Sardensem. A quibus partibus ille stetit? E. POLYCRATIS *catalogo* novimus eum defensorem *Quartodecimanorum* moris. CLEMENS ALEX. *contrarium* ritum tuitus est. Igitur quum EUSEBIUS tradat ab eo Episcopo Alex. confectum esse librum de *Paschate*, ὃν ἐξ αἰτίας τῆς τοῦ Μελῖτωνος γραφῆς φησιν ἑαυτὸν συντάξαι, haec ἐξ αἰτίας quamvis *per se* tantum significantia *causâ*, *opportunitate*, jure tamen hoc loco prorsus eodem sensu explicanda puto, ac inest τοῖς ἐξ ἀναντίας, et interpretanda esse *contra*. CLEMENS enim suo libro *occidentalem ritum* defendit, MELITO vero *Orientalem ritum*.

CLEMENTIS adversarii iidem sunt, quos refutavit APOLLINARIS; Clemens refutavit MELITONEM, ergo APOLLINARIS *adversariorum unus et duae quidem* videtur MELITO. Nec ille solus stetit, sed cum MELITONE faciebant complures Episcopi ecclesiae Asianae, inter quos antea POLYCARPUS et postea POLYCRATES. Quartodecimani *Laodiceae* et *Ephesi* eundem secuti sunt morem. Observarunt τὴν ἰδ', quam Dominus observaverat etiam ultimo vitae anno.

Nonnulla vero dubia moverunt viri docti in talem partis Quartodecimanorum Laodiceae descriptionem. 1°. Rogavit Cl. SCHOLTEN l. l. P. 109: num credibile est APOLLINAREM de *Collegis, Episcopis* Asiaticis dixisse: οἱ δὲ ἄγνοιαν φιλονεικοῦσι, συγγνωστὸν πρᾶγμα πεπονθότες, ἄγνοια γὰρ οὐ κατηγορίαν ἀναδέχεται, ἀλλὰ διδαχὴς προσδεῖται.

Ut hinc dubio respondeamus quaerere licet, num

APOLLINARIS laudabilius egisset, si Episcopis, qui secum ecclesias orientis gubernabant, quia ab eo dissentiebant, objurgasset *„propter animi malitiam, quae admittit accusationem,”* quam nunc egit, quum eos describat *„rem venia dignam passos, ignorantia enim eget institutione”*? Caritatis Christianae est non invehi in adversarios, sed edocere eos, si possumus. Verae humanitatis est, putare errores ex imperfecta cognitione ortos esse. Nec aliter Apostolus PAULUS in I. *Ep. ad Corinth.*: VIII. iis, qui praeceptis synodi Hierosolymitani se non ligatos esse putarunt, majorem adscripsit γῶσιν.

An vero contumeliosi quid inesset τοῖς εἰσι οἱ? (1) Nequaquam ita est. Scimus enim vocabula οἱ μὲν — οἱ δὲ in describendis partibus a Graecis saepius etiam honorifico sensu usurpari.

„Sed,” ait WEITZEL, 2do loco. „hi Quartodecimani sunt haeretici, non est dissidium inter catholicos. Post ea inter catholicae ecclesiae partes fuit dissidium.”

Accuratius inquiramus in hoc argumentum. EUSEBIUS posteriorem litem inter catholicos describens hisce incipit verbis: *H. E. L. V. Cap. 23. Σητήσεως δὴτα κατὰ τοὺς δε οὐ μικρὰς ἀνακινήσεις.* MELITO (EUS. *H. E. L. IV. cap. 26*), de lite Laodiceae agens scripsit: ἐγένετο ζήτησις πολλή. Si e verbis Historicorum litis gravitatem intelligere licet, Laodiceae dissidio idem ac posteriori character adscribendus est. Neque ex APOLLINARIS et CLEMENTIS fragmentis effici potest, Quartodecimanos Laodicensis ecclesiae non addictos fuisse.

Restat igitur HIPPOLYTI testimonium, quod non negandum est; nam ex libri inscriptione, πρὸς ἀπάσας αἵρεσεις, patet, ex illius auctoris sententia Quartodecima-

(1) SCHOLTEN belgice vertit *hoop*, qua voce in bonam partem fere non utimur.

nos *haereticis* annumerandos esse. Quid mirum? Jam antea VICTOR, Romae conatus est *Asiae Episcopos Quartodecimanos* ὡς ἐτεροδοξοῦντας (dogmatico sensu) e communione rejicere. Quare HIPPOLYTUS, prope Romam episcopali dignitate ornatus, et occidentalem ritum amplexus, inter *haereticos* numerare quidem posset *Quartodecimanos Laodicensis*, non vero *Quartodecimanos Ephesi et Smyrnae*? An forte quia Episcoporum Asiaticorum nomina tradidisset? sed non magis de Quartodecimanis Laodicensibus se egisse docet, neque nomina eorum ducum recenset; quin immo statuendum videtur, HIPPOLYTUM de Quartodecimanis agentem commemorasse sententiam eorum, qui *licet in Occidenti habitantes*, cum ecclesia tamen *orientali eundem sequebantur morem*. Tanti igitur habere non possum HIPPOLYTI testimonium de vinculo *Quartodecimanos sui temporis* inter et *ecclesiam occidentalem*, ut inter Quartodecimanos *Laodicensis* et *ecclesiam orientalem* eandem necessitudinem incidisse statuamus; id est fere *nullam* necessitudinem. Si vero nulla necessitudo incidisset, num ζήτησις πολλή mota fuisset?

Hisce expositis, sequentia, ut vera, de dissidio Laodicensi accipere licet. Seculi secundi sexto decennio, ipsis Paschatis diebus, forte dum Laodiceae habebatur Episcoporum synodus, de festo celebrando lis exarsit. Nonnulli eorum, qui aderant, *cum Judaeis quartadecima luna mensis Nisan Pascha celebrandum* putarunt. APOLLINARIS autem hoc negavit, ritum occidentalem sequendum statuens. Alter alterum non vicit. APOLLINARIS *librum confecit* ad defendendam suam sententiam. MELITO eum refutare conatus est, et major ecclesiae pars ejus moris tenax fuit; nec mirum, quippe quem jam a patribus traditum diu secuti fuerant. CLEMENS ALEX., quum, ut verisimile est, in sua ecclesia etiam nonnulli essent,

Judaicae illius observationis tenaces, dignam habuit causam, de qua denuo ageretur, et MELITONIS scriptum refutans, APOLLINARIS thesin dilucide expositam comprobavit. Postea in occidentis ecclesiae, seculo tertio ineunte, supererant, qui, cum Judaeis celebrantes, de festo contentiones moverunt, quos refellere studet HIPPOLYTUS. Ecclesia Asiatica ritum MELITONIS non neglexit, illum contra strenue retinuit.

Utraque pars e CHRISTI *historia* et quidem e postremo vitae die argumentum protulit ad suam comprobandam observationem, — de qua historia inter dimicantes non constitit. Communis quidem iis factorum series, iidem dies septimanae, quibus evenerunt; sed de ratione qua convenerant illi dies cum Paschatis Hebraeorum diebus in diversas abierunt partes. Diversa sententia hoc schemate depingi potest.

Conveniebant APOLLINARIS et *Quartodecimani*.

In diebus Septimanae,	quibus evenerunt.
Quintâ.	Ultima coena,
Sextâ.	Mors Domini.
Septimâ.	
Dominicâ.	Resurrectio Domini.

Dissentiebant in ordine secundum quam inciderent dies mensis *Nisan*.

APOLLINARIS.	<i>Quartodecimani</i> .
13	14 Oblatio agni et coena Paschalis.
14 Oblatio agni et coena Paschalis.	15 <i>μεγάλη ἄζυμων</i> .
15 <i>μεγάλη ἄζυμων</i> .	16 Primogenitarum oblatio.
16 Primogenitarum oblatio.	17

Quartodecimani ad MATTHEUM provocarunt, Euangelio JOANNEO altera computatio nititur. Praeter argumentum ex JOANNEO Euangelio ab APOLLINARI, CLEMENTE et HIPPOLYTO etiam adducitur hoc: et Legem praenuntiasse et Dominum monuisse, se futurum esse agnum verum, et die constituto oblatum iri. Quo argumento adversarios vincere studuerunt, qui non minus Dominum verum agnum habuerunt, ut ex MELITONIS verbis patet: ὡς κρὶς ἐτέθη Χριστος καὶ ὡς ἀμνὸς ἐδόρη καὶ ὡς πρόβατον εἰς σφαγὴν ἤχθη καὶ ὡς ἀμνὸς ἐσταυρώθη. Lex igitur non modo, sed etiam eorum de CHRISTO doctrina, eorum interpretationi contraria videbatur.

Litis fundamentum quidnam erat? Num adeo dimicabant inter se, quia CHRISTUS secundum alterum alio quodam die sacram coenam instituerat? Minime gentium! Sed lis provenit ex illa quaestione, quam in Christianos vim haberet lex Mosaica. Alii fere nullam vim ei attribuerunt, quippe in Domino adimpleta erat et cessaverat. Quartodecimani vero nonnullos ritus religiose observandos habuerunt, inter quos ut paschalis coena constituto die celebraretur, quem morem ut defenderent, ad CHRISTI exemplum etiam ultimo vitae anno provocarunt.

Digladiatae igitur sunt partes de *ritu*, armis *exegeseos historicae*, et *dogmaticae* discordia ad dimicandum impellebantur, diversa nempe *doctrina* de necessitudine inter Judaeorum et Christianorum instituta.

Forte autem ex argumento, e contentione Romae orta per quendam BLASTUM petito, nostram dispositionem falsam esse quis probet. Sequenti capite de BLASTO agamus inde necesse fit.

CAPUT QUARTUM.

DE BLASTO.

»Quartodecimanis illis *haereticis*, quos in expositione
»litis Laodicensis memoravimus, annumerandus sine du-
»bio BLASTUS quidam, anno circiter 180, Romae degens
»neque asseclis carens. Hic non aliam ob causam eccle-
»siae communionem sprexit, nisi quia in paschali ritu
»cum caeteris facere non posset, ipse autem rationem
»Judaicam secutus fuit." Sic de eo WETTZEL l. l. P. 86.
cujus verba digna omnino sunt, in quorum fundamentum
ac veritatem diligentius inquiramus. Si enim BLASTUS
unice quia paschalis ritus rationem improbaret ecclesiam
reliquisse putandus est, ac ideo ab IRENAEO oppugnatus,
sine dubio statuendus est idem amplexus esse rationem
aliam ac quae Episcopis ecclesiae Asiae adamata erat.
Cum iis autem Episcopis IRENAEUS, ut alii pastores
pacem servandam esse consuerunt. Deinde si BLASTUS
eundem ritum colens, cui favebant *Anti-Apollinaristae* in
Lite Laodicensi, IRENAEI operâ ex ecclesia remotus est,
sequitur distinguendum esse inter Quartodecimanos *catho-*
licos et Anti-Apollinaristas.

Haud difficile videtur probare, BLASTUM in re Paschatis
fecisse cum Anti-Apollinaristis. Cum his putavit τῇ τῷ

Pascha celebrandum esse. Hi provocarunt ad CHRISTI exemplum, qui *secundum Legem* agnum manducans, Mosaicam institutionem sanciverat, quam ob rem a Christianis *die Lege constituto* festum obeundum ducebant, nec minus BLASTUS *secundum Legem* XIVto mensis *Nisan* Pascha agendum contendit. Negantibus APOLLINARI et CLEMENTI, ultimo vitae anno Dominum legitimum celebrasse Pascha, responderunt *Anti-Apollinaristae* in hunc modum: eo etiam tempore τῇ ἡμέρᾳ a Domino agnum esse manducatum; prouti BLASTUS CHRISTUM a lege non sejungebant. Videatur auctor *Praescriptionum* ad TERTULLIANUM "*redigebat Christum ad legem Blastus, qui latenter Judaismum vult introducere. Pascha enim dicit non aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moysis XIVto mensis.*"

Altero loco demonstrandum esset, IRENAEUM *ob hanc discrepantiam aggressum esse* BLASTUM, eumque ab ecclesia removisse. Quod nisi probetur, non procedit ratiocinatio docti viri WEITZEL. Difficile sane hoc pendum.

Concedat necesse est CL. SCHOLTEN, iis quae attulit rem non probari (1). BLASTUM suo ritu paschali latenter introducere vult Judaismum; IRENAEUS eum aggressus est; sed inde ne efficias, ab IRENAEO improbatum esse BLASTUM *ob ejus de ritu paschali doctrinam*. Age exemplo rem illustrem: si historia me docet a MARTINO LUTHERO monachatum improbatum esse, et DESIDERIUM, ERASMUM contra LUTHERUM scripsisse, hinc non sequitur de monachatus pretio et dignitate ERASMUM et LUTHERUM litigasse. Quod certe vidit CL. auctor citans WEITZEL l. l. P. 88, ni fallor, ut ostendat, suam argumentationem esse

(1) *Godgel. Bijdr.* 1856, P. 115.

supplendam iis, quae WEITZEL ad hanc thesin defendendam attulit. De quibus vero ut judicemus, cetera audiamus testimonia de BLASTO, inspiciamus litis documenta si haec supersunt.

Imperante COMMODO, (180—192) ELEUTHERO Episcopo Romano, (171—190) *nono igitur decennio seculi secundi*, ita exponit EUSEBIUS H. E. V., haereticorum exstitit multitudo; in Asia et Phrygia *Montanistae*, quorum adversarius APOLLINARIS, Romae FLORINUS et BLASTUS quos refutavit IRENAEUS. De FLORINO, et BLASTO L. V. cap. 15 haec leguntur.

Οἱ δ' ἐπὶ Ῥώμης ἡκμαζον, ὧν ἡγεῖτο Φλορίνος, πρεσβυτερίου τῆς ἐκκλησίας ἀποπεσών, Βλάστος τε σὺν τούτῳ παραπλησίῳ πτώματι κατεσχημένος. Οἱ καὶ πλείους τῆς ἐκκλησίας περιέλκοντες, ἐπὶ σφῶν ὑπῆγον βούλημα, θάτερος ἰδίως περὶ τὴν ἀλήθειαν νεωτερίζειν πειρώμενος.

«Alii vero in urbe Roma viguerunt, quorum dux fuit FLORINUS, Presbyterii in ecclesia gradu dejectus; et BLASTUS simili errore implicatus. Qui quidem quam plurimos ab ecclesia abstrahentes, in suam sententiam perduxerunt: quum alter scorsim novam doctrinam adversus veritatem fidei invehere molitus sit.»

Ut bene intelligamus loci sensum, ante omnia attentione nostra digna sunt haec verba πτώματι κατεσχημένος Βλάστος. Nonnulli πτώμα *proprio* sensu hic positum esse putant, ut NICEPHORUS (1) DODWELLUS (2) MASSUETUS, FOLDNERUS (3) et WEITZEL (4), vertentes quemadmodum etiam compositum ἀποπεσών, *honoribus presbyterii privatus*, — alii, ut RUFINUS, CHRISTOPHORSONUS, VALB-

(1) In *Dissertat. in* IREN. VI. §. 3.

(2) " " " " II. Art. III. §. 39 P. 105.

(3) De CARPOCRATIANIS, in: *Dritte Denkschrift der Histor. Theologiegesellschaft zu Leipzig*. P. 219.

(4) L. I. P. 87.

sius et HEINICHEN, de sensu *metaphorico* cogitantes reddiderunt, simili *errore implicatus*. Posteriorem hanc interpretationem probandam esse adjectum *κατεσχημένος* docere videtur, quod verbum minus apte cum *πτόματι* *proprie* usurpato jungatur. EUSEBIUS in capitis initio tradit alios haereticos inhabitasse Romam, eorumque ducem dicit FLORINUM. In eorum haeresium communionem incidit BLASTUS. Haereticos illos deinde conjungit EUSEBIUS e similitudine fortunae, narrans utrumque, et FLORINUM et BLASTUM, plures commentorum suorum nactos esse assoclas, licet error non fuit *idem*, sed tantum *similis* (*παραπλήσιος*), nam alter eorum (*θάτερος* nempe BLASTUS) peculiari ratione novas res molitus est. (*ιδίως νεωτερίζειν πειρώμενος.*)

Utrumque aggressus est IRENAEUS. EUS.: H. E. V. 20.

Ἐξ ἐναντίας δὲ τῶν ἐπὶ Ῥώμης τὸν ὑγιῆ τῆς ἐκκλησίας θεσμὸν παραχαρπτόντων, Εἰρηναῖος διαφορὰς ἐπιστολάς συντάττει, τὴν μὲν ἐπιγράψας πρὸς Βλάστον περὶ σχίσματος, τὴν δὲ πρὸς Φλωρίνον περὶ μοναρχίας ἢ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν θεὸν ποιητὴν κακῶν. Ταύτης γὰρ τοι τῆς γνώμης οὗτος ἐδόκει προασπίζειν δι' ὃν αὐθις ὑποσυρόμενον τῇ κατὰ Οὐαλεντίνου πλάνῃ, καὶ τὸ περὶ ὁρθοδόξου συντάττεται τῷ Εἰρηναίῳ σπουδάσμα· ἐν ᾧ καὶ ἐπισημαίνεται τὴν πρώτην τῶν ἀποστόλων κατεληφέναι ἑαυτὸν διαδοχὴν. κ. τ. α.

«Adversus autem illos, qui sinceram ecclesiae legem adulterabant, IRENAEUS varias conscripsit *Epistolas*. Alteram ad BLASTUM, quam inscripsit *de Schismate*: alteram ad FLORINUM *De Monarchia, seu Quod Deus non sit Conditor malorum*. Eam enim opinionem hic defendere videbatur. Contra quem, mox in errorem VALENTINI abreptum, IRENAEUS etiam librum *De Octonario* composuit; in quo libro se primam Apostolorum doctrinam accepisse etiam significavit.”

FLORINUS aberrabat a vera *doctrina* haud adeo alienus a VALENTINI placitis. (Videantur tantum *Epistolarum* inscriptiones.) Talem se gessit defensorem Monarchianismi, ut ethica in Dei notione periret; veritus ne in dualismum incurreret, Deum habuit κακῶν ποιητὴν.

Quod ad BLASTI errorem neque ex inscriptione auxilium petere possumus ad veram mentis ejus sententiam definendam, neque ex ipsa *Epistola* aliquid nobis tradit EUSEBIUS. Teneamus igitur, quae cap. 15. legimus. BLASTO et FLORINO, licet error haud idem et communis, similis tamen. BLASTUS περὶ τὴν ἀλήθειαν νεωτερίζειν molitus est. Aberrabat, ut et FLORINUS, a *doctrina*.

Improbavit autem hanc sententiam WEITZEL, l. l. P. 87. scribens: *»etsi ex EUSEBII verbis certo efficere nequeamus, quatenam BLASTI fuerit haeresis, nihilominus tamen e τοῖς: οἱ ἐπὶ Πώμης τὸν ὑγιῆ τῆς ἐκκλησίας Θεσμόν παραχαράττοντες*, quae de FLORINO et BLASTO dicuntur, probabiliter sequitur, BLASTUM non ab ecclesiae *doctrina* recessisse. Si BLASTUS ut et FLORINUS, a vera doctrina aberrasset, loco Θεμοῦ scripsisset EUSEBIUS κατὰ πίστιν. Θεσμός usurpatur de vinculo conformitatis ecclesiarum non tantum in *doctrinis*, sed etiam in *ritibus*. De FLORINO, qui doctrinâ ab ecclesia distaret, et de BLASTO EUSEBIUS hoc vocabulo usus est, ut doceret BLASTUM tantum alios ritus secutum esse, ac ecclesia secuta est. Vid. *Praesc.* ad *Tertullianum*.

Ingeniosa magis quam vera disputatio. Θεσμόν παραχαράττειν dicitur cum de iis, qui propter *doctrinam*, tum de iis, qui propter *cultum* communionem negligunt, Utro de genere hîc usurpatur? Ubo ore de duobus haereticis dicitur, quorum alter distabat ab ecclesia doctrinâ. Certo igitur adhibetur nostro loco de discordia

dogmatum. Eandem significationem tribuimus eidem vocabulo etiam quum ad *alterum* haereticum, ad BLASTUM refertur.

Ex capite 15, ut ex posteriori loco patet *dogmatico* errore BLASTUM fuisse implicatum.

Gaudemus autem servatum nobis esse fragmentum illius *Epistolae: De Schismate.* Tertium nempe e fragmentis perditorum IRENAEI scriptorum, quae edidit CH. MATTH. PFAFFIUS. (1).

Ἐταξαν οἱ ἀπόστολοι, μὴ δεῖν αἱ ἡμᾶς κρίνειν τινὰ ἐν βρώσει καὶ ἐν πόσει καὶ ἐν μέρει ἑορτῆς ἢ νεομηνίας ἢ σαββάτων. Πόθεν οὖν αὐται αἱ μάχαι; πόθεν τὰ σχίσματα; ἑορτάζομεν ἀλλ' ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας, τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ διαρρίπτοντες, καὶ τὰ ἔκτος τηροῦμεν ἵνα τὰ κρεῖττονα, τὴν πίστιν καὶ ἀγάπην ἀποβάλλωμεν. Ταύτας οὖν ἑορτάς καὶ νηστείας ἀπαρέσκειν τῶν προφητικῶν λόγων ἡκούσαμεν.

„Praeceperunt Apostoli non oportere nos judicare aliquem in esca vel potu vel parte festi aut novilunii aut sabbatorum. Unde igitur hae disceptationes? Unde schismata? Feriamur, sed in fermento malitiae et pravitatis, ecclesiam Dei scindentes et externa servamus, ut meliora, fidem caritatemque abjiciamus. Has igitur ferias et jejunia displicere Domino e sermonibus prophetiis audivimus.

PFAFFIUS dubitat, utrum pertineat ad IRENAEI *Epistolam* ad BLASTUM, an ad librum *περὶ τοῦ πάσχα*, laudatum illum a PSEUDO-JUSTINO in *Responsione ad Orthod. Quaestioni* 115.

Thesis, cui patrocinantur WEITZEL et Cl. SCHOLTEN, ex

(1) Vid. ADOLPHUS STIEREN. *Apparatus ad Opera Sancti IRENAEI*, Lipsiae, Wegel. 1853. P. 887.

eo fragmento non probatur, nisi ad prius pertineat scriptum. At si vel hoc ponimus, inde non sequitur BLASTUM ab IRENAEO refutatum esse *ob ritum paschalem*; contrarium potius sequi videtur. Ostendit IRENAEUS, discordiam de ritu non tanti esse momenti, ut ob eam ecclesiam discordiis dilaceretur. *Invectus est* igitur in BLASTUM *eandem ob causam, ac postea in VICTOREM Romanum*, quum hic ecclesiam Asianam a communione secernere studeret. *Dissidium* ergo *inter BLASTUM et ecclesiam* de festo obeundo, et senioris temporis *inter Romam et Asiam*, IRENAEUS *eiusdem ponderis*, id est *fere nullius* aestimavit. Fragmentum igitur theseos, de qua disputamus, conclusionem prorsus diruit.

Inde fortasse factum est, ut WEITZEL huius fragmenti e τῷ: περὶ σχίσματος ortum negaverit, idemque locum adsignans in *Epistola IRENAEI ad VICTOREM*. Itaque ultimum, quod afferri posset argumentum, quo demonstraret de Paschate inter BLASTUM et IRENAEUM actum fuisse, ipse repudiavit.

Nec sine causa WEITZEL fragmentum illud *Epistolae ad VICTOREM* partem fuisse statuit. Si per literas VICTOREM prohibere conatus est, quominus propter discrepantiam de festo disrumperetur fidei vinculum, *non minus hoc fragmento idem eum* spectasse apparet, ut nempe pax ecclesiae conservaretur. *Illis* ostendit IRENAEUS a Praecessoribus VICTORIS, in Episcopatu Romano, non tanti factam esse litem, ut in duas partes divideretur corpus CHRISTI; in *hoc fragmento non minus* improbat scindi ecclesiam propter ferias.

Fragmentum scriptum esse quum instaret schisma, luce clarius est. Quod autem et nunc, quum BLASTUS assec-las nactus esset, et *postea* Episcopo VICTORE pariter evenit.

Partium studium ad concordiam ducere non minus *hac* tempore, quam *postea* nobile erat consilium. Nihilominus vero facilius crediderim fragmentum illud τῷ: περὶ σχίσματος *inserendum esse*. Minus enim probabile puto ab IRENAEO imputatum esse VICTORI, quod secernendo ecclesiam Asianam, *ipse fidem abjiceret*, quod majori jure imputari posset BLASTO, se ab ecclesia secernenti.

Duce EUSEBIO eo pervenimus, ut BLASTUM habeamus haereticum ab ecclesia distantem doctrina, multos nactum asseclas, eundemque tanquam schismatis auctorem ab IRENAEO oppugnatum esse in libro, cui titulus περὶ σχίσματος. Praeter perversam de dogmatibus sententiam, ille etiam fovit observationem ab ecclesia occidentali diversam quod attinet ad paschalia solemnia. Itaque *et ob dogmata et ob ritum* ecclesiam reliquit, et propriam quidem sectam, gnosticismo non addictam, ut FLORENTI secta, sibi conciliavit. Ad ecclesiam eum revocare studet IRENAEUS. Initium igitur forte cepit ab eo, de quo magis libere ipse cogitaret, de festo paschali. Ad Apostolicam provocavit auctoritatem, ut persuaderetur BLASTO, neminem et vero nullam ecclesiae partem condemnandam esse propter ferias. Dicit, lites de externis contra PAULI et Prophetarum doctrinam oriri. Non perhibet ut APOLLINARIS et CLEMENS Alex et post illos HIPPOLYTUS de Quartodecimanis, eum sequi vitiosam de Domini morte chronologiam, forte ipse IRENAEUS hac in re *cum* BLASTO fecit, (1) solummodo e BLASTO petiit, ut Christianae caritatis atque fidei rationem haberet, ut hanc discrepantiam ferret, si negligere orientalium ritum non posset et,

(1) Videatur infra, cap. V.

quod ipsi IRENAEO in more erat, custodire *Pascha cum Romanis* nollet.

Talis de BLASTO expositio confirmatur etiam testimonio PACIANI, Episcopi Hispaniensis, qui floruit circiter anno 370, in *Epistola ad SYMPRONIANUM*: (1) „*Phryges plurimis nituntur auctoritatibus, nam puto et Graecus BLASTUS ipsorum est.*” (2).

BLASTUS igitur Romae Phrygium unus, et cum iis *Pascha* celebravit τῇ ιδ. (3) A Phrygiis enim quartam decimam celebratam esse probare non necesse est. Satis superque hoc ostendit SCHWEGLER in libro *Der Montanismus* P. 251, testibus SOCRATE H. E. IV. 28. SOZOMENO H. E. VIII. 8, CHRYSOSTOMO, in *Oratione in Pascha* VIII. (4) aliisque (5). Hunc autem ritum haud ex

(1) *Biblioth. Gallic.* VII. 257.

(2) MIROR WEITZELIUM de hujus loci axiopistia duas protulisse sententias L. I. P. 86 No. 2, ipse statuit, auctore PACIANO, BLASTUM fuisse Graecum, forte ex Asia profectum, et ab eo Montanistas defendi contra Romanam ecclesiam; P. 87 et 88, negavit vero hujus loci vim, ad probandum, BLASTUM cum Cataphrygiis fecisse Romae, et Montanistarum fuisse ducem!!

(3) De BLASTO Montanista videatur ALB. RITSCHL. *die Entstehung der alt-Katholischen Kirche* ed: prima P. 850 562 et 566. Edit. altera, de lib. *περί σχίσματος*, P. 542. „Und so müssen wir denn auch annehmen, dass sein Brief an Blastus gegen den Montanismus gerichtet und nach jener Reise nach Rom geschrieben sei, welche ihm erst die genauere Bekanntschaft mit der neuen Prophetie verschaffte.”

(4) Opera CHRYSOST: MONTEFAUCON. Tom VII. Append. P. 276.

(5) Non possumus non animadvertere in lite Laodicense contra Quartodecimanos imprimis surrexisse eos, qui et Montanistas fortiter aggressi sunt, APOLLINAREM et CLEMENTEM, MELITO vero, *Anti-Apollinarista*, ad Montanismum inclinare

eorum doctrina provenisse, sed magis ex eorum origine nos docent exempla TERTULLIANI, ecclesiaeque Afrorum, Montanismo addictorum et tamen in causa Paschatis cum Roma facientium. BLASTUS ex Asia oriundus, quippe Graecus nominatur, τὴν ἰδὲ observabat; alii Montanistae, qui non tali vinculo cum Phrygia erant conjuncti, eum diem negligebant, licet peculiare mores, qui ex eorum dualismo sequerentur, studiose servarint.

Pauca de Montanistarum historia tradere non inutile videtur (1).

EUSEBIUS H. E. L. V. Cap. III. agens de Phrygibus narrat Epistolam missam esse ab ecclesia Lugdunensi ad Episcopum Romanum ELEUTHERUM, cum literis confessorum, in carcere mortem expectantium, manu conscriptis. Hanc epistolam scripserunt τῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης ἐνεκα πρεσβεύοντες. Cum illis literis ecclesia Lugdunensis misit EUSEBIUM, tunc tempore Presbyterum, a nova prophetia non alienum (2) ut, licet εὐλαβῇ καὶ

videtur (SCHWEGLER *der Montan*: P. 223). Hac animadversione forte pervenire possumus ad respondendum difficili quaestioni, cur APOLLINARIS ab Episcopis Asiae minoris in ritu paschali dissentiret. (SCHOLTEN l. l. P. 108.) Hierapoleos ecclesia, quae sedem se fuisse jactabat PHILIPPI ejusque filiarum, ad quorum auctoritatem provocant Montanistae (Eus. H. E. V. 24) e cujus ecclesiae sinu profectus est Montanismus, gubernabatur ab Episcopo, Anti-Montanistarum signifero et duce! Hoc miramur et sponte quaerimus: unde accepit APOLLINARIS doctrinam traditioni suae ecclesiae oppositam?

(1) Videatur RITSCHL, l. l. edit: alt. P. 529.

(2) Vid. NEANDER, *Kirchengesch.* I. 3. P. 1113 et SCHWEGLER *der Montanismus* P. 223. TERTULLIANUS laudat: «Irenaeum doctrinarum curiosissimum exploratorem», *advers.* VALENT. 5.

ὁρθοτάτην κρίσιν, proprium tamen et haud infestum de Montanistis daret iudicium. Ita Romae IRENAEO innotuerunt placita BLASTI, etiam de festo paschali rixas moventis. Conferantur locus e *Praesc*: ad TERTULLIANUM, quem laudavimus, et PACIANI *Epistola* ad SYMPRONIANUM I: (1) "*Montanistae multiplices controversias excitarunt de Paschale die.*"

Redux IRENAEUS suas composuit literas, certe nihil aliud studens nisi ut pacem coleret (2). Titulum *περί σχίσματος* liber in fronte gerit, ut indicet auctor se disputare de Montanistarum seditione, quae seditio *schisma*, non *haeresis* videbatur. Multi etiam seriori aevo, talem de Cataphrygibus liberalem fovebant sententiam. ORIGENES, qua fuit humanitate, haesit inter ea nomina, nescius quo nomine compellaret Montanistarum seditionem (3). Quod memoravimus fragmentum talis Epistolae certe pulchra pars est. Irenice in fragmento IRENAEUS loquitur.

Itineris exitus prosper dicendus est, ELEUTHERUS eo pervenit, ut agnosceret prophetias MONTANI. Sed cheu!

(1) *Biblioth. Gall.* VII 257.

(2) Librum a tali viro scriptum refutationem complecti dogmaticam omnibus partibus absolutam, haud probabile est. RITSCHL. I. I. P. 539. "Ob der Brief *περί σχίσματος* den Irenäus an Blastus schrieb, eine direkte Gegenschrift war, ist nach dem, was sonst von Irenäus bekannt ist, nicht leicht zu entscheiden." Propterea EUSEBIUS ex eo nihil descripsit; vel forte jam, eo scribente, perierit liber. Haec adversus WEITZELIUM L. I, P. 87.

(3) ORIGENES in *Epist. ad Titum* edit: DE LA RUE Tom: IV. 696. et PAMPHIL. *Apol. pro Origene* c. 2. Tom: IV. append: P. 22. "requisierunt sane quidam, utrum *haeresin an schisma oporteat vocari* eos, qui Cataphrygae nominantur, observantes falsos prophetas etc."

PRAXEAS *Alogus*, vir rixosus ex Asia advenit (1), quo factum est, ut Episcopus sententiam mutaverit. TERTULLIANUS in libro *adversus PRAXEAM* testatus est: "*nam idem (PRAXEAS) tunc Episcopum Romanum agnoscentem jam prophetias MONTANI, PRISCAE, MAXIMILLAE, et ex ea agnitione pacem ecclesiis Asiae et Phrygiae inferentem, falsa de ipsis et de ecclesiis eorum asseverando et praecessorum ejus auctoritates defendendo, coegit et literas pacis revocare jam emissas et a proposito recipiendorum charismatum concessare.*"

Itaque ELEUTHERUS cum Montanistis communionem dissolvit, nec qui ei successit VICTOR iis magis favit; magni faciebat PRAXEAM istum (2).

BLASTO aliisque Montanistis devictis, ecclesia Romana

(1) Itinera illa Roman SCHWEGLER (*der Montanism*. P. 279) aevi signum characteristicum habet: "Nicht Marcion war der Einzige, den der Feueereifer des Reformators in die grosse Weltstadt triebt. Ein allgemeiner Zug der strebenden Geister ging nach Rom, als ob Rom das Feld der Entscheidung ware über den Glauben der ganzen römischen Welt. Valentin, der Gnostiker eilt dahin, nach ihm Justin der Apologet, Hegesipp der Ebionitische Annalist, Polycarp der Repräsentant der Klein-Asiatischen Kirche. (Iter ad ANICETUM, ut oppugnaret Anti-Judaisticas Gnosticorum, VALENTINI et MARCIONIS, sententias). Praxeas, der Aloger; Proclus, der Montanist. Alle höheren Kräfte der Christenheit strömten ans pulsirende Herz der ewigen Tiberstadt." Pacis amantes et suos miscrunt legatos ut ex IRENAEI exemplo vidimus.

(2) TERTULL. *de Praeser.* 53: "Post hos omnes etiam PRAXEAS quidam haeresin intulit, quam VICTORINUS corroborare curavit." Primis seculis nullus cognitus est VICTORINUS, nisi Episcopus *Petaviensis*, qui floruit regnante DIOCLETIANO. Haud dubium igitur est, quin h. l. VICTOR legi debeat. Vid. GIESELER, *Kg.* I. 239. Not.

condemnaverat etiam τῆς αὐτῆς observationem, quem ritum, utpote Judaismum redolentem, oppugnandum putavit occidentalis ecclesia (1). Quo magis Montanistae, quod ad paschalia sacra, omnium Asiae minoris ecclesiarum consensu se gaudere jactarent, et jure jactare possent, eo magis infestus tali observationi animus alebatur. (2) Et VICTOR non modo hierarchica indole ductus, sed etiam temporum conditione coactus; ut catholicae ecclesiae (et spiritualis et visibilis societatis) ideam perficeret, instaurando inter Christianos dogmatum et rituum concordiam, ad quod perficiendum imprimis monuerant haeresees gnosticonum et MONTANI, — ille VICTOR, ut Romana ceteris praevaleret traditionibus, magnam ecclesiae partem, fulmine suae condemnationis ictam, e communione abscindere conatus est, quia ecclesia illa suum morem servandum sibi putaret, et Romae cedere nollet.

Nunc ad rixas Romam inter et Ephesum telam perduximus. Illas rixas sequenti capite tractabimus.

(1) Etiam Montanismum Romani ducebant Judaismum, ut patet ex TERTULLIANI, *de Jejunis* passim.

(2) Recte RITSCHL. L.I. ed. alt. P. 544. Durch die Maasregel des Eleutherus war ubrigens der Montanismus weder im Allgemeinen aus der Kirche gestoszen, noch auch in der römischen Gemeinde so völlig gelahmt, dass nicht der Streit noch wieder hatte aufgenommen werden müssen. Von einem zusammentreffen des Viktor mit demselben wird uns nichts berichtet, dagegen setzt Eusebius in die zeit seines Nachfolgers Zephyrinus (197-218) die Blüthe des Presbyters Gajus, welcher der Verfasser einer Streitunterredung mit dem Montanisten Proklus ist, in welcher die beiden Gegner unter Anderem auf die alten Auktoritäten ihrer Kirchen, Gajus auf die Apostel Petrus und Paulus, Proklus auf die weissagenden Töchter des Philippus sich beriefen, und jener die Montanisten der Verfälschung von untergeschobenen Schriften beschuldigt.

CAPUT QUINTUM.

DE CONTENTIONE ROMAM INTER ET EPHESUM.

Apud EUSEBIUM *Historiae Eccles.* lib. V. Cap. 23.
haec legunter:

Ζητήσεως δὴτα κατὰ τοῦσδε οὐ μικρὰς ἀνακινηθείσης,
ὅτι δὴ τῆς Ἀσίας ἀπάσης (1) αἱ παροικίαι, ὡς ἐκ παρα-
δόσεως ἀρχαιοτέρας, σελήνης τὴν τεσσαρεσκαίδεκάτην ὦντο
δεῖν ἐπὶ τῆς τοῦ σωτηρίου πασχα ἑορτῆς παραφυλάττειν, ἐν
ᾗ θύειν τὸ πρόβατον Ἰουδαίοις προηγόρευτο· ὡς θεὸν ἐκπα-
τὸς κατὰ ταύτην, ὅποια δ' ἂν ἡμέρα τῆς ἐβδομάδος περι-
τυγχάνοι, τὰς τῶν αἰτιῶν ἐπιλύσεις ποιεῖσθαι, οὐκ ἔθους
δυντος τοῦτον ἐπιτελεῖν τὸν τρόπον ταῖς ἀνὰ τὴν λοιπὴν ἅπασαν
οἰκουμένην ἐκκλησίαις, ἐξ ἀποστολικῆς παραδόσεως τὸ καὶ
εἰς δεῦρο κρατήσαν ἔτος φυλαττούσαις, ὡς μὴ δ' ἑτέρα προσ-
ῆκειν παρὰ τὴν τῆς ἀναστάσεως τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἡμέρα (2)
τάς νηστείας ἐπιλύεσθαι.

(1) Vid: supra, P. 55.

(2) Plurimum refero textum EUSEBII secundum recensionem
doctissimi FREDERICI ADOLPHI HEINICHEN Lipsiae apud C.
G. Kayser. 1828. Ille legit ἡμέρα. In recensione EDUARDE
BURTON, Oxonii, e typographo academico. 1845. invenitur
ἡμέραν.

Σύνοδοι δὴ καὶ συνκροτήσεις ἐπισκόπων ἐπὶ ταῦτόν ἐγέναντο, πάντες τε μιᾷ γνώμῃ δι' ἐπιστολῶν ἐκκλησιαστικὸν δόγμα τοῖς πανταχόσε διέτυποντο, ὥς ἂν μὴ δ' ἑν ἄλλῃ ποτὲ τῆς κυριακῆς ἡμέρᾳ τό τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως ἐπιτελοῖτο τοῦ Κυρίου μυστήριον, καὶ ὅπως ἐν ταύτῃ μόνῃ τῶν κατὰ τὸ πάσχα νηστειῶν φυλαττώμεθα (1) τὰς ἐπιλύσεις.

Φερέται δ' εἰσέτι νῦν τῶν κατὰ Παλαιστίνην τηνικάδε συγκεκροτημένων γραφῇ, ὧν προϋτέτακτο Θεόφιλος τῆς ἐν Καισαρείᾳ παροικίας ἐπίσκοπος καὶ Νόρμισσος τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ τῶν ἐπὶ Ῥώμης δὲ ὁμοίως ἄλλῃ περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος, ἐπίσκοπον Βίκτορα δηλοῦσα τῶν τε κατὰ Πόντον ἐπισκόπων ὧν Πάλλμας (2) ὡς ἀρχαιότατος προϋτέτακτο, καὶ τῶν κατὰ Γαλλίαν δὲ παροικιῶν, ἧς Εἰρηναῖος ἐπισκόπει· ἔτι τε τῶν κατὰ τὴν Ὀσρονην καὶ τὰς ἐκεῖσε πόλεις. Καὶ ἰδίως Βαρχύλλῳ (3) τῆς Κορινθίων ἐκκλησίας ἐπισκόπου, καὶ πλείστων ὄσων ἄλλων, οἱ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν δόξαν τε καὶ κρίσιν ἐξενηνεγμένοι, τὴν αὐτὴν τέθεινται ψῆφον. Καὶ τούτων μὲν ἦν ὅρος εἰς, ὃ δεδλωμένος.

Iisdem temporibus gravis controversia exorta est. Omnes Asianae ecclesiae vetusta quadam traditione nixae,

(1) Sic habent cod. Maz et Fuk. Caeteri φυλαττοίμεθα. BURTON: φυλαττόμεθα.

(2) PALMA erat Episcopus Amastridis in Ponto, de quo DIONYSIUS Corinthiorum Episcopus in epistola ad ecclesiam Amastrianorum, teste EUSEBIO in lib. IV. Cap. 23. EUSEBIUS hunc PALMAM praesedissee ait ob antiquitatis praerogativam, non autem quasi metropolitanum. Neque enim Amastris, sed Heraclea metropolis fuit urbium Ponti. Verum in ecclesiasticis consiliis diversa fuit sedendi ratio pro diversis temporibus et locis. Simplicissima quidem sessionis fuit ratio, ut aetate major Episcopus ceteris praesideret. Postea Episcopis primariarum urbium seu metropoleon, id honoris concessum est.

(3) Βαρχύλλου, sine dubio emendandum est, quam lectionem expressit inter alios Clar. BURTON in sua editione.

quartadecimā lunā *salutaris Paschatis festum diem* celebrandum esse censebant, qua praescriptum erat *Judaeis*, ut agnum immolarent: eaque luna, in quemcunque diem septimanae incidisset, finem jejuniis imponendum esse statuebant. Attamen reliquae totius orbis ecclesiae alio more utebantur, qui ex Apostolorum traditione ortus etiamnum servatur, ut nempe non alio nisi resurrectionis dominicae die jejunia solvi liceat.

Inde factum, ut synodi coetusque Episcoporum convenirent, qui hoc eventu deliberarunt, ut omnes unanimi consensu ecclesiasticam regulam universis fidelibus per epistolas tradiderint: jusserunt ne nullo alio nisi dominico die mysterium resurrectionis Domini celebraretur: utque eo duntaxat die paschaliū jejuniorum terminum observarent.

Exstat etiamnum epistola Episcoporum, qui tunc in Palaestina congregati sunt: conventus praesides fuerunt THEOPHILUS caesareae Palaestinae, et NARCISSUS Hierosolymorum Episcopus. Alia item extat de eadem quaestione epistola synodi Romanae, cui VICTORIS Episcopi nomen praefixum est. Habentur praeterea literae Episcoporum Ponti, quibus PALMA utpote aetate caeteris major, praefuit: Galliae quoque ecclesiarum, quibus praefuit IRENAEUS: ecclesiarum quoque in Osdroenae provincia et in urbibus illius regionis. Seorsum vero BACCHYLLI Corinthiorum Episcopi, aliorumque complurium, qui omnes unam eandemque doctrinam profitentes, unam ediderunt sententiam, idemque protulerunt judicium. De hoc unanimo illorum consensu supra monuimus.

In capite 24 idem historicus sic pergit:

Τῶν δὲ ἐπὶ τῆς Ἀσίας ἐπισκόπων τὸ πάλαι πρότερον αὐτοῖς παραδοθὲν διαφυλάττειν ἔθος ἔχειν δι' ὁμοθυμαδόν,

ἤγεῖτο Πολυκράτης· ὃς καὶ αὐτὸς ἐν ἧ πρὸς Βίκτορα καὶ τὴν Ῥωμαίων ἐκκλησίαν διετυπώσατο γραφῇ, τὴν εἰς αὐτὸν ἐλθοῦσαν παράδοσιν ἐκτίθεται διὰ τούτων·

„Episcopis vero Asiaticis, qui morem, sibi a maioribus traditum, retinendum esse acriter contendebant, POLYCRATES praeerat. Hic autem in ea epistola, quam ad VICTOREM et ad Romae urbis ecclesiam scripsit, traditionem ad sua usque tempora propagatam exponit hisce verbis:”

Ex POLYCRATIS, Ephesi Episcopi, *epistola* :

Ἡμεῖς οὖν ἀραδιούργητον ἄγομεν τὴν ἡμέραν, μήτε προστιθέντες, μήτε ἀφαιρούμενοι. Καὶ γὰρ κατὰ τὴν Ἀσίαν μεγάλα στοιχεῖα κεκοίμῃται, ἃ τίνα ἀναστήσεται τῇ ἡμέρᾳ τῆς παρουσίους τοῦ Κυρίου, ἐν ἧ ἔρχεται μετὰ δόξης ἐξ οὐρανῶν, καὶ ἀναστήσει πάντας τοὺς ἁγίους· Φίλιππον τὸν τῶν δωδεκα ἀποστόλων, ὃς κεκοίμῃται ἐν Ἱερραπόλει, καὶ δύο θυγατέρες αὐτοῦ γεγρακυῖαι παρθένοι, καὶ ἡ ἑτέρα αὐτοῦ θυγάτηρ ἐν ἁγίῳ πνεύματι πολιτευσαμένη, ἡ ἐν Ἐφέσῳ ἀναπαύεται· ἔτι δὲ καὶ Ἰωάννης ὁ ἐπὶ τὸ στήθος τοῦ Κυρίου ἀναπεσὼν, ὃς ἐγενήθη ἱερεὺς το πέταλον πεφορεκὼς καὶ μάρτυς καὶ διδάσκαλος· οὗτος ἐν Ἐφέσῳ κεκοίμῃται. Ἐτι δὲ καὶ Πολύκαρπος ὁ ἐν Σμύρνῃ καὶ ἐπίσκοπος καὶ μάρτυς· καὶ Θρασέας, καὶ ἐπίσκοπος καὶ μάρτυς ἀπὸ Εὐμενεῖας, ὃς ἐν Σμύρνῃ κεκοίμῃται. Τί δὲ δεῖ λέγειν Σάγαριν ἐπίσκοπον καὶ μάρτυρα, ὃς ἐν Λαοδικείᾳ κεκοίμῃται; Ἐτι δὲ καὶ Παπεῖριον τὸν μακάριον, καὶ Μελίτων τὸν εὐνοῦχον, καὶ τὸν ἐν ἁγίῳ πνεύματι πάντα πολιτευσάμενον· ὃς κεῖται ἐν Σάρδεσι περιμένων τὴν ἀπὸ τῶν οὐρανῶν ἐπισκοπὴν, ἐν ἧ ἐκ νεκρῶν ἀναστήσεται; Οὗτοι πάντες ἐτήρησαν τὴν ἡμέραν τῆς τεσσαρεσκαίδεκάτης τοῦ πάσχα κατὰ τὸ εὐαγγέλιον, μηδὲν παρεκβαίνοντες, ἀλλὰ κατὰ τὸν κανόνα τῆς πίστεως ἀκολουθοῦντες· ἔτι δὲ καὶ ἐγὼ ὁ μικρότερος πάντων ὑμῶν Πολυκράτης, κατὰ παράδοσιν τῶν συγγενῶν μου, οἷς καὶ παρηκολούθησα τισὶν αὐτῶν ἐπιτάμην ἦσαν συγγενεῖς μου ἐπίσκοποι, ἐγὼ δὲ ὀρθοὺς καὶ πάν-

τοτε τὴν ἡμέραν ἡγαγον οἱ συγγενεῖς μου, ὅταν ὁ λαὸς ἤρυνε (1) τὴν ζύμην· ἐγὼ οὖν, ἀδελφοί, ἐξήκοντα πέντε ἔτη ἔχων ἐν Κυρίῳ, καὶ συμβεβληκῶς τοῖς ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἀδελφοῖς, καὶ πᾶσαν ἀγίαν γραφὴν διεληλυθώς οὐ πτύρομαι ἐπὶ τοῖς καταπλησσομένοις. Οἱ γὰρ ἐμοῦ μείζονες εἰρήκασιν, πειθαρχεῖν δεῖ θεῷ μαλλον ἢ ἀνθρώποις.

„Nos igitur verum ac genuinum agimus diem nec addentes quidquam, nec detrahentes. Etenim in Asia quoque quaedam lumina sepulta sunt, quae illo adventus dominici die resurrectura sunt, quum Dominus e coelo veniet plenus gloria, sanctosque omnes suscitabit; PHILIPPUS nempe unus e duodecim Apostolis, qui mortuus est Hierapoli, et duae ejus filiae, quae virgines conseruierunt: alia quoque ejusdem filia, quae spiritu sancto afflata vivit, et Ephesi requiescit; praeterea JOANNES, qui in sinu Domini recubuit, qui sacerdos fuit et laminam gestavit, martyr et doctor, hic Ephesi sepultus est.

„POLYCARPUS quoque, qui apud Smyrnam Episcopus fuit et martyr, itemque THRASEAS Eumeniae Episcopus et martyr, qui Smyrnae requiescit. Quid SAGARIM Episcopum eundemque martyrem recensere debeo, qui Laodiceae est mortuus? Quid beatum PAPIRIUM, quid MELITONEM eunuchum, qui spiritus sancti afflatu semper gaudens ecclesiam moderavit, qui Sardibus sepultus est adventum Domini de coelis, in quo resurrecturus est, exspectans? Hi omnes diem Paschatis *quartadecima* luna secundum euangelium observarunt: nihil perverse mutant, sed regulam fidei constanter sequentes. Ego

(1) ἤρυνε legunt codd Vatic. Reg. Mazar. In Medicaeo prius scriptum erat ἤρυνε, sed postea, crasa litera ς, ejus loco τ. substitutum est.

quoque vestrum minimus POLYCRATES, sequens traditionem cognatorum meorum, quorum etiam nonnullos assecutus sum: fuere enim septem ex cognatis meis Episcopi, quibus ego octavus accessi; qui quidem omnes semper Pascha eo die celebrarunt, quo Judaeorum populus fermentum abjiceret. Ego, inquam, fratres, quinque et sexaginta annos natus in Domino, qui cum fratribus congregatis scripturam sacram perlegi omnem, haud moveor minis. Etenim ab illis, qui me longe majores erant, dicta accepimus: obedire oportet Deo magis, quam hominibus."

Eodem Capite EUSEBIUS pergit:

Τούτοις ἐπιφέρει περὶ πάντων γράφων τῶν συμπαρόντων αὐτῷ καὶ ὁμοδοξούντων ἐπισκόπων ταῦτα λέγων·

„Post haec de Episcopis, qui simul aderant, quum haec scriberet POLYCRATES, et eadem sentiebant, sic loquitur."

POLYCRATES in *Epistola*:

Ἐδυνάμην δὲ τῶν ἐπισκόπων τῶν συμπαρόντων μνημονεύσαι, οὓς ὑμεῖς ἡξιώσατε μετακληθῆναι ὑπ' ἐμοῦ, καὶ μετακαλεσάμην· ὧν τὰ ὀνόματα ἐὰν γράφω, πολλὰ πλήθῃ εἰσίν. Οἱ δὲ ἰδόντες τὸν μικρὸν μου ἄνθρωπον, συνηθόκησαν τῇ ἐπιστολῇ, εἰδότες ὅτι εἰκὴ πολιὰς οὐκ ἤνεγκα, ἀλλὰ ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ πάντοτε πεπολίτευμαι.

„Possem etiam Episcoporum, qui mecum sunt, facere mentionem, quos petiistis ut convocarem, quod et feci. Quorum nomina si adscripsero, ingens numerus videbitur. Hi quum me pusillum hominem invisissent epistolam nostram assensu suo comprobarunt, gnari me canos istos non frustra gestare, sed vitam ex praeceptis institutisque Domini JESU semper egisse."

Post quae allata, EUSEBIUS sic pergit:

Ἐπὶ τούτοις ὁ μὲν τῆς Ῥωμαίων προεστὼς Βικτωρ, ἀθρόως τῆς Ἀσίας πάσης ἅμα ταῖς ὁμόροις ἐκκλησίαις τὰς παροικίας ἀποτέμνειν, ὡς ἑτεροδοξούσας, τῆς κοινῆς ἐνώσεως πειράται, καὶ στηλιτεύει γε διὰ γραμμάτων, ἀκοινωνήτους ἄρδην πάντας τοὺς ἐκεῖσε ἀνακηρύττων ἀδελφούς.

Ἄλλ' οὐ πᾶσι γε τοῖς ἐπισκόποις ταῦτ' ἡρέσκατο. Ἀντιπαρὰ κλητεύονται δῆτα αὐτῷ, τὰ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς πρὸς τοὺς πλησίον ἐνώσεως καὶ ἀγάπης φρονεῖν. Θέρονται δὲ καὶ αἱ τούτων φωναὶ πληκτικώτερον καὶ καταπτομένων τοῦ Βίκτορος. Ἐν οἷς καὶ ὁ Εἰρηναῖος ἐκ προσώπου ὧν ἡγεῖτο κατὰ τὴν Γαλλίαν ἀδελφῶν ἐπιστείλας, παρίσταται μὲν τὸ δεῖν ἐν μόνῃ τῇ τῆς κυριακῆς ἡμέρᾳ τὸ τῆς τοῦ Κυρίου ἀναστάσεως ἐπιτελεῖσθαι μυστήριον· τῷ γεμῆν Βίκτορι προσηκόντως ὡς μὴ ἀποκόπτοι ὅλας ἐκκλησίας Θεοῦ ἀρχαίου ἔθους παράδοσιν ἐπιτηρούσας, πλείστα ἕτερα παραινεῖ, καὶ αὐτοῖς δὲ ῥήμασι τάδε ἐπιλέγων·

„His ita gestis VICTOR quidem Romanus Episcopus illico omnes Asiae vicinarumque provinciarum ecclesias, tanquam contraria rectae fidei sentientes, a communione abscindere conatur; datisque literis universos qui illic fratres erant, ab unitate ecclesiae removet.”

„Quod vero non omnibus placuit Episcopis. Proinde VICTOREM adhortati sunt, ut ea potius sentiret, quae paci et unitati caritativae congrua sunt. Exstant etiamnum eorum literae, quibus VICTOREM acerbius perstringunt. Ex quorum numero IRENAEUS in epistola, quam scripsit nomine fratrum, quibus praeerat in Gallia, illud quidem defendit, sola die dominica resurrectionis Domini mysterium esse celebrandum; VICTOREM tamen admonet, ne integras Dei ecclesias, morem sibi a maioribus traditum custodientes, a communione abscindat. Post multa alia hisce etiam utitur verbis:”

Ex IRENAEI *Epistola* ad VICTOREM fragmentum prius.

Οὐδὲ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας ἐστὶν ἡ ἀμφισβήτης, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ εἶδους αὐτοῦ τῆς νηστείας· οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ καὶ πλείονας· οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινὰς τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Καὶ τοιαύτη μὲν ποικιλία τῶν ἐπιτηρούντων, οὐ νῦν ἐφ' ἡμῶν γεγонуῖα, ἀλλὰ καὶ πολύ πρότερον ἐπὶ τῶν πρὸ ἡμῶν, τῶν παρὰ τὸ ἀκριβές, ὡς εἰκὸς, κρατούντων, τὴν κατ' ἀπλότητα καὶ ἰδιωτισμὸν συνήθειαν εἰς τὸ μετέπειτα πεποιηκότων. Καὶ οὐδὲν ἑλαττον πάντες οὗτοι εἰρήνευσάν τε, καὶ εἰρηνεύομεν πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἡ διαφωνία τῆς νηστείας τὴν ὁμόνοιαν τῆς πίστεως συνίστησι.

„Neque enim de die solum est controversia, sed etiam de forma ipsa jejunii. Quidam enim existimant unico die sibi esse jejunandum, alii duobus, alii pluribus; alii vero quadraginta diurnis pariter ac nocturnis horis computatis suum diem commetiuntur. Atque haec quidem inter eos, qui jejunia observant, varietas non nostrum primum aetate nata est, sed longe antea apud majores ortum cepit; qui non accurate — ut videtur — retinentes jejunii formam, eam, quae e simplicitate et imperitia ortum habuit, consuetudinem in posterum induxerunt. Atque nihilominus tamen et omnes pacem inter se retinuerunt, et nos invicem retinemus. Ita jejuniorum diversitas consensionem fidei commendat.”

EUSEBIUS alterum fragmentum ex eadem *Epistola* adducit, praemittens haec verba:

Τούτοις καὶ ἱστορίαν προστίθῃσιν, ἣν οἰκείως παραθήσομαι, τοῦτον ἔχουσιν τὸν τρόπον.

„Hisce etiam historiam adjicit, quam apte apponam sicce se habentem.”

Καὶ οἱ πρὸ Σωτῆρος πρεσβύτεροι οἱ προστάντες τῆς ἐκκλησίας ἥς νῦν ἀφηγῇ, Ἀνίκητον λέγομεν καὶ Πίον, Ἡγινόν τε καὶ Τελεσφόρον καὶ Εὐστον, οὔτε αὐτοὶ ἐτήρησαν, οὔτε τοῖς μετ' αὐτοὺς, ἐπέτρεπον, καὶ οὐδὲν ἔλαττον αὐτοὶ μὴ τηροῦντες εἰρήνευον τοῖς ἀπὸ τῶν παροικιῶν, ἐν αἷς ἐτηρεῖτο, ἐρχομένοις πρὸς αὐτοὺς· καὶ τοι μᾶλλον ἐναντίον ἦν τὸ τηρεῖν τοῖς μὴ τηροῦσι. Καὶ οὐδέ ποτε διὰ τὸ εἶδος τοῦτο ἀπεβλήθησάν τινες, ἀλλ' αὐτοὶ μὴ τηροῦντες οἱ πρὸ σοῦ πρεσβύτεροι, τοῖς ἀπὸ τῶν παροικιῶν τηροῦσιν ἔπεμπον εὐχαριστίαν (1). Sequuntur, quae de POLYCARPI Romam itinere commemorata sunt jam supra capite secundo P. 36.

Historica IRENAEI expositio.

„Sed et Presbyteri illi, qui ante SOTEREM, ecclesiam cui tu nunc praees, (VICTOR) gubernarunt, ANICETUM dico et PIUM HYGINUM cum TELESPHORO et XYSTO, neque ipsi unquam observarunt, neque his, qui cum ipsis erant, ut observarent permiserunt. Ipsi tamen quum non observarent, pacem nihilominus colebant cum iis qui ad se venissent ex ecclesiis, in quibus observabatur. Atqui observantia magis contraria videbatur iis, qui non observabant. Nec ulli unquam ob ejusmodi ritum rejecti sunt, verum ipsi illi, qui te praecesserunt, Presbyteri, quamvis id minime observarent, ecclesiarum Presbyteris qui observabant, eucharistiam transmiserunt. Sequentia inveniuntur P. 37.

De IRENAEI admonitione pergit EUSEBIUS, eodem capite 24 L. V. sic:

Καὶ ὁ μὲν Εἰρηναῖος φερώνυμός τις ὢν τῇ προσηγορίᾳ,

(1) Ad haec legatur MASSUETI, *Dis. in IRENAEUM*: „Hunc quippe morem eucharistiam tempore Paschalis festivitatis ad alios Episcopos culogiarum nomine transmittendi promiscuum fuisse et ab omnibus passim Episcopos usurpatum, e concilii Laodicensis canonibus didicimus.”

αὐτῷ τε τῷ τρόπῳ εἰρηνοποιὸς, τοιαῦτα ὑπὲρ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης, παρεκάλει τε καὶ ἐπρέσβευεν. Ὁ δ' αὐτὸς οὐ μόνῳ τῷ Βίκτορι, καὶ διαφόροις δὲ πλείστοις ἄρχουσιν ἐκκλησιῶν, τὰ κατάλληλα δι' ἐπιστολῶν περὶ τοῦ κεκινημένου ζητήματος ὠμίλει.

«AC IRENAEUS quidem, nomine suo recto respondens non solum nomine sed etiam hac admonitione pacificus, pro ecclesiarum pace haec monuit et adstruxit. Nec vero ad VICTOREM solum, sed ad multos alios ecclesiarum antistites de quaestione proposita literas in eandem sententiam misit.”

EUSEBIUS capite 25 agit de *Palaestinensium literis*.

Οἱ γεμὴν ἐπὶ Παλαιστίνης οὕς ἀρτίως διεληλύθαμεν, ὃ, τε Νάρκισσος καὶ Θεόφιλος, καὶ σὺν αὐτοῖς Κάσσιος τῆς κατὰ Τύρον ἐκκλησίας ἐπίσκοπος, καὶ Κλάρος τῆς ἐν Πτολεμαίδι, οἱ τε κατὰ τούτων συνελθούσες περὶ τῆς κατελθούσης εἰς αὐτοὺς ἐκ διαδοχῆς τῶν ἀποστόλων περὶ τοῦ πάσχα παραδόσεως πλείστα διεληφότες, κατὰ τὸ τέλος τῆς γραφῆς αὐτοῖς ῥήμασιν ἐπιλέγουσι ταῦτα·

«Episcopi vero Palaestinae, quos paulo supra memoravimus, NARCISsus nempe et THEOPHILUS, et cum illis CASSIUS Tyri, et CLARUS Ptolemaidis Episcopi, et qui simul cum ipsis convenerant, ut ageretur de traditione diei paschalis, quae jam inde ab Apostolis ad ipsos continua successione pervenerat, ad finem epistolae his utuntur verbis:”

Ex *Epistola* Palaestinensium Episcoporum:

Τῆς δ' ἐπιστολῆς ἡμῶν πειράσθητε κατὰ πάσαν ἐκκλησίαν ἀντίγραφα διαπεμφασθαι, ὅπως μὴ ἔνοχοι ὦμεν τοῖς ῥαδίως πλανῶσιν ἑαυτῶν τὰς ψυχὰς. Δηλοῦμεν δὲ ὑμῖν ὅτι τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἄγουσιν, ἥπερ καὶ ἡμεῖς. Παρ' ἡμῶν γὰρ τὰ γράμματα κομίζεται αὐτοῖς καὶ ἡμῖν παρ' αὐτῶν, ὥστε συμφώνως καὶ ὁμοῦ ἄγειν ἡμᾶς τὴν ἁγίαν ἡμέραν.

„Date operam, ut Epistolae nostrae apographa per omnes ecclesias mittantur, ne nobis crimen imputetur, si qui animas suas a recto veritatis tramine facile abducunt. Illud etiam vobis significamus eodem, quo apud nos die, Pascha Alexandriae celebrari. A nobis enim ad illos, et vicissim ab illis ad nos literae (1) perferuntur, ita ut uno consensu et simul sacrosanctum peragimus diem.”

Omnia, quae exstant, hujus litis *documenta* et EUSEBII descriptionem, hic attulimus, quo facilior sit lectori comparatio.

Initiorum discordiae tempus definire possumus ex Episcoporum, qui ea vigente maxime inclauuerunt, aetate regiminis. Romae VICTOR (190-200), Alexandriae DEMETRIUS sedem episcopalem tenebant (190-232), regnabat COMMODUS (180-192), quum agebatur quaestio Romam inter et Ephesum, cuius ecclesiae praefuit POLYCRATES. Itaque anno 190 p. Ch. N. aut sequenti Σήτησις οὐ σμύκρᾳ mota est.

Stabant ab una parte totius Asiae minoris ecclesiae, exceptis ἐκκλησίαις κατὰ Πόντον (2), ab altera parte ceterae ecclesiae, nominatim Palaestinae, Hierosolymorum, Romae, Ponti, Galliae, Alexandriae, Corinthi et Osroënae. Harum Episcopi synodos congregarunt, multasque scripserunt epis-

(1) Intelliguntur literae paschales, quas ἐορταστικάς vocabant. Cl. W. MOLL. *Kerkelyk leven der Christenen enz.* parte I. Tit. *Kerkelyke briefwisseling* eas silentio praeterit; fortasse ideo quia earum mittendarum mos non semper valuerit. Patet jam ex nostro loco quantum valuerit Alexandriae auctoritas in constituendo festorum die. De ejus auctoritate seculo tertio exeunte videatur Cl. W. MOLL, L. I. II. P. 169.

(2) Ex hisce patet ab EUSEBIO, capitis 23 initio, minus accurate partes descriptas esse.

tolas, quarum unam, partim saltem, a Palaestinensibus Episcopis conscriptam, nobis tradit EUSEBIUS. Ipse ex hisce omnibus suam de lite historiam petiisse videtur. Quid ille paucis narret, videamus, ut deinde ejus expositionem e fontibus illustremus, aut, si emendatione egeat, corrigamus.

A ceteris ecclesiis jejunium paschale nullo alio nisi resurrectionis die solvendum ducentibus, ita dissentiebat ecclesia Asiatica, ut τῇ ἰδ' mensis *Nisan*, qua Judaei agnum mactant, quis sit septimanae dies non curans, festum *Pascha salutis* celebrandum statueret, et jejunio finem imponeret.

Constitit inter omnes jejunium κατὰ τὸ πάσχα jejunandum esse, at diversa abierunt quod ad diem, quo jejunio finis imponendus. *Oriens* assidue celebravit diem festum paschalem Hebraeorum, et eo die a jejunio abstinuit, edendo sine dubio sacram coenam paschalem, τὸ τοῦ σωτηρίου μυστήριον. *Occidens* τὸ μυστήριον, quippe quod τὸ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, alio die quam resurrectionis negavit habendum, atque igitur ad dominicam usque jejunare perrexit.

VICTOR, Romanus Episcopus, hac de diversitate in ritu paschali epistolam misit POLYCRATI, Ephesino Episcopo, commonitoriam illam, se ecclesias Asiae a communione abducturum, nisi facientes cum ceteris ecclesiis, quae unam candemque sententiam se habere multis epistolis professae erant, suum relinquerent morem. Nec tamen POLYCRATES, multorum consensu gaudens, observationem suam ὡς ἐκ παραδόσεως ἀρχαιοτέρας mutavit. Hanc ob rem, VICTOR eum e communione movere conatus est; quod vero pluribus displicuit, imprimis Gallicis fratribus, quorum dux IRENAEUS, Lugduni Epis-

copus, qui ostendere studuit, rem haud tanti esse momenti, quod ob eam ecclesia divelleretur. Ritus autem, quem et hic et Romani et plurimi amplexi erant ἐξ ἀποστολικῆς παραδόσεως, magis magisque confirmatus, EUSEBIJ aetate omnibus locis viguit (εἰς δεῦρο κρατῆσαν ἔτος.)

Rei expositio, quam dedit EUSEBIUS, optime convenit iis, quae ipsis e fontibus a nobis commemoratis elucet.

De die jejunii finis esse dissidium docet POLYCRATES, scribens: «ἡμεῖς οὖν ἀραδιούργητον (vos Romani, vero negligenter) ἄγομεν τὴν ἡμέραν nempe τοῦ πάσχα, id est, τὴν ἰδὲ habemus terminum jejunii, et ut festum observamus. «Quam maxime accurate hac in re τὴν εἰς με ἐλθοῦσαν παράδοσιν custodimus, nullum diem adjicientes jejunio paschali (ut vos, Romani, qui post decimam quartam lunam ad dominicam usque jejunare pergitis), nec adimentes (de quo nos objurgatis). Patrum exempla sequentes observamus diem quartum decimum paschalem κατὰ τὸ εὐαγγέλιον. Cognati omnes semper paschatis diem festum tunc celebrarunt, quum Judaeorum populus fermentum abjiceret.»

Eandem prorsus hujus litis notionem concipio ex IRENAEI *Epistola*. De die jejunii est controversia. Agitur de die ἐπιλύσεως τῆς νηστείας. Partes ab eo describuntur: οἱ τηροῦντες et οἱ μὴ τηροῦντες, ut supra P. 32 et 30 vidimus, supplendum est, τὴν ἡμέραν, τὴν ἰδὲ τοῦ πάσχα.

Quod ad utriusque ritus auctores attinet, EUSEBIUS dicens, Romanam rationem ex Apostolorum institutione ortam, alia certe scripta consuluit ac IRENAEI *Epistolam*, quippe quae de Apostolica origine ritus occidentalis nihil continens, tantummodo tradit VICTORIS anteces-

sores (1) ad usque Xystum (121—129) talem ritum fuisse secutos. Forte hausit ex *Epistola* synodica Palaestinensium, de qua synodo ipse scripsit: "qui convenerat, ut ageretur de traditione diei paschalis, quae jam inde ab *Apostolis* ad ipsos pervenerat." Forte etiam e VICTORIS ad POLYCRATEM *Epistola* hausit, si in manu- bus eam habuerit. Etsi illa *Epistola* ad nos non per- venit, aliquatenus tamen ea nobis innotescit ex POLY- CRATIS responso. Nam in *Epistola* sua, singula VICTORIS argumenta refutasse videtur. Et incipiens POLYCRATES: καὶ γὰρ κατὰ τὴν Ἀσίαν μεγάλη στοιχεῖα κεκοίμηνται, respicit simile argumentum, e στοιχεῖαις (Apostolis) Ro- mae sepultis petitum.

Hanc thesin non infregit BAUR, qui (2) annotavit καὶ γὰρ non nisi etenim significare; si dicere vellet POLYCRATES: "netiam in Asia sepulta sunt," scripsisset procul dubio καὶ γὰρ καὶ." E totius enim *Epistolae* indole ad refutandum scriptae, sequitur lectionem: καὶ γὰρ καὶ, quam EUSEBIUS habet H. E. III. 31, hic esse restituendam in locum καὶ γὰρ.

Praeter EUSEBIUM SOCRATES, sed hic disertius, dicit ad apostolicam auctoritatem provocatum esse a Romanis. Soc. H. E. V. 22 ed. R. HUSSEY T. II. P. 629:

(1) Fortasse de ELEUTHERO et de SOTERE IRENAEUS jam egerat. Quid de iis dixerit difficile supplendum. Consentiant fere omnes scriptum fuisse, et eos μὴ τετηρημένοι. Forte etiam adjecit: ab ELEUTHERO diversitatem majoris, quam deceret momenti habitam fuisse, quod ostenderat in BLASTI damnatione et revocatis literis jam missis ad ecclesias Asiae. Si contra- ria enim scripsit, quare non in eodem catalogo cum nomina- tis Episcopis eos numerasset? Vid: NEANDER. *Archiv.* P. 95.

(2) In *Theol. Jahrb.* 1857. T. 2. P. 249.

Οἱ δὲ κατὰ τὴν Ρώμην καὶ τὰ ἐσπέρια μέρη, τοὺς ἀποστόλους Παῦλον καὶ Πέτρον τὴν ἐκεῖ παραδεδωκέναι συνήθειαν λέγουσιν.

De orientali ritu dixit EUSEBIUS ἐκ παραδόσεως ἀρχαιοτέρας. Nullum dubium est, quin hisce verbis, oppositis τῇ ἀποστολικῇ παραδοσεῖ, quam tribuit occidentali ritui, *negaverit orientalis ritus institutionem Apostolicam*. Fontes autem dilucide contrariam sententiam nos docent. Non tantum POLYCRATES, PHILIPPUM Apostolum et JOANNEM sui cultus auctores laudat, sed etiam IRENAEUS POLYCARPUM idem contendisse narrat, et huic magistro dilectissimo indubitata fidem habet. EUSEBIUM autem sua auctoritate Apostolicam originem negasse Asiaticae observationi, non necesse est, ut statuamus. Quae IRENAEUS de ποικιλίᾳ τῶν ἐπιτηρούντων νηστείας dixit, multi, qui a partibus Romanorum steterunt, forte etiam de Asiatica paschali festivitate dictum putarunt. Illis adstipulatus est EUSEBIUS.

Quam ob causam IRENAEUS fecerit cum Episcopo Romano, jejūnio finem imponenti ἐν μόνῃ τῆς κυριακῆς ἡμέρᾳ, clare docet dicens, eo die *resurrectionis* Domini mysterium celebrari decere.

An igitur ecclesia Romana *Pascha* celebravit *resurrectionis*? „Haud ita,” respondit STEITZ; (1) „Romani

(1) STEITZ in *Real Encycl.* vom HERZOG. 1859. 102—102 in voce *Pascha* P. 151. „Man nimmt gewöhnlich an dass die Christliche Paschafeier schon in zweiten Jahrhundert diesen zweifachen Karakter der Passionstrauer und der Auferstehungsfreude in sich vereinigt habe, allein ohne Grund. Jene beiden Stimmungen vertheilten sich nämlich auf zwei Festzeiten, das Pascha und die Pentekoste. Als die Christliche Kirche an die Stelle der abrogirten jüdischen Feier

enim, mysterio in resurrectionis memoriam habendo, jam *Pentecosten* celebrare inceperunt. Ad paschalem ritum non illa coena, sed solummodo jejunium in mortis memoriam pertinet."

Tali Romanorum cultus expositione exhibita, de Christi mortis *festo* loqui amplius non licet. Ipse enim ait auctor: "Christiani a Judaeis, qui in festo aut sabbato jejunare nefas duxerunt, didicerunt tam accurate inter dies festivas et lugubres, festum et jejunium distinguere."

At CHRISTI mortis memoriam die parasceues ante resurrectionis dominicam custodiverunt Romani jejunio jejunando. *Pascha* igitur iis nequaquam fuit festum. Πάσχα οὐ τετηρήνασι Romani. Τηρεῖν enim τὴν ἡμέραν est solemniter diem obire, festum agere quodam die. (Cf. WEITZEL.)

Itaque STREITZ ritum VICTORIS parum diversum habeat necesse est, ab illo ritu, qui vigeat tempore JUSTINI. Ritus progressionem ducere potest hoc, quod die *stationis* magnae hebdomadis *superpositio* fieret et sabbatum quoque jejunio dicaretur, quae JUSTINI aetate jam facta esse non constat. Et altum JUSTINI silentium et ipsa jejunii forma variabilis nos monet, ut credamus illud je-

eine Christliche setzte, konnte diese nicht das Fest der Auferstehung sonder nur das Fest des Todes Christi seyn. So kann ORIGENES *contra Celsum* VIII. 22, die Feier der Auferstehung nicht zum Pascha, sondern musz sie zum Pfingstzeit gezogen haben. Als Todestages Christi wurde stets der Freitag vor dem Auferstehungstage begangen. Als Passions-tage im eminenten Sinne konnte er nur durch geschärftes und verlangertes Fasten ausgezeichnet werden. Wie das Fasten unter allen Umstände Zeichen der Trauer war, so galt ins besondere das Paschafasten lediglich die Trauer über das Leiden und den Tod des Herrn.

junium non tempore remoto, sed paulo ante hanc litem exstitisse. De illa forma IRENAEUS sic: οἱ μὲν γὰρ (Catholicorum) οἶονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν — procul dubio, *parasceuen* magnae hebdomadis, „diem *Paschae*,” secundum TERTULLIANUS, „quo quidem die communis et publica jejunii religio est,” (1) οἱ δὲ δύο — *parasceuen* et *sabbatum magnum* „in quibus oblatus est Sponsus,” οἱ δὲ καὶ πλείονας — e DIONYSIO Alexandrino addere licet, tres aut quatuor, aut sex dies, — οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμέρινας τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν (2) ab hora sexta parasceues usque ad diluculum primae feriae, quae computatae circiter sunt quadraginta horae, quod spatium a morte CHRISTI ad ejus resurrectionem usque fuit.

Multis numeris confirmatur expositio doctissimi STEITZ, confirmatur enim plurimis locis e TERTULLIANI et IRENAEI et ORIGENIS operibus, nec non gravissimo testimonio DIONYSII Alexandrini (anno 250 floruit) in ed. ROUTH, *Reliquiae Sacrae* II. P. 385. Πυνθανόμενος καὶ ἥν ὥραν ἀπονηστίζεσθαι δεῖ τῇ τοῦ πάσχα περιλύσει, (3) de quo loco WEITZEL, qui ceteroquin Pascha occidentale resurrectionis festum fuisse putat, testatus est L. I. P. 213: Pascha dici de jejunio in mortis Domini memoriam.

Deinde, quum Patres fere omnes ad AUGUSTINUM

(1) Ita scripsi, duce TERTULLIANO, de Paschatis die, licet *Constitutiones Apostolicae*. L. V. C. 18 moneant illum diem fuisse sabbatum magnum. Mos jejunandi die sabbatico senioris est, ut videtur, aetatis quam institutio *Stationum*.

(2) HEINICHEN e conjectura legit τὴν νηστείαν loco τοῦ: τὴν ἡμέραν.

(3) Quamquam ipsa haec a STEITZ non citentur, tamen nullum dubium est quin ad hunc locum respexerit.

usque, πάσχα et verbum πασχεῖν arcte cohaerere, et ad eandem radicem referendum utrumque putarunt, non bene explicatur, quo modo hoc nomen ad Romanorum observationem translatum sit, nisi primum passionem dominicam in eo festo recordati sunt.

Denique ex eo, quod resurrectionis recordatio non ad paschale festum pertinet, explicandum est, in omnibus documentis desiderari formulam πάσχα ἀναστασιμόν. Si disputatum fuit inter partes, qua die, dominica an vero τῇ ἰδ̄ pascha habendum sit, cur, quaeso, nullo loco legitur hoc responsum: Pascha quippe resurrectionis festum dominica celebratis? Semper locuti sunt de τῆς ἀναστάσεως ἡμέρας, nec vero de ἀναστάσεως πάσχα aut de ἀναστάσεως πάσχα ἡμέρας.

Sunt tamen, nec ea parvi ponderis, quae obstant. Et primum quidem in censum hic venit *Epistolae Palaestinensium* testimonium. Diem dominicam, qua celebrabant resurrectionis mysterium, solemniter obire dicitur τὴν ἀγίαν ἡμέραν ἔχειν. Haud dubium est quin ad illud τ. ἀ. ἡ. contextu capitis 25 supplendum sit τοῦ πάσχα. Igitur hic ἡ. ἀ. ἡ. τοῦ πάσχα dicitur de die festo resurrectionis. Nemo est quin videat nos, ubi agimus de contextu, non ultra EUSEBIUM sapere posse; nam in ipso *Epistolae synodicae* fragmento vocabulum πάσχα frustra quaesiveris. Hinc concedamus necesse est argumenti levius esse pondus.

Secundo, reputemus, quod licet in Patrum scriptis vocabulo Pascha vulgo insit *notio passionis*, idem tamen et apud TERTULLIANUM *de jeju.* C. 14. de celebratione et mortis et *resurrectionis* inveniatur, et apud HIPPOLYTUM. Supersunt enim catalogi illius auctoris de *Paschatibus* quartadecima et dominica.

Ex iis, quae attuli, persuasum mihi habeo, id temporis in ecclesia Romana *festum resurrectionis celebratum fuisse*, edenda sacra eucharistia, *qua coena finem imposuerunt jejunio paschali*, et inchoabant *festum Pentecostes*. Quod postea apud omnes factum est et facile quidem, id apud scriptores nonnullos hujus temporis jam evenit, id nempe, quod diem, quo tristem Domini mortis observationem finirent, eodem nomine designarint, quo tristis illa observatio compellaretur, nomine: Pascha.

Romani igitur *Pascha non celebrarunt*, sed jejunarunt; Asiatici contra *celebrarunt diem paschalem* et eo die jejunare non pergebant, sed edebant sacram coenam paschalem. Et non obierunt diem paschatis, *qua jejunarunt Romani*, parasceuen nempe, sed quartam decimam Lunam, diem *paschalem Judaeorum*. Hinc IRENAEUS partes in hac lite comparavit cum partibus temporis POLYCARPI, notatis τοῖς τῶν τηροῦντων et μὴ τηροῦντων τὴν ἰδὴ τοῦ πάσχα formulis.

Unde illa discrepantia? Respondit Cl. SCHOLTEN l. l. P. 116 exponens sententiam doctissimi WEITZEL: „Asiatici nostrae a peccato liberationis festum celebrarunt die, quo liberatio nobis (objective) parata est per mortem Domini, Romani idem festum celebrarunt, sed eo die, quo Apostoli, liberationem per mortem Domini nobis paratam esse intellexerunt, quod evenit die resurrectionis.”

Hinc quidem optime explicari posset Pascha σταυρώσιμον ab Asiaticis, resurrectionis festum vero a Romanis laeta coena habenda celebratum esse, sed quomodo inde explicaris Christianos, Asiam incolentes, parasceuen, Christi mortis diem, non celebrasse, quo Romani jejunarunt?

„Viguit apud Romanos dierum stationariorum et dominicae observatio, quibus stationariis CHRISTI passionem tristi animo, resurrectionem vero dominica laetantes recordari consueverant. Alia ratione in Paschatis septimana non agendum putarunt.” — Sed apud orientales non minus, quam apud occidentales cyclus ille septimanus viguit; adhuc igitur quaerendum est, cur dies Paschatis Asiaticis non fuerit parasceue magnae hebdomadis.

„Asiae ecclesia Dominum duxit verum agnum τῇ ἡμέρᾳ oblatum.” — Non minus Romana ecclesia, cui tamen ἡ ἡμέρα non fuit dies paschatis.

„Romani putarunt Legem, Domino constituta hora mortuo, impletam esse et abrogatam, Asiatici contra ipsa illa morte Legis jussum sancitum aestimarunt et a Christianis quod ad diem (cur non ad ritus?) observandum esse.”

Undenam Asiatici acceperunt talem de Christi mortis vi et efficacitate doctrinam? Respondit WEITZEL, „a PAULO.” (1) PAULUS auctor fuisset orientalis ritus, etsi illius observatio occidentali ritui locum cesserit ea ipsa in ecclesia, ad quam scribens Apostolus magis dilucide, quam ullo alio loco, CHRISTI mortem inter et agni oblationem docuit necessitudinem, Corinthiaca nempe in ecclesia! PAULUS talem ad Judaeorum ritum constitutam observationem suo exemplo probasset ethnicis, postquam ipse jam cognitum habuit ritum Apostolorum Hierosolymis, qui quartadecima luna neglecta, parasceuen obierunt! (2) PAULUS existisset auctor orientalis ritus, quem auctorem orientales plane neglexerunt, dum Romani, qui a PAULO morem

(1) WEITZEL l. l. P. 132.

(2) Idem auctor l. l. P. 180 cf. P. 174.

suum non acceperant, PAULI auctoritate gloriabantur! Et nihilominus traditio Romana de auctoribus Paschatis festi dignissima esset cui partim fidem tribuamus!

„At traditio Asiatica JOANNEM sui ritus auctorem ait.” JOANNES vero usque ad tempus, quo, PAULO mortuo, accepit Asiae ecclesiarum gubernaculum addictus ipse fuit cultui occidentali; quid eum movit ad suum mutandum morem? Instituta dominicae et parascenes observatio effecit, ut jam primo post CHRISTUM mortuum anno, non Paschatis die, sed *post illam* mortis memoriam et resurrectionis agerent Apostoli; quare unus eorum JOANNES relinqueret illum ritum per multos annos observatum, in dies magis firmatum?

Unusquisque facile videt multis difficultatibus talem expositionem premi. Illis, quas memoravi, accedunt aliae. Si Apostoli celebrarunt diem, quo acceperunt nostrae per CHRISTI mortem liberationis cognitionem, necesse prior sit eorum ritus, quam ritus Asiaticorum. Nec tamen de eo locutus est, ut vidimus, JUSTINUS. Rem WELTZEL non attigit. Deinde difficiliter explicaveris, quare non potius Asiatici nomen acceperint τῶν μὴ τηροῦντων τὴν ἡμέραν τοῦ πάσχα sc. ἀναστάσεως, dicti autem sunt ut in fontibus memorantur οἱ τηροῦντες τὴν ἡμέραν τοῦ πάσχα sc. τὴν ἰδ. Porro cum tali expositione non convenit, quod Pascha etiam apud occidentales fuit dies mortis, antequam illo nomine indicatum est, resurrectionis festum. Praeterea plane diruitur thesis si recte sese habent ea, quae exposuimus in quaestione Laodicensi de APOLLINARI, ubi probare conati sumus eum Quartodecimanis adnumerandum non esse; sic enim ad nullum provocari poterit Patrem, qui ex CHRISTI morte τῇ ἰδ observandam putaverit τὴν ἰδ. Denique afferro, Asiaticos jam consuevisse

stationes habere parasceues die cuiusque septimanae (1). Illum enim diem ad stationes observandas elegerunt Christiani, quandoquidem eo die passus est et mortuus Dominus CHRISTUS. Si igitur tristitia e CHRISTI morte orta per totum annum ducebantur *ad jejunium in parasceue*, quare *uno Paschatis die luctum de eadem re habuissent festum?*

Plusius de hac thesi agere supervacaneum est. Post-hac in illud de origine Apostolica argumentum accuratius inquiram. Impresentiarum ostendere conabor, ex iis, quae de Quartodecimanis supra dixi, orientalem cultum recte omnino explicari posse.

Quartodecimani Laodicenses et BLASTUS observarunt τὴν ιδ', ita et POLYCRATES diem observavit, quo Judaei agnum offerunt, nullam rationem habens diei in septimana fixi. Illi quartadecima coenam paschalem fecerunt, ita et hic quartadecima celebravit Pascha salutis, habendo coenam sacram, quam in ipso paschali convivio instituerat CHRISTUS, eo die finem imposuit jejunio. Illi secundum Legem quartadecima Pascha custodierunt, quia CHRISTUS suo exemplo, etiam postremo vitae anno, Legis jussum sanciverat, ita et hic paschalem diem secundum Legem observavit, quia CHRISTUS ultimo convivio Legis jussum, quod ad diem, repetiverat.

Secundum Legem quartadecima fecisse Asiaticos paschalem coenam, et ad CHRISTI, ultimo die convivium paschalem colentis, exemplum provocasse patet e Catholicorum oppositione. Opposuerunt Catholici, occidentalis ritus sectatores, Quartodecimanis, secundum eorum thesin

(1) De Stationariis videatur EUS. H. E. V. 18. Cl. W. MOLL. *Kerkelyk leven*. II. P. 135.

non tantum ad diem sed et ad ritus, quos secutus est CHRISTUS, ultimum habens convivium, Domini exemplum esse sequendum. Audi SOCRATEM, H. E. V. 22. ed. READING P. 299. Ἐκεῖνο δὲ μόνον φημί, ὅτι οἱ φιλοῦντες Ἰουδαίοις ἀκολουθεῖν, καὶ περὶ τοὺς τύπους ἀκριβολογούμενοι, οὐδενὶ τρόπῳ τούτων ἐκπίπτειν ὀφείλουσιν· εἰ γὰρ ὅλως ἀκριβολογεῖσθαι προσήρηνται, οὐκ ὀφείλουσιν ἡμέρας μόνον καὶ μηνάς παρατηρεῖν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα ὅσα ὁ Χριστὸς ὑπὸ νόμον γενόμενος Ἰουδαϊκῶς ἐπραττεν ἢ ὑπέμεινεν ὑπὸ Ἰουδαίων ἀδικούμενος, ἢ διερχετῶν τοὺς πάντας τυπικῶς καταειργάζετο — exempli grat: εἰς ἀναγέον οἶκημα τὸ πάσχα διατρεπισθῆναι ἐκέλευσεῖν et alia, καὶ ὅσα μυρία ἐν Ἐυαγγελίοις γεγράφται.

Ad CHRISTI exemplum provocatum fuisse ab Asiaticis docet etiam POLYCRATIS *Epistola*. Audiamus POLYCRATEM causam suam defendentem. Profitetur se πᾶσαν ἀγίαν γραφὴν perlegisse, nec quidquam suae opinionioni contrarium sibi obvium factum esse. Ad *sacram scripturam* provocans sine dubio intelligit *veteris testamenti* libros. Eadem formula eodem sensu utuntur novi testamenti scriptores, et Patres Apostolici (1). Idem usus, ut supra vidimus in CLEMENTIS Alexandrini fragmento obtinet (2).

(1) CLEMENS Rom. II *ad Corinth.* 2. respiciens *Matth.* IX. 13. aut *Luc.* V. 32, dixit quidem ἑτέρα γραφὴ non autem ἀγία γραφή. Seriore tempore praeterea conscripta videtur illa *Epistola*, ita ut ex illius usu haud concludi licet ad usum Patristicum primorum seculorum.

(2) WEITZEL nostro loco ἀ.γρ. et veteris et novi testamenti scripta habet. P. 113 et 115, ita rogat: „und warum sollte dies nur die alttest. gewesen sein, da man doch schon um 170, auch die neutest. als Zeugen und gewisz, als heilige aufgerufen hatte?“ Anno 170 in rixis Laodicensibus vidimus e Novi test. scriptis argumenta esse petita, non autem nomine γραφῆς ἀγίας ibi provocatur ad illa scripta, sed nomine τῶν εὐαγγελίων.

Hæc autem spectant demonstrationem epistolæ VICTORIS, qua ostenderat Asiae ritum non convenire cum veteris testamenti effatis. Haud aliter APOLLINARIS objecit Quartodecimanis in lite Laodicensi: ἀσύμφωνος νόμῳ ἡ νοησις αὐτῶν. Ut CLEMENS Alex. contra MELITONEM, ita VICTOR contra POLYCRATEM: καὶ αἱ γραφαὶ nostrae computationi συμφωνοῦσι. Illa autem quomodo objicere potuerit VICTOR, non perspicimus nisi statuamus eandem ob rationem et a POLYCRATE quartamdecimam celebratam ac ab Laodicensibus et a BLASTO (1).

Si tali opinione ductus VICTOR suas dedit literas, argumentum secundum a CLEMENTE allatum contra Quartodecimanos: (καὶ τὰ εὐαγγέλια συνοδά) et ab HIPPOLYTO (πεπλανῆται δὲ μὴ γινώσκων, ὅτι ὃ καιρῷ ἔπασχεν ὁ Χριστός οὐκ ἔφαγε τὸ κατὰ νόμον πάσχα) certe non frustra quaereretur. At videtur non defuisse. Attendamus tantum ad responsum POLYCRATIS, πάντες ἐτήρησαν τὴν ἡμέραν τῆς ἰδ τοῦ πάσχα κατὰ τὸ εὐαγγέλιον, id est: secundum historiam Euangelicam, μηδὲν παρεκβαίνοντες, ἀλλὰ κατὰ τὸν κανόνα τῆς πίστεως ἀκολουθοῦντες. Inde efficimus VICTOREM scripsisse "Dominum, ultimo vitae anno die legitimo Pascha edisse statuens recedis tu ab historia Euangelica, nam CHRISTUS οὐκ ἔφαγε ἀλλὰ ἔπαθεν τῇ ἰδ, et recedens ab historia Euangelica non sequeris canonem fidei." Quibus opposuit alter "ἢ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον quartamdecimam celebrare." Idem illud responsum dederunt Laodicensēs ad *Mattheum* provocantes, perspicue docentem a CHRISTO, cum suis Pascha comedente, institutam esse sacram coenam.

(1) VICTOREM talia de POLYCRATE censuisse testatur etiam WEITZEL. P. 128: "Die Asiatische Kirche jener Zeit deren Katholische Anhänger der ἰδ, man in Rom von der Ebionitischen Anhänger der ἰδ nicht unterschied, u. z. w."

VICTOR inter BLASTI et Asiaticorum ritum non distin-
xit, et tali opinione de POLYCRATIS observatione insti-
gatus suas dedit literas. POLYCRATIS responso haec sen-
tentia minime mutata est. Et quum relinquere suam
consuetudinem noluere ecclesiae Asiaticae, VICTOR eas
ὡς ἑτεροδοξοῦσας (recte monet WEITZEL P. 128: sensu
dogmatico dictionem esse accipiendam) ἀποτέμνειν τῆς κοι-
νῆς ἐκδόσεως πειράται.

Quae fuerit forma Paschatis festi Quartodecimanorum,
quodnam ejus fundamentum fuerit, quomodo illam for-
mam defenderint, vidimus; *in cujus vero memoriam*
celebraverint illud festum jam indagemus.

EUSEBIUS de Asiaticis scripsit: τὴν ἰδ' οἶοντο δεῖν ἐπὶ
τῆς τοῦ σωτηρίου πάσχα ἑορτῆς παραφυλάττειν. HEINICHEN
ad haec verba notavit: «πάσχα h. l. de Paschate ἀνα-
στασίμῳ dici patet, ut VII. 30. et *Vitae Constant.* IV.
60. III. 18."

Nec male. Festum paschale, eucharistia celebratum,
EUSEBIO fuit festum resurrectionis. Quartodecimani in
Paschatis festo faciebant eucharistiam paschalem. Eu-
charistia habenda Christiani communionem suam cum
CHRISTO redintegrabant, non tantum cum passo atque
mortuo Domino, sed et cum resuscitato illo et in
coelum evecto, ecclesiae illustri et potente Duce, atque
olim redituro (1). Quum Quartodecimani haud singulari,
ratione *dominicum post Pascha* obirent, illorum Pascha
facile confudit EUSEBIUS cum occidentali, neque utrius-
que significationem bene distinxit. Celebravit occidenta-
lis ecclesia *Pascha salutis*, non minus Asiatica, sed
illa imprimis per resurrectionem nobis acquisitam puta-

(1) Conferatur praeclara expositio clarissimi EWALD, *Ge-
schichte des V. Isr.* VI. P. 141.

vit salutem, haec vero nondum de facto, quo acquisita est, sed tantum de persona cogitavit, et convivium paschale habuit propter salutem nobis per CHRISTUM Soterem a Deo paratam.

Aliud iudicium professus est HILGENFELD, (1) qui τοῦ σωτηρίου habet epitheton characteristicum, quo orientalium cultus etiam ab occidentali ritu dignoscatur. Licet non negandum sit forte ab Asiaticis ipsis illo nomine indicatum esse suum festum, ut ejus characterem exponerent, nullum tamen provocare poteris argumentum; nihil igitur monet ut hic illam vocem e documentis petitam aestimantes negligamus hermeneuticam regulam: sui quisque scriptor optimus est interpretes.

WEITZEL alio sensu verba illa accipienda esse censet, et illo nomine (πρόσχα σωτηρίου) refelli putat expositionem, quam de Quartodecimanorum ritu dedimus. „Quartadecima *Nisan* Asiaticis,” ita scripsit L. I. P. 195, fuit insignis prae ceteris diebus festi Paschatis. Quam ob causam? Aliud ad hanc quaestionem responsum dari non potest, nisi hoc unum; quia hoc die aut *mortis* aut *resurrectionis* memoriam celebrarunt. Nam utrumque illud religiose recordati sunt Christiani, agitantes festum paschale; ut e CONSTANTINI *Epistola*, ORIGENIS et TERTULLIANI operibus elucet. Quia autem statuere non possumus Asiaticos quartadecima resurrectionem recordatos esse, necesse est statuamus τὴν ἰδ Asiaticis fuisse ἡμέραν σταυρώσιμον.” (2)

(1) *Theol. Jahrb.* 1849. P. 255.

(2) Welche Thatfachen waren es, an die man bei jenem Collectivnamen des Christlichen Passa besonders dachte, die als Culminationspunkt der Feier erschienen? Der Tod und die Auferstehung des Herrn, da sie nun die Auferstehung

Animadvertere licet, WEITZELIUM nullum e Quartodecimanis attulisse testimonium ex quo probaret vel mortis vel resurrectionis recordationem ab iis die Paschatis observatam esse. Neque id afferre potuit auctor, quia utrumque nondum in Asiaticorum cultu distinguebatur. Deinde auctor scribens: „necesse est celebrata sit ab Asiaticis die Paschatis aut mortis aut resurrectionis recordatio; tertium non datur,” praeclare negavit *Laodicensium* et BLASTI exempla. Si ejus argumentatione contra ea, quae ipse exposuit, utar et dicam: „aut mortem aut resurrectionem BLASTUS celebrandum putaverit τῇ ἰδ̄ necesse est; tertium non datur. Resurrectionis autem memoria eo die solemniter recoli nequit; — itaque IRENAEUS eum aggressus est, quia mortis memoriam τῇ ἰδ̄ celebravit” quid mihi respondendum esset? Concedat necesse est tertium dari. Et tertium illud, quid est? Hoc, ut videtur. Ut BLASTUS ita et POLYCRATES coenam habuit paschalem, exemplum secutus Domini, qui ultima coena *paschali* instituit eucharistiam. Eamque coenam agens POLYCRATES gratias egit ob fructus salutare non tantum mortis sed et resurrectionis. Hinc EUSEBIUS ritum Quartodecimanorum cum catholico ritu sui temporis permutare potuit, quod ad significationem festi attinet. Si vero neglecta resurrectione, recordatio mortis in cultu orientalium primum obtinuit locum, cur non adjecit EUSEBIUS σταυρώσιμον epitheton, quod suo tempore usu valebat?

Ut EUSEBIUS, ita CONSTANTINUS MAGNUS putavit in

an der ἰδ̄ unmöglich gefeiert haben können, so bleibt nur die Bedeutung des Todes Jesu übrig und musz den Aziaten der ἡμέρα σταυρώσιμος gewesen sein.

illo mysterio gratias actas esse ab Asiaticis ob resurrectionis fructus, alioquin scribere non potuisset: (Eus. *Vita Const.* III. 18.) τί γὰρ ἡμῖν καλλίον, τί δὲ σεμνότερον ὑπάρξαι δυνήσεται τοῦ τὴν ἑορτὴν ταύτην, παρ' ἧς τὰς ἀθανασίας ἐλήφραμεν ἐλπίδας, μιᾶ τάξει καὶ φανερῶ λόγῳ παρὰ πᾶσιν ἀδιαπτώτως φυλάττεσθαι; καὶ πρῶτον μὲν ἀνάξιον ἔδοξεν εἶναι, τὴν ἀγιωτάτην ἐκείνην ἑορτὴν τῇ τῶν Ἰουδαίων ἐπομένους συνηδεῖα πληροῦν. Quid enim magis pulcrum, quid gravius a nobis fieri posset, quam illud festum, quo immortalitatis spem accepimus, uno ordine et certa ratione apud omnes stabile celebrari? Primum certe indignum videtur sanctum, illud festum secundum Judaeorum morem obire."

Sed WEITZEL P. 110 attulit argumentum ex hisce EUSEBII verbis petatum: τῇ ἰδ', ἐν ᾗ θύειν ("haud φαγεῖν) τὸ πρόβατον Ἰουδαίαις προηγόρευτο. Asiatici illum diem observarunt, quo afferre agnum Judaeis praescriptum fuit. Quid autem e CHRISTI historia respondet oblationi agni? Veri agni oblatio, id est: CHRISTI mors, igitur ad mortem Domini celebrandam τῇ ἰδ' pascha obierunt Asiatici" (1). Si haec omnia efficienda sunt ex illa appositione τῆς ἰδ', quid efficiemus ex hac appositione, quam adjecit POLYCRATES, cujus auctoritas in hisce praevalet auctoritati EUSEBII: ὅταν ὁ λαὸς ἤρυνε τὴν ζύμην?

Quo minus autem nostram expositionem ab omni parte firmatam aestimemus, impedit argumentum ex ipsius

(1) "Also die Opferbedeutung der ἰδ' war die Grund, warum sie ihren analogen Christlichen Passatag gerade an ihr feierten, und zwar die Neutestamentliche; die Kreuzigung musz durchaus für sie die Christliche Bedeutung des vierzehnten Nisan gewesen sein."

cultus paschalis forma a doctissimis STERTZ (1) et RITSCHL (2) allatum. Ita argumentati sunt: „Asiatici τῇ ἰδ̄ jejunio finem imposuerunt. In tota ecclesia jejunium paschale signum erat tristitiae ob passionem Domini, itaque quum coenam paschalem agere incipiant, necesse est. ut cogitent Asiatici recordationem passionis ad finem perductam esse. Et quum τῇ ιγ jam mortuum esse Dominum nullo modo accipi potuerit ab Asiaticis, necesse est ut celebrata sit Domini mors ab orientalibus, coenam paschalem τῇ ἰδ̄ habentibus.

STERTZ scribens in tota ecclesia jejunium Paschale fuisse signum tristitiae ob passionem Domini, sine ulla ratione tantum ad passionem respicere jejunium contendit, et prorsus refellitur hisce TERTULLIANI verbis: „*dies quibus ablatus est sponsus, eos jam solos legitimos jejuniorum dies putavit.*” Potius contendere licet, exceptis ecclesiis Asiaticis, omnes jejunasse, tristi animo motos, iis diebus, quibus Dominus mortuus est et suis ereptus in sepulcro jacuit. Asiatici vero τῇ ἰδ̄ jejunio finem imposuerunt, et quum τῇ ἰδ̄ reversum esse in vitam Dominum putare non potuerint, necesse est sit eorum jejunium diversum a jejunio paschali Romanorum. Asiaticis praeparatio fuit ad festum paschale. Jejunarunt quia τῇ ἰδ̄ eucharistiam paschalem haberent. Qui autem jam obituri sint Pascha Salutis, reapse jejunando meminisse multorum dolorum, quibus Dominusangebatur, ut nobis

(1) In Actis menstruis *Studien und Krit.* 1856. H. 4. P. 773 et HERZOG: *Real Encycl.* 101—102 P. 156 in voce *Pascha*.

(2) *Die Entstehung der altcatholischen Kirche* ed. primae P. 249.

salutem pararet, quis est, quin hoc probandum ducat? Jejunium paschale ab Asiaticis ad passionis, non minus autem ad mortis et descensionis in sepulcrum recodationem, custoditum puto. Quid autem movit Asiaticos, ut quartadecima coenam facerent paschalem? jam vidimus causam. Lex jussit quartadecima coenam facere. CHRISTUS hoc jussum sanciverat. A Christianis igitur eandem diem observandam statuerunt Quartodecimani; Romani contra CHRISTUM paschali die non edisse sed mortuum esse contenderunt.

Quominus autem hanc de Christi ultimae diei chronologia diversam computationem primum habeamus rixarum fontem, prohibet ipsa POLYCARTIS *Epistola*, in qua defensio contra exegetica VICTORIS argumenta secundum tenet locum. Idem forte docet IRENAEI exemplum, qui etsi cum Roma eodem die Pascha celebraret, cum Asia tamen *Evangeliorum* harmoniam ita constituisse videtur, ut Joannes ex *synopticis* explicetur. Lib. 2. *Contra Haer.* cap. 22. §. 3. „Et inde (e civitate Ephrem) ante sex dies Paschae veniens in Bethaniam scribitur, et de Bethania ascendens in Hierosolymum et manducans Pascha et sequenti die passus.”.

Forte scripsimus, nam in ejusdem Patris scriptis etiam illa invenitur dierum numeratio, quam VICTOR secutus videtur, ut et CLEMENS Alex. et HIPPOLYTUS et APOLLINARIS. *Contra Haer.* Lib. 4. Cap. 10 §. 1. „Et non est numerum dicere, in quibus a Moyse ostenditur Filius Dei, cujus et diem passionis non ignoravit, sed figuratim praenuntiavit, eum Pascha nominans, et in eadem ipsa, quae ante tantum temporis a MOYSE praedicata est, passus est Dominus, adimplens Pascha. Non solum autem diem descripsit, sed et locum et

*extremitatem temporum et signum occasus solis, dicens:*¹⁶ etc. Nisi omnia me fallant, hoc loco IRENAEUS putat CHRISTUM, verum agnum, quartadecima die passum et mortuum esse. MOYSES ejus passionis diem praedicavit eum *Pascha* dicens, quin et horam mortis novit.

Unde explicandum est, quod sibi non constat IRENAEUS. Videtur explicari posse ex ejus vitae historia. IRENAEUS, POLYCARPI discipulus, ex Asia in Galliam profectus, quam acceptam a magistro habebat dierum ἀριβείαν, transtulit Lugdunum. Sed ecclesia Lugdunensis non minus cum Romana, quam cum Asiatica arcto vinculo conjuncta fuit. Quo arctior autem necessitudo illius Episcopum IRENAEUM inter et Romanum Episcopum intercederet, eo magis sequi coepit ritum et exegesis, quam PETRI PAULIQUE sedes propugnavit. (1) Si quis, ille certe in litibus, Asiam inter et Romam, irenice loqui potuit, neque id neglexit (2).

(1) STEITZ, HERZOG. *Real Encycl.*: 101—102. P. 154. Not 2. Wenn Irenaeus, Tertullian, Origenes und Epiphanius als den Todestag den 14den festhalten und nicht desto weniger in anderen Stellen ihm ein Paschamahl halten lassen, so müssen sie entweder diesen Widerspruch übersehen, oder nach ihrer Harmonistik eine Verlegung des letzteren auf den Schlussabend des 13 angenommen haben.

(2) Qua ratiocinatione BAUR usus sit *Theol. Jahrb.* 1857. P. 255, non video. Ille scripsit: „Ein bloß rituelle wäre der Streit dann gewesen, wenn beide Theile den Tod Jesu auf den Tag des Passahmahls gesetzt hätten, und nur über dem Wechsel des Wochentags eine Differenz gewesen wäre. Allein Irenäus nahm 2. 22. 3. an dass Jesus an dem auf das Passahmahl folgenden Tag gestorben sei. Bei aller Liebe zum Frieden konnte Irenäus die Wichtigkeit des Streits doch vollkommen anerkennen.“ BAUR, ut et nos, habet quaestionem majoris momenti si partes distarent in dierum ἀριβεία. Igitur IRENAEUS, certissime omnem litis de ritu

Rogantes igitur, quare propter diversitatem tam parvi momenti tantum exarserit dissidium, ad totius ecclesiae eo tempore indolem oculos convertere nos jubet ipsa POLYCRATIS *Epistola*. Quaenam primaria fuit causa, propter quam cedere VICTORI noluerit? Ob pietatem erga cognatos et erga Apostolos. Nitebatur ejus observatio firma *auctoritate*. Hoc primum et gravissimum est argumentum, hac in re, ab una et ab altera parte allatum. Hujus argumenti vis, ea aetate, quam maxime in ritibus et in dogmatibus constituendis valebat. Jam ecclesia, magis magisque studens, ut revera esset *catholica*, non solum fidei et amoris, sed et externorum unitatem assequi coepit. Imprimis Romana ecclesia, contra *Marcionitas* fidem defendens, hoc studium fovit. Post gravem et diuturnam cum *Valentinianis* et *Marcionitis* collisionem ecclesia τῆς παραδόσεως victrix e campo abiit. Victoria reportata suam confirmaverat auctoritatem. Quo meliora ad fidem defendendam arma prae buerat traditio, eomagis ei adhaerere coeperunt. Ea, quae παράδοσις tradit fuere instar verba Dei. Sed ecce in Paschatis quaestione traditiones diversarum ecclesiarum in duas partes abierunt. VICTOR hanc ob rem nitens Romana traditione, eadem referente ac traditio Hierosolymorum, Asiaticos repudiare studuit, ut ita unam eandemque esse veram traditionem agnoscerent Christiani, eamque contra haereticos defenderent.

Hisce de universae ecclesiae indole expositis, adjiciamus nonnulla de ecclesiae Romanae erga Asiaticam animo. Ex

gravitatem agnoscere potuisset, si ἐν ἀκριβείᾳ et in ritu cum iisdem staret. Sed, auctore BAURIO, alterius ἀκριβείᾳ et alterius ritum amplexus fuit. Utrum igitur omne litis momentum agnoscere potuerit, quam maxime dubitandum est.

Asiae ecclesiis permulti haeretici Romam venerant; anno 160, MARCION ad auctoritatem PAULI provocans, contra quem Romana ecclesia suam traditionem ita defendit, ut PAULI infesta videretur; anno 170, altera haeresis et quidem Judaica, *Montanismus*, cujus assecla BLASTUS JOANNIS et PHILIPPI auctoritate nitebatur. Huic non minus se opposuit ecclesia Romana, suam haud mutatam traditionem defendens. Quantopere propter hos haereticos infestus Asiaticis animus Romae jam alebatur, videmus ex eo, quod haereticus ille SIMON ex oriente Romam venisse fingitur in *Clementinis*.

Ad haec VICTORIS indoles hierarchica accedit (1), et

(1) Praeclare de ejus indole hierarchica scripsit WEITZEL L. I. P. 128. »Rechnet man zu dem Siegesgefühl der römischen Gemeinde noch den persönlichen Character des Victor, die gleichliche Stellung des römischen Bischofs in der Hauptstadt der damaligen Welt, welche ihm den universellen Blick auf das Ganze gab, ihm in dem politischen Ganzen, in dessen Centrum er sich befand, das groszarlige Ganze einer allgemeinen Kirche als zu erstrebendes Ziel und ihn selbst hauptsächlich als den berufenen Vertreter des Ganzen, als das Rüstzeug erschienen liesz, das bestimmt sei, ein unantastbare, compacte, uniforme katholische Einheit herbeizuführen, deren Bedürfnis in den Kämpfen mit den Häretikern sich dringend fühlbar gemacht hatte; nemen wir hinzu, wie er sich zu diesem Behuf mit der palästinensischen und alexandrinischen Tradition in Verbindung setzte, wie gerade damals unter der Regierung des Commodus, für die Kirche ruhigere Zeiten eingetreten waren, in welchen sie des Kampfes um Sein oder Nichtsein für den Augenblick enthoben, sich mit ihrer innern Fortentwicklung auch in Cultformen beschäftigen konnte — so haben wir Momente genug, welche uns die mächtige Bewegung, den Sturm begreifen lassen, den eine an sich nicht so bedeutende Differenz in der ganzen Kirche, in Ost und West, Süd und Nord hervorbringen konnte. Die bischöfliche Tradition war die gewaltige Waffe der Kirche

causa dogmatica, quibus factum est, ut tanta cum acerbitate litigatum sit a parte Romanorum.

Contra *Montanistas*, qui Judaeo-Christiani esse putabantur, Romani Episcopi Paulinam — si ita dicere licet — doctrinam defendebant. Illis haereticis in ratione paschalis ritus adstipulabatur POLYCRATES. Inde factum est, ut VICTOR, illum ritum oppugnans, sibi visus sit judaismus oppugnare; ceteroquin *ἑτεροδοξούντας* (dogmatico sensu) vocare non potuisset Asiae Episcopos.

Non minus APOLLINARIS, qui, ut vidimus, in Asiae ecclesia ipsa librum contra Quartodecimanos scripsit, Paulinae doctrinae fuit addictus, studio Judaismi infringendi fuit ductus, quod et e librorum titulis et ex oppositione contra *Montanistas* patet. De hac oppositione THEODORETUS F. H. I. 21 scripsit: Ἐγκραταὶ τοῦ Θεοῦ Παύλου τὰς ἐπιστολάς καὶ τῶν πράξεων τὴν ἱστορίαν ἐκβάλλουσιν. Κατὰ τούτων συγγράφει Ἀπολινάριος, ὁ τῆς κατὰ Φρυγίαν ἱεράς πόλεως γεγονώς ἐπίσκοπος. Defendens igitur APOLLINARIS PAULI auctoritatem et dignitatem Apostolicam, inter canonica scripta ut reciperentur et *Epistolae* Paulinae efficere studuit.

Nec mirum est Asiae ecclesiam, quae exemplum, in ultima coena, a Domino datum sequens, Paschatis legiti-

gegen die Häretiker. Hier war sie in einem auffallenden Punkt im Widerspruch mit sich selbst. Es galt nun, diesen Zwiespalt unter den Katholikern zu lösen und das Ansehen der Katholischen Ueberlieferung herzustellen, wenigstens dadurch dasz man eine in sich einstimmige Mehrheit gewann und die Widerstrebenden zu Unterwerfung zwang. Der ganze Streit von 190 hat daher *weniger* einen dogmatischen als einen hierarchisch-traditionellen, katholischen und rituellen Character."

num diem custodiendum esse opinabatur, magis in externis haerentem, judaismo propiorem videri, quam Romanam ecclesiam, quae CHRISTUM verum habens Pascha eo die mortuum, quo Lex maculari agnum jussit, magis stetit a PAULI doctrina. (1 *Cor.* V: 7.)

Talis a judaismo alienus animus (1) apud Romanos, in dierum religiosa observatione, viginisse conspicitur etiam, in eo, quod jam multi *sabbato* jejunare inceperant, quo die jejunare, ut Judaei, ita ecclesiae orientalis et Afrae nefas ducebant. Illum morem jam hoc tempore Romae exstitisse docet TERTULLIANUS, *De jejunio* C. 14 his verbis usus: „*Cur stationibus quartam et sextam sabbati dicamus et jejuniiis parascueu (paschalem)? Quamquam vos (Romani) etiam sabbatum, si quando continuatis, nunquam nisi in Pascha jejunandum, secundum rationem alibi redditam; nobis (Afris) certe omnis dies etiam vulgata consecratione celebratur* (2).

HILGENFELD (3) et WIESELER (4) ejusdem studii ecclesiae ritus ab omnibus, quae Judaismum redolent, expurgandi, inveniunt clarum vestigium in celebratione festi Pentecostis die dominica, quae erat ratio in ecclesia Romana. „*Chronologia*,” sic illi disputant, „in *Actuum* libro et Evangelio LUCAE est eadem. Secundum LUCAM CHRISTUS mortuus est parascue, quae fuit decima quinta *Nisan*. Sabbatum igitur incidit in decimam sextam, et quinquagesima post decimam sextam *Nisan* celebrarunt

(1) Similis contra judaismum fervor reperitur in *Epistola* BARNABAE. Ex. gr. C. 85, ne sabbatum celebrent Christiani hortantur.

(2) De hoc loco lectu dignissima, quae scripsit RETTBERG l. l. P. 97.

(3) *Theol. Jahrb.* 1849. P. 230.

(4) *Chron. des Apost. Zeitalters*. P. 19 ff. Goettinguae 1848.

Judaei Pentecostes festum. Quinquagesima dies post sabbatum incidit in sabbatum. Itaque Spiritum Sanctum acceperunt Apostoli ipso sabbato. — Ecclesia Romana in paschali ritu parascuen et dominicam observavit, quia iis diebus mortuus est Dominus et in vitam redux. Ex eadem norma Pentecostes festum iis celebrandum fuit non alio die nisi *sabbato*. Hoc autem non ita facientes, sed studio judaismi oppugnandi ducti, sabbatum neglexerunt, et dominicam sequentem observarunt."

Et recte quidem haec disputatio se haberet, si probare possent Romanos dominica Pentecosten custodivisse, dum adhuc adhaererent tali dierum ἀρίθμησις, qualem LUCAE Evangelium propugnare videtur. Quod difficiliter probaverint. At inprobanda foret ea sententia, si dies Pentecostes apud Romanos constituta est postquam CHRISTUM, verum agnum, quartadecima mortuum putarunt. Si enim putabant parascuen incidisse in quartam decimam, necesse est putaverint etiam dominicam resurrectionis incidisse in decimam sextam. Quinquagesima dies post dominicam resurrectionis, sit dominica necesse. — Porro nullum est dubium, quin Romani talem chronologiam propugnantes et ex Evangelio Joanneo defendentes, ita et Evangelium LUCAE et *Actuum* librum interpretati sint, ut eorum chronologia conveniret cum Joannea. Exempli gratia HIPPOLYTUS. Si autem Pentecostes festum constitutum est postquam talem chronologiam et interpretandi rationem secuti sunt Romani, ex eadem norma et diem Paschatis et Pentecosten constituerunt, observarunt nempe diem, quo Spiritum Sanctum acceperunt Apostoli, secundum cyclum septimanum.

Ita factum esse videtur. Apud JUSTINUM nondum mentio fit festi pentecostalis, sed jam IRENAEUS de eo festo

monet (1). Itaque statuendum est, primum observatum esse festum Pentecostes a Romanis, quum eorum festum paschale constitueretur secundum chronologiam *Joanneam*.

Ex iis, quae de anti-judaistica ritus Romani indole dixi, imprimis explicandum videtur, Romam, quamvis post longum certamen, victoriam reportasse de Asiatica observatione (2).

(1) PSEUDO-JUSTINUS *Quaestiones ad Orthodox.* 115. JUSTINI *Opera* ed: J. C. TH. OTTO. Jenae 1847. Tom. III. Parte II. P. 179. De eo loco videatur GASS: *über JUST. des M. Fragmenta* an die Rechtgl. 4. In Illgen *Histor. Zeitschrift.* 1842. 4tes Heft P. 117.

(2) Toto animo hac in re consentimus cum HILGENFELD, cujus verba, ut totus legi possit locus, hic apponimus. *Theol. Jahrb.* 1849. P. 239. „Wie die katholische Einheit der Kirche überhaupt darin eine innere Berechtigung hatte, dass durch sie die Autonomie des Christenthums älteren Religionsformen gegenüber verwirklicht wurde: so vertrat die römische Kirche in diesem Streite bei aller Einseitigkeit und Herrschsucht doch auch das Recht des Fortschritts gegen das Alte, die Selbständigkeit des Christenthums gegen eine ihm unangemessene Abhängigkeit von dem Judenthum. Die Berechtigung der Gegenpartei liegt eben in dem hohen Alterthum ihrer Sitte, und eben darin besteht der tragische Charakter dieses Kampfes, dass das Recht nicht blos auf einer Seite gesucht werden darf, dass die urchristliche Sitte durch die Fortschritte einer neuen, das Christenthum in seiner vollen Unabhängigkeit erfassenden Zeit verdrängt wurde, während nach der WEITZEL'schen Fassung gerade die höhere Stufe des Christlichen Bewusstseins unterliegen musste. Daher die Energie mit welcher Rom die orientalische Observanz zu unterdrücken strebte, Asien die Sitte seiner Vorfahren vertheidigte. Das grosse Ziel, welches Rom verfolgte, war trotz alles hierarchischen Beisatzes doch kein anderes, als ein Band zu zerreißen, welches das Christenthum noch in einer unselbständigen Weise an die jüdische Religion fesselte.“

Si cum POLYCARPI et ANICETI colloctione comparamus controversiam VICTOREM inter et POLYCRATEM, videmus in priore lite ut in posteriore, ab utraque parte, summum adductum esse argumentum antiquitatis. Sed in priore ANICETUS tantum ad Episcoporum praecedentium exempla, in posteriore VICTOR ad institutionem Apostolicam provocavit, ut suum morem defenderet. Abfuit in ea colloctione illud historico-dogmaticum argumentum, e CHRISTI mortis die in quartam decimam lunam incidente petitur. Porro ANICETUS nullam Asiae ecclesiis inimicam opinionem fovit, cum eo enim simili ardore POLYCARPUS haereticos oppugnavit. Nec Judaeo-Christianismo infestus fuit ANICETUS, e contrario prohibere debuit, ne haeretici Paulina doctrina abuterentur ad impugnandam veteris testamenti auctoritatem. Denique ille Episcopus Romanus, natura qua fuit minus hierarchica, quam VICTOR, erga seniore POLYCARPUM piam reverentiam ostendit.

Si cum rixis Laodiceae comparamus controversiam inter Romam et Ephesum, videmus in iis rixis abfuisse summum argumentum auctoritatis. Unice historico-dogmaticum argumentum a Quartodecimanorum adversariis adducitur, postea in VICTORIS et POLYCRATIS epistolis hoc argumentum secundo loco affertur. Neque mirum. APOLLINARIS, qui sedem episcopalem obtinuit Hierapoli, in qua urbe traditiones PHILIPPI et ejus filiarum vigeant, auctoritatis argumentum uti non potuit, quum PHILIPPUS ejusque filiae in Quartodecimanorum ordine steterint. Secundum vero argumentum e CHRISTI historia petitur, ut ex APOLLINARIS fragmento patet ipsa in Asiatica ecclesia magni momenti aestimabatur.

Exposita hac controversia, utriusque ecclesiae partis

ritum aliquatenus perspicuum duco. Asiatici paschali die, quartadecima *Nisan*, solemnem eucharistiam celebrarunt; Romani paschali die, parasceue post decimam quartam, jejunarunt et, die dominica post, coenam resurrectionis fecerunt. Asiatici eucharistiam celebrarunt paschalem ob salutem, quam Dominus et morte et resurrectione et vita coelesti nobis paravit; Romani paschali die jejunarunt ob tristam CHRISTI mortem, et dominica coenam habuerunt ob lactam Domini resurrectionem, per quam vitae aeternae spem accepimus. Asiatici celebrarunt diem paschalem secundum Legem *Mosaicam* simul cum Judaeis, quia CHRISTUS etiam ultima vitae nocte sanciverat Legis jussum; Romani hoc negarunt et quia CHRISTUS, constituto die mortuus impleverat pascha, typicum pascha aboletum duxerunt, neque diem paschalem secundum Legem custodiendum. Quartodecimanorum cultus Judaismo propinquus visus est VICTORI Episcopo Romano et catholicis seriorum temporum, nec nos illud negaverimus; Romanorum vero cultus ex anti-judaistico animo profectus esse videtur.

Age jam indagemus utriusque ritus originem, allatis traditionibus ad quas utraque pars provocabat.

CAPUT SEXTUM.

DE RITUUM ORIGINE.

A. *De ritus Occidentalis auctoribus.*

VICTOR, ut supra P. 95 vidimus, ad PAULI PETRIQUE auctoritatem provocavit ad suam rationem confirmandam. Ex eo autem quod ANICETUS tantum ad antecessorum Episcoporum auctoritatem provocaverit (1), efficitur illam traditionem de institutione Apostolica demum viguisse post ANICETUM, i. e. eo tempore quo jam Romana ecclesia ceteraque, cum Roma necessitudinis vinculo conjunctae, credere consueverant, PETRUM non minus, quam PAULUM et auctorem ecclesiae Romanae exstitisse et ibi martyrium passum esse. Traditio, de ritu a PAULO PETROQUE instituto, niti videtur altera hac traditione PETRUM et PAULUM Romanae ecclesiae fuisse conditores et gubernatores. At vero utraque traditio rejicienda est quod attinet ad PETRUM conditorem; nam quae de

(1) Videatur supra P. 43 et 119.

tempore, quo PETRUS Romam adierit, et de ejus martyrio traduntur ejusmodi sunt ut fidem iis habeat nemo, nisi qui plane negligat ea, quae in S. C. libris nobiscum communicantur de Apostolorum historia (1).

Ecclesia Corinthiaca cum Romana faciebat, et ab iisdem Apostolis PAULO et PETRO fundata ferebatur. DIONYSIUS, ab anno 170 usque ad annum 180 Episcopus Corinthiacus, multas dedit literas paranaeticas ecclesiis Graecis, quin et Romae et Ponto, ut iis arma praeberet ad oppugnandos haereticos. In epistola ad SOTEREM Episcopum Romanum, de PAULO et PETRO haec monet „Ambo illi etiam in urbem nostram Corinthum ingressi, sparso Evangelicae doctrinae semine nos instituerunt, et in Italiam simul profecti, quum vos similiter instituissent eodem tempore martyrium pertulerunt.” (2) Recte autem

(1) Fusius de traditione, ex qua PETRUS Romae fuerit, disputare supervacaneum esse puto, postquam ipse Romano-Catholicus ELLENDORF in fine commentationis suae: *Ist Petrus in Rom und Bischof der Romischen Kirche gewesen?* Darmstadt. 1841, haec testatus est: „Petrus kann zu Rom gewesen seyn, es ist möglich, dasz er um Jahr 65 oder 66 da gewesen, aber es ist nur möglich, und trotz dieser Möglichkeit ist das Gegentheil ebenso wahrscheinlich, ja wohl noch wahrscheinlicher, und es kann einem Protestanten gar nicht verargt werden, wenn er den Beweisen zufolge, welche die Heilige Schrift und die ältesten Väter Clemens und Justin bieten den Aufenthalt Petri zu Rom und alles was damit zusammenhängt für ein aus den Apokryphen geschöpftes Märchen hält. Petri Aufenthalt in Rom kan nie bewiesen werden.” Idem judicium tulit nostras Cl. SCHOLTEN in opere, *Inleiding tot de S. des N. V. I. PETRUS* §. 12. Ed. alt. P. 358. Qui plura hac de quaestione legere cupit, inveniet historiam literariam hujus traditionis, inde a MATTHIA FLACIO, in opere, *Paulus*, F. CH. BAUR. Anhang I. *Der Petrus Sage*.

(2) Eus. H. E. 11. 25.

BAUR illud testimonium nulla fide dignum censuit, quippe quod prorsus refellatur testimoniis in *Epistolis* PAULI ad *Corinth.* nobis servatis. Putat ille hanc traditionem ortam esse e studio efferendae gloriae ecclesiarum Corinthi et Romae (1).

(1) BAUR opere *Paulus* P. 232 et seq. „Welche geringe Vorstellung müssen wir aber von der historischen Glaubwürdigkeit dieses Zeugnisses haben, wenn wir uns auch nur an das Eine halten, dass es im klaren Widerspruch mit den Briefen des Apostels an die Corinthier, nicht blos den Paulus, sonder neben ihm auch den Petrus zum Gründer dieser Gemeinde macht? Schon hieraus ist zu schlieszen dass Petrus, so wenig er die corinthische Gemeinde gegründet hat, eben so wenig nach Corinth gekommen ist; es kann nur die petrinische Partei in Corinth gewesen seyn, die sich das Verdienst anmaazen wollte, die corinthische Gemeinde gegründet zu haben, und so auch die Behauptung veranlaszte, Petrus selbst sey in Corinth gewesen. Die Möglichkeit (dass vom Dinoysius eine schon damals vorhandene unhistorische Sage als eine ächt historische geglaubt und nacherzählt werden konnte) lässt sich gewis nicht bestreiten, und wenn die Bereitwilligkeit mit welcher man solche Sagen glaubt, auch ein gewisses Interesse für sie voraussetzen zu müssen scheint, wie leicht lässt sich ein solches auch bei dem corinthischen Dionysius denken? Im Allgemeinen glaubte man überhaupt die die Apostel verherrlichenden Sagen gern, am gernsten freilich in dem Falle, wenn sie zugleich zur Verherrlichung der Kirche dienten, welcher man selbst angehörte oder vorstund. War aber dies nicht hier der Fall? War es denn nicht auch für die corinthische Gemeinde höchst ehrenvoll, wenn die beiden grossen Apostel vor dem glorreichsten Moment ihres Lebens noch in Corinth zusammen waren, hier, wie aus höherer Fügung, oder nach gemeinsamer Verabredung sich eingefunden hatten, um von hier aus die Reise zu dem ihr ganzes Leben verherrlichenden Märtyrertod in der Welthauptstadt anzutreten? und blickt nicht eben dieses Interesse die Stadt Corinth mit der Stadt Rom in gleiche Linie zu setzen, um das von den beiden Aposteln ausgehende Licht der Verherrlichung auf beide

Sepositis iis, quae nulla sunt digna fide, traditio cum Romana tum Corinthiaca vere tradit PAULUM, qui ut novimus hujus ecclesiae conditor fuit et in Urbe per nonnullos annos Euangelium annuntiavit, tandem martyrii corona ornatum, in Italia et Graecia ritus occidentalis fuisse auctorem. Ejusmodi autem mos, cujus primaria forma in eo consistat, ut paschalem diem, festum judaeorum, non colant christiani, certe non alienus est a mente et doctrina illius, qui ad *Galatas* scripsit de Christianis, ethnicis antea, tunc vero ad Judaeorum sacra delapsis: IV, 9. Πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ ἄσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, οἷς πάλιν ἔνωθεν δουλεῦειν θελέτε; S. 10 — Ἡμέρας παρατηρεῖσθε καὶ μῆνας καὶ καιροὺς καὶ ἐνιαύτους. S. 11 — Φοβοῦμαι ὑμᾶς μὴ πῶς εἰκῇ κεκοπίακα εἰς ὑμᾶς. — illius, qui *Colossenses* monuit II. 16. Μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει ἢ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς ἢ νομηνίας ἢ σαββάτων. Ille inter ethnicos vivens ac simul Judaicum festum non observans, se non varium vel inconstantem praestitit, licet Judaeos, ut suum exemplum sequerentur, non coegerit, memor sui ipsius moniti, quod legitur in *Epistola ad Romanos* XIV. 5.

Affirmans PAULUM suo exemplo aliis auctorem esse factum Paschatis Judaeorum negligendi, nolo videri innuisse Apostolum jussisse alios semet ipsum sequi. De ejusmodi Apostolico jussu silet traditio. Nec, ut vide-

Städte fallen zu lassen, deutlich genug aus dem Schreiben des corinthischen Bischofs hervor?" — Idem fere judicium de hac traditione tulit NEANDER *Pfl. und L. P.* 518. „Es konnte vielleicht diese ganze Erzählung theils aus dem Missverständnisse der Beziehungen auf den Apostel Petrus in dem ersten Corintherbriefe, theils aus dem Bestreben, den Ursprung jener *ecclesia apostolica* von den beiden angesehensten Aposteln abzuleiten hervorgegangen seyn. Dasselbe gilt auch von der römischen Gemeinde.“

tur, unquam datus est. Num probabile est ANICETUM, ut erat studiosus suae rationis antiquitatis sigillo munientae, tale praeceptum facile neglexisse?

PAULI exemplum plurimi in ecclesia Romana et Corinthiaca secuti sunt.

At forte quis quaesiverit: «tunc ignoras Judaeo-Christianos vel in ecclesiis Romana et Corinthiaca co progressos esse audaciae, ut nonnulla sacra secundum Legem custodienda esse docuerint, ipsorumque commentis facile aures praebere potuisse utriusque ecclesiae socios?» Nihil minus, respondeo, sed facilius me tempus quam charta deficeret si hinc dijudicarem quae de partibus in ecclesiis Apostolicis, de rixis, quibus divellebatur unum CHRISTI corpus, plurimi docti viri inter aequales exposuerunt. Nec ejusmodi pensum, quin juvenis humeri ferre recusent, dubitavi unquam vel nunc dubito. Attamen si candide mentem enunciare mihi licet, persuasum mihi est in Judaeo-Christianismi doctrina et vi depingendis multos Theologos se non ostendisse fideles pictores.

Efficimus tum ex *Paulinis Epistolis*, tum ex *Actuum* libro Palaestinos Christianos in duas partes fuisse divisos. Altera pars putabat et Judaeo-Christianis et fidelibus ex ethnicis legem Mosaicam observandam esse hanc observationem ad salutem necessariam ducentes. Altera autem Legem ipsa observans, ethnicis abstinendum esse ducebat ab iis solummodo, quae interdicta erant *Portae Proselytis*. Illi e Pharisaeorum numero, *παρασάκτοι ψευδαδελφοί* (*Gal. II. 4*), hi, sit venia dicto, constituebant Apostolicam partem, cui canon ecclesiasticus (*Act. XV. 29*) originem debet.

Licet in Corinthiaca ecclesia illi, qui distinguebantur nominibus PETRI et CHRISTI, habendi sint Judaeo-Chris-

tiani, fuere tamen posterioris partis. Hoc inde elucet, quod licet ipsi ritum Hebraeorum custodirent, aliis tamen hanc observationem obtrudere non conati sunt.

In coetu Romano, e synagoge ut videtur orto, (1) Judaeo-Christianos, quamvis haud numero, auctoritatem tamen multum valuisse, cum ex *Epistola ad Rom.*, tum ex infesto Romanorum animo contra PAULUM (2) apparet. Cuinam Judaeo-Christianorum partis adnumerandi sint illi in Romana ecclesia difficile est dijudicare. Ex *Epistola* enim non apparet utrum discordia de dierum observatione a *Judaeis* mota fuerit, qui et ab aliis, ut obirent dies exigenter, an vero ab *ethnicis*, qui ut negligerent Judaeos permovere studerent. Ideo enim PAULUS cap. XIV. Ethnicos imprimis adhortatus est, quia eos, fide fortiores, ad imbecillitatem Judaeo-Christianorum ferendam facilius duci putaret. Licet porro e *Phil.* III. 2, cum aliis locis ejusdem *Epistolae* collata probabiliter efficiatur inter Judaeo-Christianos Romae etiam tales fuisse qui circumcisionem ethnicis quoque imponere studerent, nihil tamen hac de re in *Epist. ad Rom.* monet Apostolus. Qua propter statuendum videtur utriusque partis Judaeo-Christianorum nonnullos ibi commemorato esse asseclas. Vidimus supra (3), hos Romae adhuc superfuisse tempore JUSTINI. Hic partis Apostolicae asseclas a CHRISTO servari putat, alii contra ejus actate, cum Judaeo-Christianis ex Phariseorum parte etiam hos condemnarunt. *Seculo* itaque *secundo dimidiato* sine ullo dubio Romae praevaluit

(1) Suetonius, *vita Claudii*. C. 25 "*Judaeos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit Claudius.*"

(2) *Philipp.* I. 15—18; II. 19—22; III. 2; *Colos.* IV. 11, 2 *Tim* IV: 10, 11, 14—19.

(3) Supra capite secundo P. 41.

pars Anti-Judaica, pars nempe τῶν μὴ τηρούντων festa judaeorum, de quibus tunc agebatur; et jam ineunte seculo illo ab Episcopis in Urbe sententia eadem propugnata est, ex quo haud sine veritatis specie efficimus jam tunc temporis praevaluisse ethnicorum sententiam. In IRENAEI *catalogo* illorum Episcoporum nomina recensentur, (1) PIUS (142—157) HYGINUS (138—142) TELESOPHORUS (129—138) et XYSTUS (121—129).

Numerus Christianorum ex ethnicis, qui jam antequam PAULUS Romam venerat haud exiguus fuit, et praedicatione Apostoli et captivitate et martyrio insigniter auctus (2), adversantibus forte nonnullis Judaeo-Christianis, suum ritum asservavit et in posterum induxit.

Ex urbe Roma et a PAULI discipulis ritus occidentalis translatus videtur Alexandriam, qua in urbe a BARNABA et MARCO Euangelium annunciatum et ecclesiam fundatam esse tradit antiquitas.

Clementinae narrant CLEMENTEM Rom. Alexandriam ad BARNABAM venisse, quem BARNABAM PETRI socium fuisse perhibent; ille ad PETRUM magistrum duxit CLEMENTEM.

Quae de BARNABAE commemoratione Alexandriae et CLEMENTIS Rom. in eam urbem itinere narrant *Clementinae*, licet nulla fide digna, ostendunt et Romam inter et Alexandriae ecclesiam necessitudinem intercessisse intimam et PAULI discipulos in Aegyptum primum Euangelium transtulisse. Haec enim de CLEMENTIS ad BARNABAM itinere narratio credi non potuit, antequam fidem invenerat alia quaedam de BARNABAE in Aegypto mora traditio, quae facilius ortum cepit in ecclesia ea, in qua aliquod

(1) Videatur supra, capite quinto.

(2) Comparentur *Philip.* I. 13 c. 14; IV; 22, cet.

tempus degisse dicitur (1). Et quid de BARNABA norunt Patres praecipui illius ecclesiae? CLEMENS Alex., et ORIGENES BARNABAM dicunt *Apostolum*, *martyrem*, *qui fuit e numero septuagintorum*; eum habent PAULI συνέργον, ὁ καὶ αὐτὸς συγκηρύξας τῷ Ἀποστόλῳ κατὰ τὴν διακονίαν τῶν ἑθνῶν τὸν λόγον, et orthodoxae *Epistolae* auctorem. Sufficiant ad comprobendam thesin, Patres illos ante-judaicum animum adscripsisse primis Alexandriae Christianis. Eorum sententia nonne magis esset digna, cui fidem tribuamus, quam traditio in *Clementinis* exposita? Animus ille ibi vigere perrexit, ut patet cum ex hypothesi de illius *Epistolae* auctore, tum ex *Epistolae* argumento et doctrina (2), quae doctrina affinis est *Epistolae* ad *Hebraeos*. Etsi enim non a BARNABA provenerit, sed potius scripta sit seculo secundo ineunte (3), a manu tamen Alexandrini (4) scriptoris profecta est.

Ecclesiam Alexandrinam constitutam esse, narrat EUSEBIUS (5), a MARCO ἐρμηνευτῇ PETRI. Postquam Romae scripserat Euangelium, quod dicitur κατὰ Μάρκον, venit Alexandriam, ibique euangelium annuntiavit et ante ANNIANUM primum Episcopum coetum gubernavit (6).

Quae autem de Euangelio a MARCO composito nar-

(1) Num forte ex insula Cypro navigatores Alexandriam euangelium detulerunt? Inde talis traditio oriri et facile accipi potuit.

(2) Legantur imprimis cap. II. IX. XV. XVI.

(3) HEFELE. *Das Sendschreiben des Ap. Barnabas auf neuen untersucht, übersetzt und erklärt.* Tub. 1840.

(4) ALB. RITSCHL. *Die Altk. Kirche.* Ed. prim. P. 275. Ueber dessen alexandrinischen Ursprung und bedeutend hohes Alter aber kein Zweifel herrschen möchte."

(5) EUSEBIUS H. E. II. 16.

(6) Idem H. E. II. 24.

rant EUSEBIUS et antea JOANNES Presbyter apud PAPIAM, IRENAEUS, CLEMENS Alexandrinus et postea HIERONYMUS, ita sese habent, ut et sibi repugnent, et studium traditionis excolendae luce clarius ostendant, quin etiam plane nitantur traditione de PETRO Romae degente, et hypothese de nomine typico Babylonis in PETRI priore *Epistola*.

Mihi autem nec traditio illa neque haec hypothesis probandae videntur. Porro descriptio libri a MARCO illo confecti, quam dedit JOANNES Pres., prorsus non quadrat in *Euangelium* secundum. Nobis igitur statuendum videtur quae de MARCI Libro narrat JOANNES Presbyter forte dicta esse de quodam scripto, ex quo seriori tempore provenerit τὸ κηρύγμα Πέτρος, et Patres minus recte, quae de illius scripti auctore commemorata inveniebant, retulisse ad *Euangelii* secundi auctorem, qui fuit alius eodem nomine insignitus, Romae versans. Ad illam urbem enim, ut *Euangelii* auctorem ibi quaeramus, nos ducit dicendi genus latinizans, quod in illo *Euangelio* conspicimus.

Et alius MARCUS in Nov. testi. scriptis reperitur. JOANNES MARCUS, consanguineus BARNABAE (*Col.* IV, 10, 11), PAULI socius in primo itinere, deinde cum BARNABA *Euangelium* curans in insula Cypro. (*Act.* XV. 39). Mortuo BARNABA MARCUS PAULUM adiit, ejusque amicitiam denuo ita sibi conciliavit, ut PAULUS eum, ut συνέργον, commendaverit Colossensibus, quem amice acciperent. Deinde ut Romam veniret ab Apostolo invitatus, (*2 Tim.* IV. 11), captivo adfuit (*Philem.* 24). Certe nostrum *Euangelium* non alienum est (1)

(1) De MARCO *Euangelii* auctore legatur Cl. SCHOLTEN, *Inleiding II.* ed. alt. P. 28.

ab indole talis viri, PAULI socii, quem *Constitutiones Apostolicae* secundi *Evangelii* auctorem appellant (1).

Primo obtutu mirum videtur et nostrae sententiae adversum, NARCISSUM Hierosolymorum Episcopum et ceteros Palaestinenses non solum cum Roma eundum ritum implexos esse, sed etiam Apostolicam institutionem ei indicasse. Illi enim sine dubio ad JACOBUM, Κυρίου ἀδελφον, qui Hierosolymis fuit ecclesiae dux, provocarunt. Hoc tamen minus mirum videbitur, si bene teneamus hanc traditionem non primo, sed secundo demum seculo exeunte viguisse. Itaque fieri potest, ut minus accurata sit traditio; et videtur truncata esse, quum seculi secundi decennio quarto Christiani ex Judacis vi externa coacti sint, ut suos ritus et, Episcopis, qui traditionem curabant, ex alia gente electis, etiam suam traditionem mutarent.

Moderantibus JACOBO et post eum SYMEONE CLOPAE, consanguineis Domini, Christiani Hierosolymis, licet diversas sententias de legis ab ethnicis observatione foventes, una tamen et conjuncti manserunt, quum a Christianis e gente Judaica Legem custodiendam putarent (2). Mortuo vero SYMEONE anno 116, eo sententiarum discrimine factum est, ut in duas partes abierint, auctore quodam THEBUTHI, — *Ebionitas* proprio sensu et *Nazaraeos*. Huc usque Apostolica pars prae *Ebionitis* valuerat, illae

(1) L. II. cap. 57 ed. Ootelerii P. 262. «*De Evangelis & οἱ συνεργοὶ Παυλοῦ παρειληφότες κατέλειψαν ὑμῖν, Λουκᾶς καὶ Μάρκος.*

(2) *Act. C. XXI. s. 20 et 21. Σαρωεῖς, ἀδελφεῖ, πόσαι μυριάδες, εἰσὶν Ἰουδαίων τῶν πεπιστευκότων, καὶ πάντες ζήλωται τοῦ νόμου ὑπάρχουσι κ. τ. λ.*

itaque turbae a THEBUTI motae optime designari possunt barbara voce *reactionis*. Reactio illa Palaestinensium, etsi etiam ceteras ecclesias perturbaverit (1), non tamen tantam exercere potuit vim, ut rei Christianae inter ethnicos formae periculum afferret; quia et multi e gente Judaica in Nazaraeorum exercitu manserunt, et vis constitutiva, quam ecclesia Judaica quoque in externas ecclesias exercere studuerat, quam maxime fracta fuit, occupatis Hierosolymis.

Mox jam post illam seditionem, et Ebionitae et Nazaraei Hierosolymis expulsi sunt et redire iis non licuit nisi mutatis ritibus. Hoc docet SULPICIUS SEVERUS II. *Sacra*. II. 31: "*Sub HADRIANO deinde Judaei rebellare voluerunt, Syriam et Palaestinam deripere conati, missoque exercitu subacti sunt. Qua tempestate HADRIANUS existimans se Christianam fidem loci injuria peremturum, et in templo ac loco Dominicae passionis Daemonum simulacra constituit. Et quia Christiani ex Judaeis potissimum putabantur, namque tum Hierosolymae nonnisi ex circumcissione habebat ecclesia sacerdotem, militum cohortem custodias in perpetuum agitare jussit, quae Judaeos omnes Hierosolyma arceret. Quod quidem Christianae fidei proficiebat, quia tum paene omnes CHRISTUM Deum sub legis observatione credebant. Nimirum id Domino ordinante dispositum est, ut legis servitus a libertate fidei atque ecclesiae tolleretur. Ita tum primum MARCUS e gentilibus apud Hierosolymam Episcopus fuit.*"

Vis igitur armorum Anti-Judaicum animum in ecclesia Hierosolymorum juit et coluit. In Aelia Capitolina

(1) An forte tales turbae ansam praehuerunt scribendae *Epistolae BARNABAE*?

existere coepit ecclesia ex ethnicis, potissimum Romanis, quibus accesserunt nonnulli *Nazaraei*, qui ad *μὴ τηρεῖν* judaicas caeremonias permoveri poterant. Mutata ecclesia, ex alia gente electi sunt duces. EUSEBIUS (1) tradit ante MARCUM quindecim Episcopos Hierosolymis, omnes *ἐκ περιτομῆς*, sedem obtinuisse. Ille MARCUS post rebellionem BAR-COCHBAE primus fuit Episcopus *ἐκκλησίας ἐξ ἐθνῶν συγκροτηθείσης*. Post hunc CASSEANUS, deinde PUBLIUS, postea MAXIMUS et deinde JULIANUS I, GAJUS I, SYMMACHUS, GAJUS II, JULIANUS II, CAPITO, MAXIMUS, ANTONINUS, VALENS et NARCISSUS. Haec nomina originem Romanam redolent. Romana ecclesia inde ab anno 135 in JACOBI traditionis truncum, suae traditionis ramos insevit, qui ex propinqua ecclesia Alexandrina accipientes alimentum mox adoleverunt, multosque protulerunt fructus, quorum unus ritus paschalis. NARCISSUS tamen hunc e pristina traditione Judaica ortum esse professus est; non recte quidem, quia JACOBUS, ut et Nazaraei, sibi legis servitum imponendum putavit (2); nec tamen fraude ductus, quippe qui ipse meliorem JACOBI traditionis notitiam non haberet.

Examinatis igitur ecclesiarum praecipuarum, quae ritum occidentalem amplexae fuere, traditionibus, quae ostendunt *morem τῶν μὴ τηρούντων a parte Paulinorum* ortum cepisse, tempus est inquirendae traditionis ecclesiarum Asiae minoris de ritus orientalis auctore.

(1) II. E. IV. 5.

(2) ACT. XXI. 20; FLAVIUS JOSEPHUS, *Antiq.* XX. 8 § 4. HEGESIPPUS apud Eus. H. E. II, 23. EPIPHANIUS, *Haeres.* XXIX: 4. LXXVIII. PAULUS *Ep.* ad *Gal.* II. 12. Legatur et D. VAN HEYST. *Diss. de Judaeo-Christianismo.* Lugd. Bat; 1823. 135. et seq.

B. *De ritus orientalis auctoribus.*

POLYCRATES, Ephesinus Episcopus, in *Epistola* ad VICTOREM, tradit JOANNEM, Apostolum, ibi sepultum, quartamdecimam lunam observasse. Ecclesiam Ephesinam vera de JOANNE referre potuisse, quis negaverit? Nam non tantum ibi sepultus fuit JOANNES, sed inde a PAULO mortuo huic ecclesiae praefuit, ut omnis antiquitas noscit (1). Sed praeterea JOANNIS notitia de Asiae ecclesiis, quam in prioribus *Apocalypseos* capitibus ostendit, docet eum in Asia degisse. Quum per multos vitae annos Ephesi degerit ad usque TRAJANUM imperatorem (annum 98) optima de illo Apostolo est testis ecclesia Ephesina (2). Inde ab hoc tempore haec traditio incolumis asservata forte ab eadem familia, ex qua et POLYCRATES. Ille enim octavus ex sua familia Episcopus. Et septem illis, qui praecesserant, primus certe ineunte seculo secundo aut antea ecclesiam gubernaverat (3).

Non minus, quam Ephesina, traditio Smyrnensis fide est digna, eadem de JOANNE Apostolo exponens. Ecclesiam, quae Smyrnae fuit, ab eo fuisse conditam pro-

(1) PAPIAS, EUS. H. E. III. 39. POLYCARPUS, EUS. H. E. V. 20. IREN. *Haer.* II. 22 § 5. III. 3 § 4. CLEMENS Alex. *Quis dives salv.* C. 42. ORIGENES, EUS. H. E. III. 1. EUSEBIUS II. E. III. 20, 23.

(2) IREN. *Haer.* L. III. C. 3. §. 4.

(3) WEITZEL, P. 162. „So viel aber dürfte jedenfalls anzuerkennen sein, diese sieben Bischöfe der Polykrateischen Familie, die dem um 190 schon 65 jährigen Polycrates selbst vorangingen, füllen einen groszen Theil des zweiten Jahrhunderts aus, und reichen wohl noch in's erste hinüber. Diese Familie war also ein starkes Mittelglied zwischen der Apostolischen und Nach-apostolischen Zeit, hauptsächlich in Ephesus, sie war im Besitz einer glaubwürdigen und treuen Tradition.“

babile est. Ex *Apocalypseos* Cap. II. 8 pro certo habendum est, ecclesiam illam ab eo confirmatam esse. Illius ecclesiae, seculo secundo dimidiato, Episcopus fuit POLYCARPUS, strenuus contra ANICETUM Quartodecimanorum ritus defensor, qui illum ritum a JOANNE aliisque Apostolis acceptum professus est. Vir ille Apostolicus non solum ab Apostolis edoctus et conversatus cum multis ex iis, qui Dominum nostrum viderunt, sed etiam ab Apostolis in Asia in ea, quae est Smyrnae ecclesia, constitutus Episcopus, valde senex gloriosissime et nobilissime martyrium subiens, exiit de hac vita, octogesimo et sexto anno, ex quo serviebat CHRISTO (1). Fecit hoc martyrium anno post CHRISTUM centesimo sexagesimo, quo anno POLYCRATES quadragesimi tertii vitae anni attigerat terminum. Quapropter POLYCRATES optimus testis habendus est; conferre enim potuit et quae a sua familia et quae a POLYCARPO de JOANNE tradebantur.

Ecclesia Ephesi non solum ad JOANNEM Apostolum provocavit, ut tueretur suam observationem, sed etiam ad filiam PHILIPPI, quae ibi sepulta esse narratur. Postquam PHILIPPUS cum suis filiabus Hierapoli Evangelium nuntiaverat, et ille ibi mortuus erat, una harum ἡ ἐν ἀγίῳ πνεύματι πολιτευσαμένη, Ephesum migravit, eaque in urbe obiit. Hierapolis autem de PHILIPPO traditionis sedes videtur primaria. PHILIPPUS quidem ante JOANNEM in *Epistola* POLYCRATIS numeratur, forte quia ante JOANNEM vita exiit. Ille PHILIPPUS, ne quis de sua auctoritate dubitare posset, nominatur ὡς τῶν δώδεκα ἀποστόλων.

(1) IRENAEUS haec narrat. Conf. *Martyrium S. POLYCARPI*, HEFELE *Pat. Apost. Opera* P. 284.

Huic autem titulo obstare quae de PHILIPPO *Act.* XXI. s, 8. narrantur multis viris doctis visa sunt.

Secundum testimonia Patrum seculi secundi, (1) vixerat Hierapoli PHILIPPUS *Apostolus* cum quatuor filiabus, quarum duae ad mortem usque virgines manserunt, duae vero connubium inierunt. Virginum una Prophetiae dono gavisa est. Sed *Act.* XXI. 8. legimus PAULUM Hierosolymam iter ultimum facientem in urbe Caesarea εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον Φιλιππου — τούτῳ δὲ ἦσαν θυγατέρες παρθένοι τέσσαρες προφητεύουσαι.

Illum PHILIPPUM ex urbe Caesarea et Hierapoli, quum uterque quatuor habuerit filias, ecclesia antiqua unum eundemque duxit virum Apostolicum. Ex eo EUSEBIUS H. E. III. 31. de PHILIPPO Hierapoli mortuo ejusque filiabus agens, huncce *Actuum* locum citavit. Cum EUSEBIO faciens WEITZEL, PHILIPPUM *Apostolum* cujus sepulcrum Hierapoli invenitur, PHILIPPUM et *Evangelistam* eundemque *Diaconum Caesareae* aliquod tempus degentem, eundem habuit virum. (2)

Alii ut ZELLER (3) et RITSCHL (4) licet *Philippum Caesareae* et *Hierapoleos* eundem virum habentes, illum *Evangelistam* et *Diaconum* a PHILIPPO *Apostolo* distinguunt. Tertia sententia ex qua *Evangelista* et *Apostolus* idem est vir, sed distinguendus a *Diacono* facile defenderetur etiam ipsis *Actuum* cap. VIII verbis, at refellitur cap. XXI. Quarta sententia defenditur ab iis, qui *Evangelistam* ab

(1) PAPIAE, POLYCRATIS, CLEMENTIS Alex. et PROCLI, aliorumque. Videatur Eus. H. E. III. 39. III. 30; 32, et V. 24.

(2) L. I. P. 155.

(3) *Theol. Jahrb.* 1849, P. 372.

(4) RITSCHL. *Die Entsteh. der Altk. Kirche.* Ed. alt. P. 124.

Apostolo recte distinguentes, PHILIPPUM Caesareae et Hierapoli duos habent viros. Inter nostrates nuperrime hanc sententiam professus est Cl. J. J. PRINS, (1) inter Germanos DE WETTE (2) et GIESÉLER (3). Hujus expositionem prae aliorum laudabilem aestimamus; a GIESÉLERO enim et sacrae scripturae fides historica et traditionis vetustissimae (4) servatur, licet e textu *Act. XXI* sectionem 9 rejiciendam ducit.

Fusius hoc loco exponantur et dijudicentur singulae sententiae de PHILIPPO, necesse non habui, quandoquidem quaestio, licet non negligenda, ad nostram de sacris paschalibus primi seculi sententiam haud tanti momenti aestimanda est.

Ex iis, quae in ritu Quartodecimanorum exponendo disputavimus, facile perspicitur quare non PAULUM, ecclesiarum conditorem suae observationis auctorem esse professi sint Asiatici Episcopi; PAULI enim doctrina et exemplum magis τῶν μὴ τηρούντων observationi favebant. Nemo est, quin videat WEITZELIUM et qui cum eo PAULUM orientalis ritus primarium habent

(1) *Bijbelsch Woordenb.* in voce PHILIPPUS.

(2) *Comm. ad Act.* Ed. Tert.

(3) *Studien und Krit.* anno 1832.

(4) Ipse ZELLER, qui eam prorsus non admitit, testatur l. l. P. 373. „Die Genauigkeit in dem Angaben des POLYCRATES über die Töchter des PHILIPPUS erweckte ein gunstiges Vorurtheil für die Tradition der er gefolgt ist.“ Et WEITZEL, P. 153 recte rogavit: Und wie hätte sich die Asiatische Kirche — wie deren Kirchenlehrer die Z. B. ein Papias und wohl auch Polycarp, Ersterer Bischof von Hierapolis, dem Wohnsitz des Apostels Philippus und seiner Töchter, die letzteren persönlich kannten, und gewisz über ihren Vater genau unterrichtet waren, darüber täuschen können?

auctorem, hac quaestioni in angustias adduci. Quae ille respondit L. I. P. 149, sibi ipsis repugnare videntur.

Etsi ex eo, quod Asia PAULUM in auctorum numero recensere neglexit, non efficiendum sit ejus ecclesias scivisse se a vera PAULI doctrina declinasse, docet tamen PAULI memoriam in eorum animis esse deletam per Apostolorum JOANNIS et PHILIPPI apud eos commemorationem. Si duce nostra traditione respondendum foret, utrum hi eandem tradiderint doctrinam quam PAULUS, nec ne, potius negandum videtur quam affirmandum. Sed e silentio difficilis argumentatio; et alia nobis adsunt documenta, quae igitur adire debemus.

C. *De ritus Orientalis Historia.*

JOANNES PETRI socius et in miraculo patrando (*Act.* III. 4.) et in captivitate (*Act.* IV.) in confirmandis Christianis Samariae (*Act.* VIII. 14), a PAULO (*Gal.* II. 9) τοῖς δοκοῦσι στυλοῖς εἶναι annumeratur, qui licet manus κοινωνίας ei dedissent, tamen non nisi inter circumcisos euangelii predicandi munus sibi impositum duxerint.

Ab his, ut supra vidimus, canon ille synodi Hierosolymitanæ (*Act.* XV). profectus est, qua in synodo Apostoli ethnicoes ab εἰδωλῶν καὶ τῆς πορνείας etc. abstinere jusserunt, Christianis autem e Judaeis et sibimet ipsis legis Mosaicae ritus imposuerunt (*Act.* XXI:25). Ex eo quod in coetu Corinthiaco quaestio mota est de εἰδωλοθύτων, perspicuum fit, PAULUM hunc (forte a se non probatum aut sibi ignotum) canonem, suis ecclesiis haud injunxisse. PAULUS quidem ne fortiorum exemplo perdantur imbecilliores, moneat fortiores, ut caveant, ne quae iis licerent ceteris damno forent; sed ut amoris principio ductus non sua quisque unice quaereret, de patris commodo parum solli-

citus: illius tamen monita longe distant ab iis, quae JOANNES in *Apoc.* II: 14, 15 et 20 scripsit de iis, qui manducantes, quae idolis immolata sunt, Judaeo-Christianos scandalizant. (*Apoc.* II. 14, comp. cum *1 Cor.* VII: 13.) Ex hisce jussis effici potest, JOANNEM adhuc eo tempore, quo Paulinas ecclesias moderari coeperat, in *Apostolica* Judaeo-Christianorum parte stetisse. PAULI doctrinae minus amica.

Forte etiam ex iis, quae de JOANNE scripsit POLYCRATES; *ὁς ἐγενήθη ἱερεὺς τὸ πέταλον πεφορεκῶς*, apparet, JOANNEM ita ecclesias Asiaticas moderatum esse, ut Judaeo-Christianorum causa promoveretur, et ipse Judaeo-Christiani faciem ostenderet.

Etiam si contendimus cum LE MOYNE, a POLYCARPO fabulam narrari illi similem, quam HEGESIPPUS et EPIPHANIUS de pontificatu, *πετάλῳ*, morte et sepulcro JACOBI narrant, hoc tamen inde apparet, JOANNEM, ex POLYCRATIS sententia, talem fuisse, ut Judaeo-Christiani narrant JACOBUM se egisse. POLYCRATES autem in quaestione de JOANNIS in Asia commoratione testis est nequaquam contemnendus (1).

Itaque omnia — et ritus nomen et forma quin et auctor suadent ut inquiramus in illius cultus originem ex Judaeo-Christianismo ecclesiae primae. Quod ad orien-

(1) WEITZEL L. I. P. 159. et 160. metaphorico haec dicta putat, sententiam defendens, quam doctissimus LE MOYNE proposuit in *Varr. Sac.* T. II. P. 25; sed in toto contextu propriis verbis de rebus factis loquitur POLYCRATES. Lectu dignissima, quae scripsit HEINICHEN ad h. l. »Inproprius ille sensus non nisi extorqueri potest, praesertim quum Polycrates sobria oratione pedestri, neque vero audaciori poetica loquatur.

talem ritum attinet, (1) probamus verba doctissimi VAN HEYST, in dissertatione Theologica: *de Judaeo-Christianismo, ejusque vi et efficacitate* P. 156. »Clarius adhuc elucet efficacia Judaeo-Christianismi in rituum festorum-que observatione, qualis primis rei Christianae temporibus obtinuit. Nec JESUS neque Apostoli hac de re leges aut praecepta dederunt. In promptu erat cultus Judaeorum, qui recens conditis ecclesiis exemplar exhiberet. Celebrari solebant festa sollemnia Judaeorum, sed, ne nimis jejuna eorum observatio videretur, Christiani conjungebant cum festis illis memoriam quandam eventuum ex historia Christi vel Apostolorum repetitorum. »Temporis ratio imprimis huic studio apta erat. Quid magis rei congruum, quam cum Judaeorum festa Paschatis, Jesu patientis et emortui, inque vitam revocati memoriam connectere?"

Propterea cum epulis paschalibus conjungere sacram eucharistiae coenam, quam in suam memoriam instituerat Dominus nocte, qua captus est ab inimicis.

Mox omiserunt Christiani, quae cum festo paschali Judaeorum minus arcte conjuncta fuere neque ad recollectionem liberationis e servitute Aegyptiaco pertinere, sollemnia nempe Azymorum.

Templo JEROVAE diruto, quum et oblatio paschalis et coena secundum Legem amplius offerri agique desinerent, (2) Christiani *τηροῦντες* non nisi eucharistia sollemni habita vespere quartaedecimae *Nisan*, observare perrexere

(1) Si quis non videt, auctorem, etsi non perspicue dixerit, tamen inter ecclesiam Orientalem distinxisse, legat. L. I. P. 157. No. 26.

(2) JUST. *Dial.* c. TRYPH c. 40. comp. FRIEDMANN et GRÄTZ. *Theol. Jahrb.* 1848. P. 3. P. 338.

Pascha. (1) Atque ita legis jussa non nisi quod ad diem constitutum observarunt. Diem quartum decimum autem Judaei habebant diem *Paschalis*, stricte dicti; ut probat auctor *Chronici Pasch.* (DIND. P. 427) εικότως ἄρα ἐκείνην τὴν ἡμέραν μόνον πάσχα οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ προδηγόρεσον, τὴν δε ἰε καὶ τὰς μετ' αὐτὴν 6 ἡμέρας ἑορτὴν ἀζύμων. Comparerentur etiam quae supra e JOSEPHO et PHILONE citavimus. Exinde, tempore POLYCARPI et postea, loco τοῦ τηρεῖν τὸ πάσχα κατὰ νόμον, in lite paschali dictum invenimus τηρεῖν τὴν ἰδ' τοῦ πάσχα (2).

(1) Jure quis dubitare potest, an quidem Judaeo-Christiani etiam ante templum dirutum, agnum paschale manducarint. Si ex *Ebionitarum* observatione ad eorum ritum concludendum est, negandum videtur. EPIP. de Ebionitarum Sacramentis haec habet *Haer.* XXX. 1. Μυστήρια δὲ δοῦναι τελοῦσι — ἀπὸ ἐνιαυτοῦ εἰς ἐνιαυτὸν διὰ ἀζύμων. Multi *Ebionitae*, carne vesci abhorrentes, agnum non manducarunt, ut deinde tradit XXX 22, qua propter verba CHRISTI *Matth.* XXIII et *Luc.* XXII 16 ita in *Evangelio* legendum aestimabant: μὴ ἐπιθυμία ἐπεθύμησα κρέας τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μετ' ὑμῶν. — Multos Christianos in ecclesia Romana ex Judaica forte superstitione, non nisi olus manducasse accepimus, *Ep. ad Rom.* XIV 2. Carnis abstinencia quantopere primis rei Christianae temporibus viguerit, etiam e descriptione Apostolorum autopticorum agendi rationis elucet. CLEM. Alex. *Paed.* II. 1. Ματθαῖος δὲ ὁ Ἀ. σπερμάτων καὶ ἀκροδρύων καὶ λαχάνων, ἀνὲν κρεῶν ἐλάμβανε. AUGUST. *adv. FAUSTUM* XXII. 3: "JACOBUS, frater Domini, seminibus et oleribus usus est, non carne nec vino." HEGESIPPUS (EUS. H. E. II. 23.) de JACOBO: οἶνον καὶ σικέρα οὐκ ἔπιεν οὐδὲ ἔμφυχον ἔφαγε. In *Homil.* CLEM. XII. 6. PETRUS de se ipso testatur ἄρτω μόνῳ καὶ ἐλαίαις χρῶμαι καὶ σπανίως λαχανοῖς.

(2) Postea, quum Romanorum festum sex aut plures etiam

Si quis ex me quacrat, an JOANNES censendus sit, in Asiae ecclesias primum induxisse illam Judaeo-Christianorum observationem, fretus librorum N. T. testimoniis illud nego. Ex PAULI ad *Galatas Ep.* novimus Judaeo-Christianos adeo feliciter rei suae patrocinos esse, ut omnes fere Galatarum coetus Christiani sententias eorum de festis et de sabbato amplexi sint, quo circa metuit PAULUS, ne frustra inter eos laboravisset. (*Gal.* II: 10, 11.) Non minus ex *Ep.* ad *Coloss.* vidimus etiam in illa ecclesia Judaeo-Christianos de iisdem rebus rixas agitasse. (II. 17.) An in aliis Asiae coetibus haud eodem modo egissent? Affirmando respondendum est ad hanc quaestionem. JOANNES igitur, quod reliquerat PAULUS moderamen harum ecclesiarum suscipiens, Judaeorum ritum jam a multis acceptum invenit. Suo autem cum Judaeo-Christianis commercio suoque exemplo illum ritum sancivit, et effecit ut Apostolica institutione corroboratus ab omnibus fere Asiae Christianis observaretur. Qua propter etiam POLYCRATES JOANNIS auctoritate Quartodecimanorum ritum contra VICTOREM defendere potuit.

D. De ritus occidentalis historia.

Quemadmodum vidimus, quomodo ritus orientalis ortus

dies complebat, loco τοῦ τηρεῖν ἰδ' τοῦ π. dicebatur de Quartodecimanorum ritu: τὴν μίαν ἡμέραν τοῦ π. τηρ. EPIPH. de Quartodecimanis sic: *Haer.* L. I. Ἰουδαϊκοῖς ἐτι μύθοις προσανέχοντες, in caeteris orthodoxi, μίαν ἡμέραν τοῦ πάσχα οἱ τοιοῦτοι φιλονεικῶς (ut in APOLLINARIS et HIPPOLYTI fragmentis) ἄγουσι, provocantes ad *Num.* IX. 2 et III. 13. ἐπικατάρατος ὅς οὐ ποιήσει τὸ πάσχα τῇ ἰδ'. De AUDIANIS idem auctor *Haer.* LXX 12. Μία γὰρ ἡμέρα παρ' αὐτοῖς ζητεῖται παρ' ἡμῖν δὲ οὐ μία, ἀλλὰ ἐξ, ἐβδομάς πληροσ-
τάτη.

sit e Synagoge Judaica, ita etiam, quomodo ritus occidentalis ex illa τῶν μὴ τηρούντων observatione ortus sit describamus necesse duco.

Supra jam monuimus, JUSTINO auctore, a Romanis eo tempore nulla festa annuaria celebrata esse, et etiam, quantum scire licet ex IRENAEI Epistola, ANICETO Episcopo semper coetus Romanus a celebrandis festis abstinuit; sed VICTORE Episcopo institui coepit dierum annuariorum observatio.

Quomodo factum ut ecclesia a non celebrandis festis ad illa instituenda transierit? Num suum animum mutavit Ante-Judaicum? Minime gentium! Sed dies constituit, ne majorum e CHRISTI historia eventuum recordatio deleteretur (1).

(1) Praeclare de eorum institutione disputavit Cl. MOLL. *Kerk. lecen.* II. P. 115: „Bleek het dat de edelste kerkleeraren de Evangelische denkwijze van Paulus betrekkelijk vaste tijden en dagen overgenomen hadden, terwijl het echter evenzeer openbaar is, dat er desnietteenstaande reeds vroeg vaste tijden en dagen door de Christenen onderhouden en door diezelfde mannen ter onderhouding aanbevolen werden zoo rijst van zelf de vraag bij ons op: van waar dit verschijnsel? Waarom liet men het toe moedigde men het aan, dat de Gemeente hare feestdagen had? Er was eene schoonere oorzaak voor de invoering van de christelijke feesttijden en de onderhouding van bepaalde dagen: het was de behoefte, de algemeen gevoelde behoefte der liefde. De eisch des Apostels, dat het Christenleven een gedurig feestvieren in den geest zou zijn, door een altijd vernieuwde herinnering van hetgeen niet vergeten kan worden dan tot schade der zielen, was voor de groote menigte der toenmalige Christenen te zwaar. De tijd waarop de gebeurtenissen, die het Godsrijk grondvesten, geschied waren, werd onder het voortspoeden der jaren een verwijderd verleden; en de gedachtenis der groote daadzaken, die in de harten voortdurend

Praeterea forte ad instituenda festa impellit, quod e nationum opinione rei Christianae praestantia et gloria diminueretur illâ solemnitatum et cultus absentia (1).

Quidquid hujus rei sit, illa, ut statutis diebus recorderentur insignia conditoris fata, necessitas imposita fuit omnibus ecclesiis, quae negligentes Judaeorum festa in iis etiam praeclara Domini fata non colebant. Festa annuaria ea necessitate celebrari coeperunt in tota ecclesia.

Cur autem et mortui et resurgentis Domini memoriam, nec alia ejus vitae momenta constituto die celebrare coeperunt Christiani? Illud non tantum inde videtur explicandum, quod illa momenta ceteris cariora ducebant, sed etiam ex eo, quod jam in eorum memoriam quaque septimana certum diem obire consueverant.

Jam inde ab Apostolica aetate die *dominica* convenire consueverant Christiani. Illam elegerunt, quoniam ἐν μιᾷ σαββάτων in vitam a Patre revocatus fuerit Dominus, et Apostolis apparuerit. Apostoli mox jam illam obisse videntur, qui die octavo post resurrectionem congregati sunt, quo die THOMAE, ut manibus tangeretur se praebet CHRISTUS. Forte JOANNES *Apoc* I. 10 δεξυμένων loquens, hunc quoque diem utpote sacrum in mente ha-

moest leven, zoude het Evangelie zich waarlijk een kracht Gods tot zaligheid bewijzen, dreigde in de kerk te verflaauwen. Dit moest kommerbaren aan allen die Christus en der broederen behoud liefhadden; en men zag het te duidelijk: „de menigte dergenen, die meer in schijn dan in waarheid geloovig, die onwillig en onvermogen waren om dagelijksch feest te vieren, behoefde zinnelijke aanmaningen, opdat zij haren pligt niet geheel verzuimde.” ORIG. *contra CELS.* L. VIII. c. 23 T. I. P. 759. enz.

(1) TERTULL. *de Idol.* c. 14. T. I. P. 44.

buit. Τῇ κυριακῇ gaudebat singulari et intimo cum Domino in coelum evecto commercio. Hac die etiam fratres, qui erant Troadi, convenerunt, ut habita sacra coena et audita praedicatione fides confirmaretur, *Act. XX. 7.* Nec sine ratione PAULUS admonet Corinthios, ut μὴ σαββάτων dona conferrent. Luce clarius eo praecepto illam diem sancivit, ut mutui amoris opera praestarent Christiani, qui amor grato propter salutem per Christum acceptam animo alebatur. Inde jure contendisse videntur Patres, dominicae diei observationem niti Apostolica institutione. Post Apostolos mox in universa ecclesia viguit consuetudo octavum diem laete agendi (1).

Quum talis mos magis magisque invaluerat, nihil ei magis congruum videri potuit, quam unam definire diem dominicam, qua solemniter modo Christi resurrectionis memoria ageretur. Sponte in diversis ecclesiis instituta est illa observatio, quam contra Quartodecimanos VICTOR strenue defendit. Diem autem resurrectionis ad festum *Pentecosten* pertinere censebant. Illo die gaudium agere incipiebant. Propterea scripsit TERTULLIANUS de *Idol. T. I.* "Exerpe singulas solemnitates nationum et in ordinem texe, *Pentecosten* implere non poterunt." Et ORIGENES contra *Celsum*: VIII. 22, ideo scribere potuit, "eum, qui revera gloriari potest "cum CHRISTO resurrexi; cum CHRISTO Deus et nos revocavit in vitam, et in caelum transtulit" semper obire Pentescotes dies." Pentecostes festi institutio tali modo profecta est ex vigente dominicae observatione, studio ut quovis anno

(1) PLINII ad TRAJANUM *Ep.* JUSTINI. *Apol. I.* 67. BARNABAE. *Ep.* c. 15 IGNATHII ad *Magnes.* c. 9.

recordatio singulorum momentorum rediret iisdem diebus septimanae, quibus singula annumeranda. Hujus festi initium erat dominica resurrectionis, et ejus exitus dominica, in qua spiritus S. demittebatur, quae quinquaginta dies laetitiae fuere.

Sed in cultu Christianorum non solum dominica dies observabatur, sed etiam a remotis inde temporibus dies quarta et sexta constitutae sunt, in quibus habebatur *statio*. Quare hasce dies elegerint Christiani, audi sic PETRUM Alexandrinum (1) exponentem: οὐκ ἐγκαλέσει τις ἡμῶν παρατηρουμένοις τετράδα καὶ παρασκευὴν, ἐν αἷς καὶ νηστεύειν ἡμῶν κατὰ παράδοσιν εὐλόγως προστέτακται τὴν μὲν τετράδα, διὰ τὸ γεγόμενον συμβούλιον ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἐπὶ τῇ ἄρσαςίᾳ τοῦ Κυρίου, τὴν δὲ παρασκευὴν διὰ τὸ πεπονθέναι αὐτὸν ὑπὲρ ἡμῶν τὴν γὰρ κυριακὴν, χαρμοσύνης ἡμέραν ἄγομεν διὰ τὸν ἀναστάντα ἐν αὐτῇ, ἐν ᾗ οὐδὲ γόνατα κλίνειν παραληφόμεν.

Prae quartae diei observatione autem in ecclesia valuit sextae observatio, quippe qua recordabantur mortem Domini, quocum et mundum et peccatum vincere debemus. TERT. de Jej. C. 14. ORIGENES *Contra Celsum* VIII. 22.

Nemo est quin videat, quam facile, instante festorum constituendorum necessitate, *Paschatis*, id est: CHRISTI passionis diei observatio ex illa parasceues observatione provenerit. Loco semi-jejunii jejunium habebant, quod et in sequens sabbatum prorogabant, ut eo modo tristem ostenderent animum iis diebus, quibus suis creptus fuit sponsus.

Quippe nullo modo e Judaeorum festi analogia ecclesia.

(1) PETRUS Alex *ad BASILIDEM* λόγος εἰς τὸ πάσχα in ROUTH *Relig. Sac.* T. III. P. 343. Conf. *Const. Ap.* L. V. c. 15 P. 319. AUGUST. *ad CASSIAN. Ep.* 36.

Romana suum instituerat ritum, in chronologia se duci a Judaeis non sivit. Quartodecimani Judaeos sequentes, cum iis eadem die et mensis et septimanac quartadecimam lunam observabant. Romani contra, loco canonis minus accurati, quem Judaei sequebantur, in anni initio definiendo, proprium canonem expetierunt. Contententes, Judaeos, Hierosolymis dirutis, non eodem modo quo antea menses computasse, suum canonem composuerunt, convenientem, ut jactabant, cum CHRISTI computatione. Ex eo canone primae mensis initium semper fuit post aequinoctium vernalium.

E. *De Chronologiam Evangeliorum inter et ritum Paschalem necessitudine.*

Vidimus occidentalis ritus defensores omnes, CHRISTUM, agni loco, quartadecima mortuum esse duxisse. Quartodecimani contra, diem lege constitutam observandam ducebant, quandoquidem encharistiam instituerat Dominus postquam *Paschalem* coenam habuerat, ea ratione ostendens etiam a suis diem *Paschalem* esse custodiendum. Concedendum est fieri potuisse ut jam inde ab initio οἱ μὴ τηροῦντες conjunxerint *Joanneam* de CHRISTI morte traditionem cum suo Anti-Judaico studio. An autem ab initio ita fecerint, duce historia indagandum est. Non minus enim fieri potuit, illam inter μὴ τηροῦντας et τηροῦντας dissidiam exstitisse, absque ulla de CHRISTI mortis die diversa opinione, ex animo a Judaismo aut alieno aut illi amico. Et revera ita factum videtur. In colloquio enim POLYCARPI cum ANICETO, illud historico-exegeticum argumentum prorsus abfuit. Ne autem hoc e silentio petito argumento fallamur, necesse est audiamus expositionem chronologicam variorum scriptorum inter utriusque cultus primarios sectatores.

Occidentalem ritum forte a PAULO, certe ab ejus asseclis conditum vidimus, ab iis igitur incipiamus.

Nonnulli ex I ad *Cor.* V. 7. effecerunt, PAULUM putasse, Dominum quartadecima mortuum esse. Possumus quidem ita ex iis concludere, nec tamen necesse. Nonne PAULUS agni mysterium, CHRISTI mortis expiatoriae typum habere potuit, nisi etiam et dies et hora oblationis convenirent? Nonne PAULUS, *ad Rom.* III. 25 in sacrificio piaculari Magnae diei, CHRISTI mortis symbolum videre potuit, etsi ea die non mortuus sit? Talia e typologia sumpta loca parum probant.

Non magis ex eo, quod I *Cor.* IX. 23. de nocte, qua tradebatur Dominus, non dicit eam fuisse Paschatis diei noctem, probari potest PAULO Synopticorum traditionem ignotam fuisse. Quisque enim videt, auctorem tale adjecisse epitheton, quale suae expositioni congruum erat, et non animadvertisse, an fuerit Paschatis nox necne, sed ultimam fuisse vitae noctem, qua instituit coenam εἰς τὴν ἀνάμνησιν.

Ille locus *Paulinus* potius nos monet, ut PAULUM Synopticorum traditioni favisse statuamus. Verba enim, quibus usus fuerit CHRISTUS, quum instituebat eucharistiam, hoc loco, tantopere conveniunt cum iis verbis, quibus Dominus usus est secundum *Lucae* traditionem, ut ex ea convenientia jure efficere possimus et PAULUM et LUCAM, ope ejusdem traditionis, sive literis mandatae, sive ore promulgatae, instructos esse de ea institutione. Si itaque LUCAS eandem de ultima coena traditionem scripto mandavit, quam etiam PAULUS secutus est, ad PAULI sententiam ex *LUCAE Evangelio* concludere licet. LUCAS vero, ut MARCUS et MATTHEUS, scripsit coenam ultimam habitam esse die, quo jussum est immolare Pascha. (XXII. 7).

Licet minus recte se habent, quae de PAULO disputavimus, e LUCAE tamen et MARCI exemplis elucet, inter Paulinos, a quibus *μὴ τηροῦντων* cultus profectus est, et quidem in ecclesia Romana viguisse chronologiam Synopticorum. Ita ut concludere liceat *μὴ τηροῦντων observationem haud niti relatione Joannea*.

JUSTINUS Martyr primus inter occidentes statuisse videtur, CHRISTUM τῇ ἰδ̄ cruci affixum esse. *Dial. c. Tryphone c. 111.* Καὶ ὅτι ἐν ἡμέρᾳ τοῦ πάσχα συνελάβετε αὐτὸν καὶ ὁμοίως ἐν τῷ πάσχα ἐσταυρώσατε γέγραπται. Nox, qua captus est et dies, qua mortuus est ad eandem diem computantur et quidem ad quartam decimam *Nisan*. De eo die enim Patres primi et secundi seculi, ut et Judaei, usi sunt voce τῆς ἡμέρας τοῦ πάσχα.

Post JUSTINUM, *Joanneam* chronologiam defensam reperimus a *μὴ τηροῦντων* parte, imprimis a Patribus IRENAEO, CLEMENTE Alex. et HIPPOLYTO, et inter Episcopos Asiaticae ecclesiae, ab APOLLINARI. Hi omnes sua defensione ostendunt sibi *Euangelium Joanneum* cognitum habuisse. Utrum JUSTINUS illo *Euangelio* usus sit nec ne, adhuc disputatur.

Quod de *μὴ τηροῦντων* observatione verum est, nonne hoc de *τηροῦντων* cultu etiam fieri potuit? Illa observatio licet seculo secundo exeunte arctissime cum chronologia *Johannea* conjuncta, tamen ea haud nititur; num *τηροῦντων* observatio non existere potuit, nisi *Synopticorum* chronologia nitens? Exsistere potuit licet non conjuncta cum *Synopticorum* chronologia, ita huic quaestioni respondendum esse duco ob sequentia argumenta.

Primum. Si Asiatici seculo secundo non ob aliam causam Pascha celebrarunt, nisi quia ultimae, quam

CHRISTUS habuit, coenae memoriam renovare studerent, et si eorum cultus paschalis ex illo studio profectus fuerit, sine dubio negatione respondendum foret ad quaestionem propositam; sed coenam paschalem celebrarunt Asiatici, ut nostram per CHRISTUM salutem, id est: a peccato et morte liberationem recordarentur, et propterea quartadecima ab iis celebrata est coena salutis, quia antea ecclesia Asiatica festum paschale Hebraeorum cum Judaeis et Judaeo-Christianis obire consueverat, illique festo tantum significationem Christianorum fidei congruam addiderat.

Secundo. Judaeo-Christiani, seculo primo, facile ceteris Christianis, qui in Asia fuere, persuadere potuisse videntur, ut festum paschale colerent cum Judaeis, licet non adduxerint argumentum petatum e CHRISTI, ultimo vitae anno, agendi ratione. Multis enim persuaserunt, ut novilunia et cetera festa colerent, quemadmodum scimus e PAULI *Ep. ad Colossenses* et ecclesias *Galatiae*. PAULUS has literas scripsit, ne Judaeorum conamina prorsus corrumpere ecclesias Asiaticas, in hisce Epistolis Judaeo-Christianos refutare et edocere studet. In hac autem refutatione nulla ratiocinatio invenitur unde efficere possumus, Judaeo-Christianos provocasse ad exemplum, quod dederit Dominus, neque in prioribus neque in ultimo vitae anno. Auctor quidem in Epistola ad *Coloss II. 14—16*, demonstravit Christi morte Legem abrogatam esse, qua propter Christiani in causa festorum secundum eam non iudicandi sunt, sed haec demonstratio prorsus aliter procedit, quam demonstratio APOLLINARIS et CLEMENTIS.

Tertio. Nil impedit quominus aliquis *Joanneam* de CHRISTI morte chronologiam amplexus, cum Judaeis facere potuerit Pascha quartadecima *Nisan*. Haec thesis

forte minus probabilis videbitur et forte quis nos reprehendet dicens: »qui CHRISTUM quartadecima cruci affixum ducit necessario putare debet, CHRISTUM loco agni oblatum fuisse. Et qui CHRISTUM ut verum agnum constituta hora oblatum ducit, aestimet necesse est legem Mosaicam quod ad festum paschalem abrogatam esse. Qui hoc putat haud tam sibi inconstans erit, ut denūo quartadecimam obeundo observet Legem; sed diem non curabit, ut fecerunt Patres, seculo secundo, allati.”

Qui talia disputat, ad discrimen inter conditiones rei Christianae, seculo primo, et seculo secundo parum attendit. Qui quartadecima CHRISTUM mortuum esse putet etiam seculo primo facile movebatur, ut eum agni loco oblatum haberet. At non omnes, qui CHRISTUM verum putabant agnum, ducebantur ad Judaeorum festa negligenda. Quod docet exemplum Apostolorum autopticorum.

PETRUS CHRISTUM nominavit: ἀρνὸς ἁγίος, sensu agni paschalis. (1 Petr. I. 19 comp. c. Exod. XII. 5.)

JOANNES in *Apocalypseos* libro saepius loquitur de CHRISTO ἀρνίου ἐσφαγμένου (V. 6; VII. 14; XII. 11; XIII. 8.) ἀγοράσαντος τῷ Θεῷ ἡμᾶς ἐν τῷ αἵματι σου, λούσαντος ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ etc. (I. 4; V. 9; VII. 14; XIV. 3.) Quae Joannea, ut illud *Petrinum*, de morte CHRISTI agni paschalis loco explicanda sunt, neque, ut volunt nonnulli e *IESAIAE* LIII. 7, interpretanda (1).

(1) Vid. RITSCHL. *die Entst.* etc. edit. alt. P. 121. »Einmal paszt dazu nicht die johanneische Vorstellung vom »Zorne des Lammes. (VI. 16.) Dann leitet die allgemein apostolische Vorstellung, dasz Christus als das Passahlamm »gestorben sei bestimmt darauf hin, dasz auch in die Apokalypse dieser Typus herrscht. Dazu kommt, dasz die alt-

Apostoli igitur Christum habebant verum agnum paschalem et nihilominus Legem observare pergebant. Quum in Ecclesia Hierosolymitana tale viguerit Legis custodiendae studium, quale describitur *Act.* XXI. 21, ejus duces certissime Legem non neglexerunt. Et statuendum videtur Apostolos, qui gentem Israëliticam ante ethnicos in Messiae regnum introduci fas statuerunt, (*Apoc.* XIV. 4; *Act.* II. 39; forte etiam *Jacobi* I, 18.) non solum ipsos Legem judaicam observasse, sed etiam non cohibuisse Judaeo-Christianorum studium, quo non magis ceteras legis institutiones quam et sacrificiorum cultum custodiverint (1). Neque Apostoli solummodo ita fecere dum vitam debebant Hierosolymis, JEHOVAE cultus sede, sed etiam postea. Ex eo vaticinio, quod propheta JOANNES in *Apocal.* XI. 1, 2, de templo edidit, a CHRISTI vaticinio valde diverso, (*Marc.* XIII. 2.) apparet quanti JOANNES

„christliche Literatur die Geltung dieses Typus im dem
 „Maasse bezeugt, dasz das iesaianische Bild erst durch Vermittelung der Idee des Passahlammes auf Christus angewendet
 „wird. Test. XII. Patr. Test. Joseph: 19; Benjamin: 3;
 „Justinus Dial. c. Tryph. 72, et 111; Clem. Alex. Fragmentum B.”

(1) Praeclare RITSCHL. l. l. P. 169: „Wir können es
 „uns freilich nicht recht vorstellen, in welcher Weise die
 „Urapostel und die jerusalemische Gemeinde am Opfercultus
 „Theil genommen haben. Die Schriften der Urapostel ver-
 „rathen nichts, woran wir Heidenchristen ein inneres Bedürf-
 „niss derselben nach jenen Observanzen anzuknüpfen ver-
 „möchten. Indessen ergiebt es sich nicht nur indirect aus
 „der Situation des Hebräerbriefes, sondern direkt auch aus
 „Act. 21, 23 ff., dasz die Urapostel mit ihrer durchaus
 „idealen und universalistischen Ansicht vom werke Christi,
 „die Theilnahme am Opfercultus verbunden haben müssen,
 „und zwar wahrscheinlich mit grösserer unbefangenheit, als
 „uns verstandlich ist.”

fecerit institutiones religiosas nationi Judaicae proprias adhuc eo tempore, quo jam *Paulinas* ecclesias per aliquod temporis spatium moderaverat (1).

Quid igitur prohibet quominus statuamus inter *τηροῦντας* seculo primo fuisse nonnullos, qui CHRISTUM quartadecima mortuum putarent? Quid prohibet, quominus JOANNEM *Apostolum et Quartadecimanum*, talem chronologiam secutum esse ducamus? Nihil, nisi forte id quod adhuc demonstrandum sit, quomodo seculo secundo, *Synopticorum* traditio tam arcte conjuncta fuerit cum ritu Quartadecimanorum, qui ad ipsius CHRISTI

(1) Talis agendi rationis causam exponit RITSCHL. l. l. ed. Alt. P. 125 „Ohne dasz wir auf den Unterschied „der Zeit zwischen der Abfassung der Apokalypse und des „Briefes Petri, und der Grundung der Gemeinde zu reflek- „tiren, und einen Fortschritt der Apostel über ihre erste „Bildungsstufe hinaus anzunehmen brauchen, erklärt sich die „Sache aus dem Verhalten Jesu zu der gesetzlichen Praxis. „Wenn Jesus ausdrücklich Sabbathsfeier, Reinigungen, Opfer „von der Ordnung des Gottesreiches ausschloz, und doch „weder für seine Person die jüdische sitte verliesz, noch „seine Jünger grundsätzlich derselben entzog, sokann es nich „Wunder nehmen, dasz dieselben, ungeachtet ihrer vollen „Einsicht in die Neuheit des Bundes, in der Beobachtung „des mosaischen Gesetzes fortführen. Dazu kommt, dasz „Jesus die Beschneidung, also ein Privilegium des israelitischen „volkes, auch in Beziehung auf das Gottesreich nicht ange- „tastet hatte. Die Apostel aber konnten ihr angeborenes „Vorrecht als Israeliten nur durch die Beobachtung der mo- „saischen Sitte erhalten. Die Anschauung von Christus als „dem wahren Passahlamm und von seinen Tod als dem „Opfer des neuen Bundes brauchte ihnen die Theilnahme an „Brand- und Dankopfern nicht zu verleiden und die gewiszheit „der durch Christus vermittelten Sündenvergebung brauchte sie „nicht zu drängen, sich z. B. der Theilnahme an dem jähr- „lichen Sühneritus zu entziehen, da derselbe überwiegend „kultischen Verun reinigungen galt.“

exemplum provocarunt, ut suum ritum defendere possent.

Explicare omnia propter documentorum inopiam non possumus. Sufficiant ideo sequentia. Ipsa in ecclesia Asiatica e diversa de CHRISTI mortis die chronologia, argumentum petatum est ad defendendum aut oppugnandum ritum Quartodecimanorum, antequam a diversis ecclesiis illud argumentum adduceretur; quemadmodum in lite Laodicensi vidimus. Asiatici primum igitur ad illam diversitatem oculos vertisse videntur. APOLLINARIS *Joanneam* chronologiam defendit, ceteri Asiatici *Synoplicorum* chronologiam. Hi Evangelium *Joanneum*, quod ad hanc rem, e synopticis explicare consueverant, ut in schola POLYCARPI factum esse exposui. Contra virum *Paulinum* APOLLINAREM defenderunt Episcopi Asiatici ritum *Judaeo-Christianismo* propinquum, ostendentes CHRISTUM talem quartaedecimae observationem suo exemplo probasse. Idem illud, nempe a CHRISTO ultima vitae nocte coenam paschalem esse habitam, jam antea defenderant contra haeticum Anti-Judaisticum, gnosticismi ducem. Hic PAULI auctoritate nitens aggressus est et doctrinas et sacra, quae e Judaismo in ecclesiam Asiaticam irrepserant. Negans a CHRISTO legem observatam esse, contendit Eum nullo modo cum Judaeis festum obisse neque ultima nocte *Pascha* manducasse, sed *mysterium* instituisse; ad quod probandum MARCION, de quo haetico loquimur, mutulavit *Evangelium*. (1). Ex eo tempore majoris momenti habere coepit ecclesia Asiatica, ut ostenderetur non tantum *mysterium*, sed etiam paschalem coenam a CHRISTO habitam esse ultima

(1) De eo videatur EPIPH. *Haer.* XLII. *schol.* 61 P. 344. PETAV. Ed. Comp. HAHN. *das Evang. Marcions* P. 85, 207. RITSCHL *Evang. Marcions* P. 107.

nocte. Et postquam *Joanneum Evangelium* antea nondum dispersum — magis magisque notum fieri coeperat, exstitit harmonistica illa exegesis cujus mentionem fecimus.

Epilogus.

Age jam ea, quae hoc libello exposuimus, brevibus articulis comprehendere conemur.

Ritus Asiaticus praecessit ritui Romano.

Ritus Asiaticus ortus est e Judaeorum festi paschalis observatione, ritus Romanus contra e studio Anti-Judaico. Asiatici, quartadecima luna *Nisan*, coenam habebant Paschalem; Romani, dominica post, mysterium.

Illa coena paschali Asiatici haud recordati sunt eucharistiae institutionem, ita ut celebrarent coenam paschalem a *Domino* institutam, (uti fert Tubingensium Theologorum opinio.) neque magis recordati sunt CHRISTUM quartadecima, ut agnum verum, oblatum esse, (quemadmodum statuunt WEITZEL aliique) sed recordati sunt *Salvatoris* morte, resurrectione et vita aeterna nobis paratam esse salutem.

Romani, qui seculo primo nulla celebrarunt festa anniversaria, quum seculo secundo exeunte instaret necessitas festorum constituendorum, primum et mortis et resurrectionis Domini recordationem fixis diebus instituerunt. Mortis tristem memoriam jejuniis, die parasceues post τὴν ἰδ' celebrarunt, resurrectionis vero laetam memoriam dominica sequenti. Illa parasceue fuit die *Paschatis*, haec dominica resurrectionis et terminum jejunii paschalis et initium festi *Pentecostes* constituit, quod per quinquaginta dies celebrabatur. Haec parasceues et dominicae resurrectionis observatio e cyclo septimano profecta est.

Ex inde, quod JOANNES *Apostolus* inter Quartodecimanos numeratur, non magis efficiendum est eum putasse CHRIS-

TUM mortuum esse quartadecima, quam ea luna CHRISTUM coenam paschalem habuisse.

Neque Quartodecimanorum, neque Anti-Quartodecimano-
rum ritus niti videtur chronologia de Christi mortis die.
Quae cum ita sint dubia, quae e ritus paschalis caractere,
quem JOANNES Apostolus secutus esse dicitur, protulerunt
BRETSCHNEIDER, BAUR, SCHWEGLER et HILGENFELD ad
oppugnandam *Evangelii Joannei* authenticam non in om-
nibus valent, — minime valent quod ad causam chronologi-
cam attinet. Putant enim Tubigenses *Apostolum JOANNEM*
et *Euangelistam* diversam chronologiam secutos esse.

Superest autem illud dubium, quod in *Evangelio* elu-
cet animus Anti-Judaicus, et quod secundum nostram de
ritu expositionem, JOANNES custodiverit solemnia paschalia
cum Judaeis. Sed quaestio, quae proficiscitur ex hoc
dissidio inter testimonium *Evangelii* et testimonium
traditionis ecclesiasticae de animo JOANNIS *Apostoli*,
prorsus convenit cum ea, quae oritur e diversis testimo-
niis petitis ab una parte ex *Evangelio Joanneo*, ab al-
tera parte ex *Synopticis Evangeliiis* et *Actuum* libro et
Epistolis Paulinis et *Apocalypsei* de doctrina JOANNIS
sive Judaeo-Christianismo propinqua sive aliena ab eo.
Et responsum prorsus pendet ab eo, an revera ὁ στυλος
et auctor *Apocalypseos* idem sit ac auctor *Evangelii*.
Hanc autem quaestionem, ad introitum librorum Novi
Testamenti pertinentem, hic missam facio.

TANTUM.

THESES.

I.

APOLLINARIS Episc. Hierap. *Quartodecimanis* haud annumerandus est.

II.

BLASTUM Romae *Montanistarum* ducem fuisse probabile est.

III.

Asiaticum Pascha seculi secundi non fuit Pascha *σταυρώσιμον* oppositum Paschati *ἀναστασίμω*.

IV.

JOANNEM Apostolum fecisse, quod ad chronologiam de CHRISTI mortis die, cum *Synopticis*, non effici potest ex eo, quod fuit inter *Quartodecimanos*.

V.

Brittorum ecclesia seculo septimo potius a partibus Romanorum stetit, quam a *Quartodecimanorum* seculi secundi.

VI.

Ritus *Quartodecimanorum* ex Judaeo-Christianismo profectus videtur.

VII.

E relatione MATTHEI de tentatione Domini non sequitur MATTHEI *Euangelium* ceteris aetate antecessisse.

VIII.

Actuum Cap. XXI. Sectio 9 a manu aliena mox jam inserta videtur.

IX.

E PAULI ad *Ep. Galatas* cap. 11. s. 2. effici potest, praeter privatum Apostolorum conventum, etiam publicam pro ecclesia concionem esse habitam. (Act. XV.)

X.

CHRISTI et Apostolorum auctoritas neque in dogmaticis neque in ethicis spernenda est.

XI.

In pueris religionis Christianae scientiâ imbuendis, non ea solum probanda est methodus, quae dici solet *Socratica*.

XII.

Verbi divini ministro summa habenda est cautio ne,
omni neglecto exotericam inter et esotericam doctrinam
discrimine, publice ea tradat, quae populus ferre nequeat.

XIII.

Memor esse debet Orator sacer eorum, quae scripsit
GOETHE: *Faust*. P. I. Act. I. sc. II.

Es trägt Verstand und rechter Sinn

Mit wenig Kunst sich selber vor.

Und wenn's euch Ernst ist was zu zagen

Ist 's nöthig Worten nach zu jagen?

Corrigenda et Addenda.

Pag. 2 Theologiae Historiae	l. Theologiae historicae
» 3 ritus, quas	» ritus, quos.
» 6 <i>relatione</i>	» relationem
» 7 Nota 1. Diese Paschamahl	» dieses Paschamahl
» 10 » Römische	» Römischen
» 11 » mit dem	» mit den
» 12 Nota 2. den die	» denn die
» 13 Nota 1. <i>Ed. alt. P.</i>	» <i>Ed. alt. P. 153</i>
» 14 WEITZEL	» WEITZEL
» 14 Nota 1. <i>Jahrhunderte add.</i>	» <i>Ed. prima, et altera, 1860.</i>
» 15 GEISELER	l. GIESELER.
» 16 <i>intelligent, (1) Die</i>	» <i>intelligent, (1) die</i>
» 19 Paschalem	» paschale
» 22 visitaturus;	» visitaturum;
» 27 Nota 5. Pasafeier	» Passafeier
» 29 deciman quartam <i>Nisan</i> ob-	» deciman quartam <i>Nisan</i> observare
servare incoeperunt	incoeperunt.
» 29 Nota kreuzigung war zugleich	» kreuzigung war zugleich.
» 29 » ἀξύμων, l. ἀξύμων	et weider l. wieder.
» 32 memoriam.	l. memoriam?
» 33 allata ea	» allatas eas
» 34 exsecaret?	» exsecraret?
» 39 suscepit	» suscepit
» 40 ἑτέρα — — ἡμέρα	» ἑτέρα ἡμέρα
» 41 ΤΥΡΗ	» ΤΥΡΗ
» 43 ἔργα	» ἔργα
» 46 DINDORFII	» DINDORFII
» 48 catalogus	» catalogus
» 57 ταύτη τῶν τῇ	» ταύτη οὗν τῇ.
» 64 hinc	» huic
» 65 Σητήσεως	» Ζητήσεως.
» 67 in occidentis ecclesiae	» in occidentis ecclesia
» 75 ut ob eam ecclesiam	» ut ob eum ecclesia
» 81 gnosticorum	» gnosticorum
» 88 Φέρονται	» Φέρονται
» 98 secundum TERTULLIANUS	» secundum TERTULLIANUM
» 103 Impresentiarum	» Impresentiarum
» 104 Nota 1. licet	» liceat
» 112 IRENAEUS.	» IRENAEUS?

Si hic vel illic in Graecis locis accentus aut jotae subscriptae omissae sunt, ut corrigat B. L. rogatur.